

MISLI *li* **TE**

obavazovanje

naslov

O obrazovanju (edicija Mislilište)

priredili

Milica Milojević, Predrag Krstić i Aleksandar Baucal

izdavač

Univerzitet u Beogradu

za izdavača

Vladan Đokić, rektor

recenzenti**transkript i lektura**

Olgica Rajić

dizajn

Milica Milojević

štampa Alta Nova d.o.o.

mesto Beograd

godina 2024.

tiraž 100

ISBN-978-86-7522-070-1

MISLILIŠTE O OBRAZOVANJU [6., 13. i 20. oktobar 2023.]

organizator

UNIVERZITET U BEOGRADU

inicijatorka

Milica Milojević

[Arhitektonski fakultet]

selektor programa

Aleksandar Baucal

[Filozofski fakultet]

urednik programa

Predrag Krstić

[Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

rečitativi i grafička podrška

Dragan Protić [škart] i Branko Pavić [Arhitektonski fakultet]

Nina Obradović, Vera Petronijević, Boško Zdravković, Katarina Gavrilović,

Damjan Trifunović, Anja Nedeljković, Vuk Spalević [studenti AF],

Ana Zorić, Sava Knežević, Aleksandra Milovanović, Aleksandra Đorđević,

Mladen Pešić [AF] i Aleksandra Bašić [alumni AF]

fotografije

Marko Miladinović i Aleksandra Đorđević

215 godina

UNIVERZITET U BEOGRADU

TRAŽI SE

treba li, treba li,
treba li, treba li
univerzitet

drugi li, treći li,
drugi li, treći li
modelitet?

ima li, ima li,
ima li, ima li
drugih vrednosti

nego li, nego li,
nego li, nego li
izvanrednosti?

ima li, ima li
drugih vrednosti
nego li, nego li
izvanrednosti?

ili
individuali,
individualizacija?
šta će se promeniti,
ko će koga smeniti?
nastavnici
nastavnice
nisu samo
zastavice
nastavnici
nastavnice
nisu samo
zastavice.
šta će se promeniti,
ko će koga smeniti?
ako se rastave nastave
kako - da se sastave?

**samostalno
obrazovanje
kritikuje
društveno stanje.
samostalno
obrazovanje
propitkuje
društveno stanje.
gde se sreću te dve
staze
gde se staze razilaze?
gde se sreću te dve
staze
gde se staze -
razilaze?**

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

37.014(082)

316.7(082)

159.923.5(082)

O obrazovanju / [priređili Milica Milojević, Predrag Krstić, Aleksandar Baucal] ;
[fotografije Marko Miladinović, Aleksandra Đorđević]. - Beograd : Univerzitet u Beogradu,
2024 (Beograd : Alta Nova). - 167 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Edicija Mislilište)

Str. 5-12: Obrazovanje / Predrag Krstić, Milica Milojević, Aleksandar Baucal. - Str. 14:
Otvaranje Mislilišta / Vladan Đokić. - Tiraž 100.

ISBN 978-86-7522-070-1

a) Obrazovanje -- Interdisciplinarni pristup -- Zbornici b) Obrazovanje --
Društveni aspekt -- Zbornici

COBISS.SR-ID 143332361

Obrazovanje

Kao i obično, sve je počelo nezadovoljstvom. Nezadovoljstvom i onim čime smo bili nezadovoljni i, možda i pre toga, onim što je izazvalo to čime smo bili nezadovoljni: istinskom društvenom traumom koja nas je, doslovno, snašla, zatekla, početkom maja prošle godine. Oružano nasilje maloletnika sa smrtnim ishodom u osnovnoj školi „Vladislav Ribnikar“, pre svega, a onda zdravom razumu takođe nepojmljivo divljanje nešto starijeg mladića u mladenovačkim i smederevskim naseljima, takođe sa smrtnim ishodom, učinili su nas zanemelim. Zanemeli smo pred činjenicom izgubljenih šesnaest mladih života, bez mogućnosti da razumemo zašto. Ali nimalo razumevanja nismo imali ni za, ispovedno ili frazersko, svejedno, u nedostatku srećnijeg ili pristojnijeg izraza, „brbljanje“, pride protkano i pikantnim senzacionalističkim detaljima, u javnom diskursu.

Nigde nismo naišli na ono što smo, činilo nam se, s pravom očekivali: uporednu analizu takvih slučajeva u drugim zemljama, reakcije koje su preduzimate tim povodom, dubinske socio-psihološke analize uzroka... A ako bismo se zapitali od koga smo to mogli da očekujemo, odgovor je morao glasiti: od onih koji su ponajpre kvalifikovani da o tome sude, od onih koji su to ili nešto tome slično istraživali, pisali naučne radove ili učestvovali na konferencijama koje su tematizovale mladalačko ili čak maloletničko nasilje, vršnjačko i školsko nasilje, ukratko – od akademske zajednice – kojoj uglavnom reč nije data ili nije iskoristila ono malo reči koje su joj mediji protokolarno ponudili.

A problemska tačka činila se relativno jasno određivom: nešto ne valja sa obrazovanjem i/ili u obrazovanju. I umesto da se po ko zna koji put iznova zapitamo zašto „intelektualci“ čute ili zar zaista nemaju šta da kažu, odlučili smo da pokušamo da otvorimo prostor i damo reč njihovim reprezentima. Koja je odgovarajuća adresa koja bi bila institucionalni organizator takvog prostora? – Univerzitet u Beogradu, odnosno njegov rektorat. Naišli smo na odličan prijem i zdušnu podršku.

A koje bi onda moglo biti odgovarajuće mesto odigravanja mišljenja o obrazovanju? – Pa upravo dvorište zgrade Rektorata, odnosno Kapetan Mišinog zdanja. Amblematično mesto, mesto prepoznatljive i bogate istorije, istorije pravde, pobune, ali i smelog i nijansiranog mišljenja. Upravo ovo potonje želeli smo da organizujemo – otvoreno i na otvorenom. Kako ćemo to nazvati? – Poštujući tradiciju slobodne misli na ovim prostorima, setili smo se prvog i netom zabranjenog broja časopisa studenata Filozofskog fakulteta iz 1970. godine: *Frontisterion*. To je naziv za određenu vrstu škola u staroj Grčkoj, ali je poznatiji po Aristofanovim *Oblakinjama* u kojima se ponešto karikirano, gotovo montipajtonovski, prikazuju zaludne radnje (tadašnjih?) filozofa. Na srpski se to prevodi kao mislonica ili, nekako nam se više dopala ta formulacija, „mislilište“.

I tako se iz mišljenja obrazovanja – obrazovalo Mislilište. U ovoj fazi ono je doduše tek valjalo da nađe formu ili format u kojem će misliti obrazovanje. Krenuli smo od onoga što izvesno nismo hteli. Nismo želeli da to bude još jedan visokoškolski „projekt“, još jedna industrijalizovana konferencija, na kojoj će se brinuti za bodove, za reputaciju, još jedna konfekcija nametnutih, urednih, predvidljivih i bezubih priloga manje ili više nezainteresovanih univerzitetskih profesora i istraživača, koji su pod prinudom ostvarenja propisanih rezultata u većitoj žurbi i sumnjivoj hiper(re)produkciji. Poput naše motivacije i entuzijazma, sve je moralo biti ne samo dobrovoljno, nego i nelukrativno i proizašlo iz čiste posvećenosti temi, zagrejanosti da se o njoj debatuje, ako hoćete. I ne samo to: možda i pandemokratski, odbacivali smo u startu ideju isključenja; naprotiv: akademski radnici će svakako, ukoliko su voljni, izložiti temu, orijentisati je u problemu, postaviti pitanja i možda ponuditi odgovore, ali u našoj projekciji, glavnu reč trebalo je da ima takozvana publika. Svi koji se osećaju pozvanim da nešto odgovorno kažu.

Rizična koncepcija. Ali, ispunjeni gotovo pravedničkim žarom, bili smo odvažni. Kad razmislimo, možda i preko mere. I krenulo je strukturiranje događaja. Imamo jednu složenu temu: razdelićemo je u šest zasebnih sesija – po dve u tri dana, tri petka u, imali smo sreće, uglavnom toplom oktobru, kada se završavaju ispiti, a predavanja tek počinju. U svakoj od sesija učesnici, ali pre svega u funkciji uvodničara, biće tri „pripadnika“ Beogradskog univerziteta koji bi mogli poblježe da nas upoznaju sa različitim aspektima obrazovnih

studija koji se diskutuju. Budući da je obrazovanje, najblaže rečeno, interdisciplinarni problemski korpus, u svakoj sesiji trebalo bi da se nađu „eksperti“ različitih provenijencija, koji bi upravo obezbedili i različite poglede ili, u akademskom žargonu popularnije izraženo, multiperspektivnost. Moderatori će biti takođe sa Beogradskog univerziteta, ali mlade snage, doktorandi. Svaka sesija trajeće sat i po. I svi će sa sesija izaći... pa recimo: bogatiji, zamišljeniji.

Fino smo to zamislili i – odmah doveli u pitanje da li to što smo smislili uopšte možemo da udesimo. Ipak, zar nije dovoljan jedan skup, eventualno dva, zar ima toliko različitih čvorišta oko kojih se i unutar kojih se mišljenje obrazovanja odigrava? – Ima, lako smo dali sebi za pravo i smislili ih bez problema i neusiljeno. Poslušajte, uostalom. Prva tema je, naravno, morala biti ona koju je iniciralo pomenuto nezadovoljstvo: nazvali smo je „Škola i/ili nasilje“. Višeznačnost ovog kao i ostalih naslova tema hotimična je. Ono „ili“ u naslovu moglo se čitati i kao poistovećivanje i kao alternativa, i kao izjednačavanje škole i nasilja i kao izbor između školovanja i nasilništva. A ono „i“ trebalo je da omogući i neutralniju elaboraciju njihovog odnosa. Slično je bilo i sa nazivom druge sesije: „Socijalizacija i/ili individualizacija“. Jasna stvar: idu li skupa – dakako u obrazovanju – ili se isključuju ili jedno od toga ima prednost... Činilo nam se da ovakvim formulacijama otvaramo prostor da – na u svakom smislu otvorenom prostoru – sve ili gotovo sve varijante odgovora na (vazda) otvorena (večita) pitanja dođu do izražaja a, videćete, ni propitivanje samih tako postavljenih formulacija nije izostalo u diskusijama.

Treća sesija nije sadržala „i/ili“ u svojoj konstrukciji, ali je imala jednu znakovitu, opominjuću crtu, opet podložnu različitim tumačenjima: „Vrednosti u obrazovanju – vrednost obrazovanja“. I zaista, vrednosti, pitanje vrednosti, čak sistema vrednosti, neretko je, i po pravilu, nepropitano, da ne kažemo nekritički, prizvano u medijima. Koje, otkud, kakve, čije i s obzirom na šta vrednosti, obrazovne ili one koje obrazovanje (samo?) prenosi? Odgovori na ta pitanja trebalo je da prirodno i dosledno vode sledećoj sesiji, u kojoj smo opet dozvali u pomoć ono „i/ili“ dovijanje: „Društveni i/ili obrazovni sistem“. I ovde je ono „ili“ trebalo da zapita nije li reč o jednačenju (po mestu tvorbe) ili pak o razilaženju. I bili smo ubeđeni, možda i pogrešno, da ono to čini nežno i dovoljno sugestivno, ali tako da ne sugerise unapred poželjne odgovore.

Petom i šestom sesijom, trećim radnim danom, trećim petkom, valjalo je zaokružiti čitav ciklus, ali možda i relaksirati napetosti koje su formirali prethodni susreti. Nije bilo ni crta ni nedoumenja oko „ili“, već smo se jednostavno zapitali, zajmeći naslov od Fridriha Ničea, nad „Budućnošću obrazovnih institucija“. S obzirom na sve prethodno izrečeno, mislili smo da malo odgovornog „futurizma“ lepo može da poentira, u pesimističkom ili optimističkom tonu, videćemo, raspravu, pre svega o školi, a onda i o onome što se naziva neformalnim i nonformalnim obrazovanjem, a sve s obzirom na nove izazove koji su već na sceni ili se najjavljaju. I da ne ostane sve na nivou apstrakcije, zaiskali smo da u poslednjoj sesiji, u onom partikularnom onoga što je suštinski obrazovno, izlučimo i razlučimo i ono što bi moglo biti opšte ili univerzalno. Ta sesija nazvana je „Obrazovne situacije“ i trebalo je da nas teorijski suoči s neposrednom obrazovnom praksom, u novim i sve novijim okruženjima, sa novim i sve novijim zahtevima...

Kad smo kod konkretnog i neposrednog, ponovo bi se moglo reći da smo sve lepo smislili, ali još uvek „u glavama“, još uvek je predstava o tome kako sve operacionalizovati bila (pre)daleko. Tačnije, ko bi se odazvao, sve da odgovarajućih p^oozvanih i ima, ovakvom pozivu? Našoj odvažnosti ili naivnosti nad kojima laskamo sebi da su plemenite, na sreću ili nesreću, ni tada nije bilo kraja: napravićemo ponudu koja ne može da se odbije. Za razliku od mafijaškog konteksta u kojem se ustalila ova sintagma, napisali smo nekoliko reči o samoj ideji, koje ćemo poslati zvanicama i nadali se, čista srca i apelujući na istovrsnu srčanost, da im neće moći odoleti.

Trebalo ih je najpre upoznati, što bi bilo i samopolaganje računa, šta se krije, za šta je šifra ta čudna reč – Misllilište. I ovako smo to, sasvim jasno, kratko i otvoreno sročili:

Mislilište je zamišljeno kao akademski prostor otvorene rasprave o temama od javnog interesa. U organizaciji Univerziteta u Beogradu, Mislilište se odvija u Kapetan Mišinom zdanju. U svom prvom izdanju, Mislilište se otvara za pitanja obrazovanja. Pozvani su da u kvalifikovanom i odgovornom razgovoru učestuju teoretičari i praktičari obrazovnih delatnosti, ali i najšira zainteresovana javnost. Dobrodošla su različita viđenja sadašnjosti i budućnosti obrazovnog organizovanja i obrazovnih institucija, a posebno uloge univerziteta u njima.

Sama činjenica da niko nije odreagovao u stilu: „ne maštajte“ ili „ne budalite“, bila je ohrabrujuća, ali smo takođe bili svesni da smo ponudili tek idejnu skicu, ličnu kartu

Mislilišta

Mislilišta u nastanku i opšti poziv, pre *urbi et orbi* nego uvodničarima koje je trebalo dozvati. Za njih je bilo neophodno dopisati još koju reč. Ok, ne gubeći elan, ici ćemo po sesijama, odlučismo. Za „Školu i/ili nasilje“ možda i nije bilo potrebno posebno „potkupljivanje“: svima je tema bila bliska ili, bolje, svima je još netematizovani problem na tragičan način bio blizak. Ipak, valjalo bi da jedno pozivno pismo sadrži i graničnike mišljenja o temi, kao i pitanja oko kojih bi se vodila rasprava a istovremeno ne ogrešiti se o nalog akademske slobode. Evo kako smo na kraju obrazložili temu:

Da li školovanje predstavlja branu nasilju ili je instrument sistemskog nasilja? I kakvo školovanje? Da li se nasilje takoreći slučajno dešava i u školama ili ga one nekako (re)produkuju? Ne postoji li izvesno nasilje na svim nivoima obrazovanja i koji su mehanizmi koji ga čine prihvatljivim ili čak poželjnim?

Nismo bili nezadovoljni: verovali smo da u takvim zapitanostima nema tendencioznosti, a da ukazuju na dimenzije koje izostaju u uobičajenim prigodnim izjavama i objavama o nasilju u školama. Sa temom druge sesije već je trebalo biti eksplicitniji – ipak se tvrdi jedan raskorak za koji smo mogli pretpostaviti da nije svima blizak i za koji se, uostalom, zna da ga teorija obrazovanja, sledeći nepropitanu praksu, u najvećem broju slučajeva neutrališe ili čak likvidira, svejednako u naporu da utrne tenziju i pomiri socijalizaciju i individualizaciju. Bez posebne „diplomacije“ – na kraju krajeva i sami bi valjalo da podležemo pod načelo otvorenosti rasprave koju zagovaramo – pomislili smo da nije najlošija ideja, uz sav rizik da budemo netom osporeni, tako naprosto i reći ili započeti, sa dvojenjima koja su možda samo naša:

Kako zajednica, najčešće istovremeno, postavlja (naizgled?) protivrečne ciljeve obrazovanja: i društvena integracija i proizvodnja samosvojnih pojedinaca? Da li je moguće, nužno i uopšte poželjno, postojanje oba: „individualizacija kroz socijalizaciju“? Ako ne, čemu dati prednost; s obzirom na kakvu viziju svrhe obrazovanja? Ugrubo: obrazovanje kao priprema za tržište rada, za kvalifikovanog građanina ili samousavršavanje? U kojoj meri takva odluka zavisi i od lokalnog stanja društva? Da li, najzad, proklamovana univerzalna dostupnost i inkluzivnost obrazovnih ustanova jemči ili simulira i jednakost uslova obrazovanja i njegov kvalitet. Obrazovanje dostupno svima ili privilegija? Privilegija bogatih ili izvrsnih?

Kad smo formulisali pitanja, zaključili smo da uvodničari i publika moraju da se „zakače“ za neko od njih, da ih nešto od toga „zasvrbi“, da osete potrebu da reaguju, da ponešto ospore ili nešto drugo zagovaraju... Što je upravo i bio izrečen ili neizrečen cilj. Videćemo da li ćemo ga ostvariti. Valjalo je obrazložiti i obrazloženjem isprovocirati učešće na još četiri sesije. Sve osetljivije od osetljivije. Vrednosti – one su same sobom škakljiva stvar, svi o njima pričaju i gotovo svi pod njima različito misle – pa još kad se pitamo za obrazovne i neke druge, suprotstavljene ili nadređene, vrednosti... Opet ćemo biti sasvim otvoreni, rešismo. Ovog puta početi od te dijagnoze o manjku saglasnosti o tome o čemu tačno govorimo kad govorimo o vrednostima, pa omogućiti analizu tog nesaglasja, ako bude volje:

Mnogo je priče o „sistemima vrednosti“. Kako se vidi uloga obrazovanja unutar njih? Da li je ono baštinik i rasadnik vrednosti društva koje ga organizuje? Mora li to da bude? Nije li obrazovanost (samo)dovoljna vrednost, a obrazovanje svrha po sebi? U kom smislu se inače može govoriti o „autonomiji obrazovanja“, a posebno univerziteta? Treba li, univerzitet makar, da ima ikakvih drugih vrednosnih orijentacija do specifično obrazovnih? I ima li ih danas?

Nismo rekli ni koje su to „obrazovne vrednosti“, još manje koje su od njih različite, nečije druge ili čak „protivobrazovne“. To će valjda učesnici (morati) pokušati da utvrde. Ali jesmo uveli u igru „društvo“. I tim uvođenjem hteli smo da najavimo dalje zaoštavanje dilema, dalje uopštavanje i u isti mah preciziranje delikatnog odnosa obrazovnih principa, strategija i ustanova, s jedne strane, i njihovih osnivača, organizatora i/ili (ne može se, izgleda, bez i-janja i ili-janja) finansijera, pre svega u savremenosti. Već ste verovatno primetili da smo povremeno naglašavali ulogu univerziteta – ipak se radi o nekakvoj akademskoj zajednici koja, misleći obrazovanje, treba ili mora da misli i o samoj sebi, da misli samu sebe. Ovde – kada je reč odnosu univerziteta i države – taj se akcenat naprosto nije mogao izbeći. A takve refleksije i autorefleksije koje smo smerali da izazovemo trebalo je da podstakne sledećih nekoliko rečenica:

Savremeno obrazovanje je bez izuzetka viđeno kao podsistem društva – šta se time dobija, a šta gubi? Da li obrazovanje (treba da) služi društvu ili obrnuto: društvo je dužno da ga servisira? Da li samostalnost i društvenu kritičnost programa obrazovnih institucija mogu da propišu i štaviše garantuju oni koji predstavljaju širu zajednicu od obrazovne i organizuju njihovu mrežu? Da li se, najzad, ciljevi obrazovanja i društva podudaraju ili razilaze? Da li, univerzitet makar, može ili mora da ne bude „društveno koristan“? Ukratko, za šta se školujemo? A obrazujemo?

Priznajemo, i nama je zazvučalo u trenutku odveć provokativno, možda i opasno. Ali smo se brzo utešili mišlju da je to stoga što teško da ko, iko, takvo pitanje više uopšte postavlja. Šta je u tome utešno? – Pa, ako odbacimo ideju da je izostanak takve zapitanosti – šira ili uža, posebna, obrazovna zajednica, obrazovanje ili obuka, sistem, drugačiji sistem ili kritika sistema uopšte... – svedočanstvo njene besmislenosti, naivnosti, suvišnosti; ako smo je dakle brže-bolje odbacili, preostaje varijanta da smo mnogo pametni i hrabri, pa smo se hitro njoj priklonili. Umireni tim autoironijskim gestom koji regeneriše kritičnost, samokritikom koja kritikuje vlastitu nekritičnost, uostalom ionako

- mislilište

hinjenu, prepustili smo narečenoj zapitanosti da odzvuči ili odzveči u ušima onih koje smo pozvali. Pa ako to preživimo...

... A i ako ne preživimo, trebalo je zaokružiti mišljenje Mislilišta, trebalo je koncipirati poslednji dan i njegove dve sesije. To je izgledalo ipak lakše. Izgledalo. Zaista, kao da tek molbu ili zahtev da se priča o budućnosti obrazovnih institucija ne treba posebno obrazlagati. Ali osetili smo da tu preti druga opasnost, opasnost rasplinjavanja, naporednih monologa, disperzije neuporedivih diskusija. Brojne su vizije sadašnjosti i prošlosti obrazovanja, a s obzirom na trenutne najave ili nagoveštaje, svako bi mogao prema svom sluhu ili osećaju projektovati šta će se zbivati, ili šta se neće zbivati, ili šta bi trebalo da se zbiva, sa školom i drugim ustanovama koje bi potencijalno mogle da je dopune ili čak zamene. Ipak je trebalo ukazati na izazove koje smo pre svega imali u vidu

a, svesni da u ovom pogledu teško da možemo biti isključive, i uopšte sudije, ne uskratiti mogućnost i pravo učesnicima da detektuju neke druge. Evo kako je to obrazloženje teme na kraju ispisano:

Šta se već promenilo, a šta će se tek promeniti u školama i na univerzitetima, s obzirom na razvoj novih tehnologija, novih medija i novih pristupa obrazovanju? Da li bezmalo univerzalna dostupnost informacija menja nešto na karakteru nastave? Da li neograničen pristup učenika i studenata višestrukim izvorima saznanja derogira ulogu nastavnika ili je samo čini zahtevnijom? Da li se veći deo sticanja obrazovanja – i kakvog obrazovanja – preseljava u vaninstitucionalne regione ili u alternativne institucije obrazovanja? Da li pandemijske, ekološke i druge globalne krize osuđuju ustanove obrazovanja na temeljni preobražaj? Ne najavljuje li veštačka inteligencija ne samo suton klasične podele uloga u obrazovnom procesu, već i njegovu još do kraja nepredvidivu mutaciju?

Pa i sad kad čitamo, čini se da smo sve pokrili ili, bolje, sve priložili za otkrivanje. I načas smo pomislili kako bi moglo izgledati da smo potencijalne učesnike stavili u pomalo nečasnu poziciju: mi postavljamo scenu, nemamo nikakav scenario niti režiju, a vi vidite kako ćete osmisлити i odigrati svoju ulogu u njoj. Ali takav je valjda posao (dobrih) urednika, spremno smo našli alibi. Stalno smo uostalom imali u vidu i štaviše propagirali kao svojevrstu lozinku upravo otvaranje a ne zatvaranje, upravo nalog da se nekako zasnuje ta otvorenost, otvorenost za raspravu, a zapreči njeno dirigovanje ili zaključivanje unapred. Tako je bilo i sa pozivom na poslednju sesiju. Nazvali smo je „Obrazovne situacije“ jer smo, pomalo nasuprot prethodnoj sesiji, hteli da vidimo postoje li i, ako postoje, koje su neke makar relativno stabilne konstante u onome što se kroz istoriju i kulture nazivalo i naziva obrazovanje, posebno imajući u vidu savremene izazove. Krovnu temu te poslednje sesije obrazložili smo ovako:

S obzirom na ubrzani razvoj društva, privrede i tehnike, šta je preostalo od negdanje slike obrazovanja? Nisu li ustuknuli svi predmetni kanoni i nastavni protokoli? Ako je neki pretekao, koji? Ako nije, za volju čega su smišljeni aplikativni i sve aplikativniji obrazovni programi? Nije li sišla sa scene i svaka hijerarhija aktera obrazovanja – nastavnik/mentor–učenik/student – a s njom možda i svako vrednovanje postignuća? Ima li prostora za preobražaj starih ili za neke nove aktere u nastavnom procesu? I šta će se uopšte (sve) nazvati nastavom, kada su već ozakonjeni njeni najrazličitiji oblici? Koje je to jezgro koje će nam dozvoliti da još uvek govorimo o organizovanom obrazovanju polaznika: njihovo kakvo-takvo (ili svakakvo) učenje, sticanje znanja i veština; iskušavanje i usvajanje novih doživljaja; lična transformacija s obzirom na spoljne izazove; razvoj moždanih sinapsi; ili gašenje?

I videsmo da je dobro, da pomalo bezobrazno parafraziramo. Ili, u svakom slučaju, da zasad ne možemo bolje. Sad je još samo trebalo da nađemo „žrtve“, da prepoznamo, izaberemo i prizovemo one kojima bi ovakvi neodoljivi pozivi mogli nešto značiti, koji bi ovako segmentirane teme mogli kompetentno diskutovati, koji bi, ukratko, osim nas, bili i realizatori našeg – u ideji – genijalnog paklenog plana. To već nismo mogli sami. Presudnu ulogu pri izboru učesnika imao je selektor programa koji je skupa sa Stašom Babić bio istrajan i pouzdan kontrolor smislenosti zamišljenog programa.

I, nećete verovati, da li zbog neodoljivosti poziva, da li zbog ličnog autoriteta ili nečeg trećeg, odziv mudrih glava Univerziteta u Beogradu bio je sjajan. I onima koji nisu mogli zbog svojih obaveza ili nekog drugog razloga da učestvuju, uvereni smo, bilo je iskreno žao. Naravno, bilo je rotacija i rokada, bilo je otkazivanja i „uletanja“ u poslednji čas, ali čak i tada, dominirala je saradljivost, volja da se bude deo jednog Mislilišta u povelju. Neki su pripremili čitave pisane govore, neki tek teze ili apstrakte, i jedni i drugi nam svoje zapise poslali znatno unapred; bezmalo svi su iskoristi priliku da artikuliraju svoja ranija istraživanja, ali i vodili brigu i o formatu i o karakteru svojih izlaganja. Zapravo smo im zahvalni u meri koju ne možemo izreći a da ne zazvuči otrcano. Stoga ćemo samo reći da su na kraju, kao uvodničari (i potom aktivni diskutanti, videćete) učestvovali, „po redu izlaska na scenu“: Aleksandar Pavlović, Tamara Džamonja Ignjatović, Mirko Filipović, Isidora Jarić, Dragan Popadić, Časlav Koprivica, Jelena Vranješević, Aleksandar Fatić, Aleksandar Dobrijević, Živka Krnjaja, Jelena Vasiljević, Predrag Krstić kao „džoker“ zbog iznenadnog izostanka najavljene učesnice, potom Aleksandar Baucal, Jelena Guga, Dobrinka Kuzmanović, Nevena Mitranić, Aleksandra Ilić Rajković i Milica Milojević. Obzirnо i/a (aha, umemo da se igramo i drugim veznicima!) stimulatívno su ih moderirali – i beskrajno im hvala što su na to pristali; nadamo se da im je bilo inspirativno – (opet

o b r a z o v a n j a

po redu izlaska na scenu): Milica Sekulović, Dragana Purešević, Nataša Šmelc, Miloš Janković, Ana Lipij i Marija Petrović.

Znamo da ovo zvuči kao odjavna špica, ali prerano ste se obradovali. Još nekoliko imena moraju da nađu mesto i u ovom uvodniku, tim pre što ih u transkriptima izlaganja neće biti. Reč je o kolegama i studentima sa Arhitektonskog fakulteta. Kao vizuelna i prijateljska podrška obrazovanju Mislilišta, od samog početka sa nama su bili Branko Pavić i Dragan Protić Protá, angažovani umetnik koji stoji iza imena i svih poduhvata možda još poznatije (kontra-)kulturene institucije „Škart“, sa kojima smo nadahnuto tragali za prikladnom atmosferom i identitetom Mislilišta. Oni su obojili i ozvučili, oni su dali perspektivu i melodiju, oni su strukturirali amfiteatar i centralizovali i/a suočili uvodničare i publiku, sa njima smo zajedno izgradili jednu mikroekologiju Mislilišta. Oni su napravili velike zastave: zastavu Mislilišta i zastavu svake njene sesije, koje su se takođe smenjivale kako je na koju dolazio red. Na zastavi Mislilišta je samo logotip Mislilišta, za koji verujemo da verno odražava njegov karakter.

I preko toga, sa Brankom i Protom organizovali smo radionicu na Arhitektonskom fakultetu u kojoj su učestvovala naše kolege i studenti koji su posvećeni pitanju obrazovanja arhitekata. Oni su zajedno, na bazi ličnog iskustva, svojom energijom i uverenjem, doprineli da se dvorište Rektorata transformiše u Mislilište. Radionica je otvorena pitanjem Branka Pavića – Šta pamte četiri lipe u dvorištu Kapetan Mišinog zdanja? Na radionici se promišljala atmosfera pod lipama danas i u danima studentskih protesta 1968. godine. Učesnici ove jednodnevne radionice osmislili su zastave manjeg formata i, paralelno, uvežbavali horsko izvođenje Protinih rečitativa. Te zastave i ti rečitativi predstavljaju samostalna autorska ostvarenja proistekla iz ličnih recepcija i istraživanja na tragu velikih tema koje smo ovim programom Mislilišta o obrazovanju otvorili.

Zastave koje su kreirali slikar Sava Knežević i arhitekta Ana Zorić, Aleksandra Milovanović, Aleksandra Đorđević, Mladen Pešić i Aleksandra Bašić, kao i studenti arhitekture Nina Obradović, Vera Petronijević, Boško Zdravković, Katarina Gavrilović, Damjan Trifunović, Anja Nedeljković i Vuk Spalević, privremeno su posađene u zemlju oko lipa u dvorištu Kapetan Mišinog zdanja, da se tako različite slobodno vijore i dozivaju. Taj čin smo videli, nadamo se da nismo bili jedini, kao simbolično osvajanje prostora za kritičko i kreativno mišljenje, za promišljenu, živu raspravu o obrazovanju u jednoj novonastaloj, takoreći, meta-obrazovnoj situaciji.

Konačno je dogovoreno ono što je izvodljivo. Početak svake sesije označice se iznošenjem velike zastave uz glasnu intonaciju rečitativa: kolektivnog, ustručavamo se reći horskog, gromoglasnog variranja ključnih reči svake od tema Mislilišta, jedno artističko insistiranje na zvučanju koje je, samo naizgled paradoksalno, naglašavalo i značenje. Režija je dalje podrazumevala ili pretpostavljala da, pred početak svake diskusije, šum talasa prekida žamor prisutnih u Mislilištu i unosi jednu nelagodu koja se dodatno pojačava intonacijom rečitativa, a sve skupa zvuči kao da se talas kolektivnog nemira raspršio u mnoštvo pojedinačnih ne(tako)razgovetnih glasova. Sa dozom neverice i merom zbunjenosti, moderatori pozdravljaju uvodničare i najavljuju temu sesije. Možda u izvođenju nije sve zvučalo kako je režirano, a ako je delovalo kao slabo režirano – dobro je da je tako. Režirani segmenti namerno nisu uvežbavani niti je njihov sled usklađivan, zato što segmenti (rečitativi i diskusije) nisu pomirljivi i zato što Mislilište nije pozorište: sam događaj ne sme biti predstava iako prostor sugerise scenu i teatar.

Kao mesto suočavanja različitih viđenja, prostor je organizovan u kvadratu u čijim temenima su lipe; sa sve četiri strane kvadrata postavljene su stolice za učesnike kao za publiku u total-teatru, usmeravajući pažnju ka „sceni“ koja je u središtu amfiteatra; tu su četiri stolice, za moderatora i uvodničare, postavljene tako da se uvodničari međusobno gledaju i neposredno sučeljavaju suprotstavljene strane viđenja predložene teme ili problemskog polja, kako smo u programu označili diskusije. Okupljeni oko teme sesije, pod lipama i pod zastavom Mislilišta, u središtu dvorišta, uvodničari sede blizu da se međusobno čuju i vide, a ne kako je uobičajeno na panelima – frontalno, licem

naspram publike – trpeći, moglo bi se reći, prisustvo publike iza svojih leđa i povremeno se osvrćući dok govore kako bi tu nelagodu otklonili. I sada nam nije jasno kako da oslovimo one koji su u Mislilište došli kao publika da bi se odazvali našoj želji i pozivu da zauzmu stav aktivnih učesnika u diskusiji koju pokreću uvodničari. I o tome, kao i o drugim detaljima ove mikroekologije, moramo da mislimo za narednu priliku, kada će se u Mislilištu raspravljati o zajednici.

Imali smo i „rezervni plan“, za slučaj kiša koje su se mogle očekivati u oktobru. Iz dvorišta bismo se tada povukli u hol zgrade rektorata, a zadnju liniju povlačenja predstavljala je Svečana sala. Srećom, nije bilo potrebe za takvim odstupanjima. Vreme je bilo lepo i bez padavina, ali je bilo simpatično videti sa kolikom brigom su organizatori i pojedini učesnici programa pratili vremensku prognozu za svaki petak u oktobru, pa čak i nakon poslednjeg petka rezervisanog za Mislilište. Ta briga je potvrdila da delimo makar uverenje da je za Mislilište jedino adekvatno mesto napolju, pod vedrim nebom, ne doduše na ulici, već u onom javnom prostoru koji pripada Univerzitetu. I kojem Univerzitet pripada.

Bilo je još naših prijatelja koji su na različite načine podržali ili pomogli Mislilište – štaviše, sve ih je bilo više kako je program odmicao. U međuvremenu smo postajali prijatelji i mi koji se prethodno nismo poznavali, a odigrali smo neku od uloga u ovom preduzeću. Možda umišljamo, možda je preterano reći, ali volimo da mislimo da nas je zbližilo upravo ono od čega je sve i počelo: volja da se nešto otvoreno, odgovorno, produbljeno, dalekosežno, inspirativno makar koliko i informativno, iskaže i raspravlja – ovog puta na temu obrazovanja. Verujemo da bi bilo pošteno reći da smo, u najgorem slučaju – koji uopšte nije loš – napravili presek stanja misli o obrazovanju ovdašnje akademske zajednice ili, kako je istakao rektor Beogradskog univerziteta Vladan Đokić, koji je otvorio i zatvorio prvi ciklus Mislilišta, ponudili odgovor na pitanje šta Univerzitet u Beogradu, šta naučni i obrazovni uposlenici i poslenici misle o jednom, doduše hroničnom društvenom problemu, koji je eksplodirao u jedan akutni tragični događaj.

I naravno da se ispostavilo da uopšte nije reč o unisonom odgovoru nego o odgovorima. I još više o pitanjima. I dalje smo, i još i više, uvereni da upravo to – i tek to – znači mišljenje. Drago nam je ako smo uspeli da mu ponudimo jedan dom. Meri u kojoj smo to uspeli, svi zajedno, koliko je taj dom bio (ne)udoban i koliko (ne)produktivan, posvećeni su redovi koji slede. Predajemo ih sudu čitatelja, nadajući se da će biti, kako doliči obrazovnom protokolu, strog i/ali pravedan. Ono preko toga, da će čitanje nekoga nadahnuti tako da se ne uzmogne odupreti samostalnim refleksijama, možda ga i motivisati na nove priloge promišljanju teme obrazovanja i na nove segmente nekih budućih Mislilišta, tu nadu jedva da se usuđujemo da saopštimo.

Predrag Krstić
Milica Milojević
Aleksandar Baucal

li
MISLILISTE
o obrazovanju

Mislilište 13. oktobar [foto: A. Đ.]

OTVARANJE Mislilišta

Vladan Đokić, rektor Univerziteta u Beogradu

Dobro veče svima, dobro došli u Mislilište.

Mislilište je zamišljeno kao jedan javni prostor, akademski prostor u kojem se raspravlja o važnim društvenim temama. Zamišljeno je da o tim temama razgovaraju pre svega članovi akademske zajednice, ali i šira javnost koju one dotiču.

Inicijatori ideje Mislilišta su naučnici i profesori sa našeg Univerziteta, sa nekoliko fakulteta i instituta. U ime Univerziteta u Beogradu, pre svega bih hteo da se zahvalim inicijatorima, da se zahvalim svima koji učestvuju u programu, pre svega moderatorima i uvodničarima. I da se zahvalim svima vama koji ste došli da učestvujete u današnjoj raspravi, da budete deo Mislilišta.

Snaga ove ideje sastoji se u tome da kompetentni stručnjaci iz različitih oblasti mogu da diskutuju o temama koje su veoma važne za naš društveni život, daju svoja mišljenja, argumentovano i akademski raspravljaju o važnim pitanjima i pojavama u društvu. Današnja, odnosno prva tema Mislilišta, veoma aktuelna tema koja nas okuplja, jeste Obrazovanje.

Ove godine na polju obrazovanja imali smo niz veoma upečatljivih događaja i poruka koje iz njih treba izvesti. Mislili smo da je prava tema da se započne ovaj ciklus, ne samo visoko obrazovanje, već obrazovanje u celini. O obrazovanju ćemo razgovarati u šest sesija, tri petka, počevši dve sesije danas, zatim isto tako sledećeg petka, 13. oktobra, druge dve sesije i 20. oktobra treće dve sesije. Današnje sesije započinjemo dvema temama. Prva je Škola i/ili nasilje, zatim posle pauze otpočecemo drugu sesiju čiji je naziv Socijalizacija i/ili individualizacija i time ćemo zaokružiti današnji segment razgovora.

Ni izbor prostora u kojem ćemo razgovarati nije slučajna. Ovo je otvoreni javni prostor, ali nije trg, ulica, ni park, već univerzitetski prostor, otvoreni, javni prostor koji je pravo mesto za javne diskusije, argumentovane diskusije akademske zajednice, ali još jednom ponavljam – otvorene za javnost – i pozivam i one koji nisu članovi naše akademske zajednice da se aktivno uključe i budu deo ovih razgovora.

Želimo da na kraju čitavog ciklusa napravimo transkript razgovora, mišljenja, sučeljavanja, argumentovanog mišljenja – izvesni zaključak ovih naših razmatranja. Nadam se da je tema Obrazovanje samo prva u nizu o kojoj će se u Mislilištu razgovarati i da ćemo posle ove teme razgovarati i o nekim drugim temama koje su takođe važne za naše društvo.

Još jednom zahvaljujem se svima. Proglašavam Mislilište otvorenim.

Beograd, 6. oktobar 2023.

6. oktobar

sesija 1 [17:00 – 18:30]

ŠKOLA I/ILI NASILJE

Da li školovanje predstavlja branu nasilju ili je instrument sistemskog nasilja? I kakvo školovanje? Da li se nasilje takoreći slučajno dešava i u školama ili ga one nekako (re)produkuju? Ne postoji li izvesno nasilje na svim nivoima obrazovanja i koji su mehanizmi koji ga čine prihvatljivim ili čak poželjnim?

r e č i t a t i v

rasprava

moderatorka: Milica Sekulović

[pedagoškinja, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

uvodničari:

Aleksandar Pavlović

[teoretičar književnosti,
Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

Tamara Džamonja Ignjatović

[psihološkinja, Filozofski fakultet]

Mirko Filipović

[sociolog, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju]

d i s k u s i j a

6. oktobar

sesija 2 [19:00 – 20:30]

SOCIJALIZACIJA I/ILI INDIVIDUALIZACIJA

Kako zajednica, najčešće istovremeno, postavlja (naizgled?) protivrečne ciljeve obrazovanja: i društvena integracija i proizvodnja samosvojnih pojedinaca? Da li je moguće, nužno i uopšte poželjno oba: "individualizacija kroz socijalizaciju"? Ako ne, čemu dati prednost; s obzirom na kakvu viziju svrhe obrazovanja? Ugrubo: obrazovanje kao priprema za tržište rada, za kvalifikovanog građanina ili samousavršavanje? U kojoj meri takva odluka zavisi i od lokalnog stanja društva? Da li, najzad, proklamovana univerzalna dostupnost i inkluzivnost obrazovnih ustanova jemči ili simulira i jednakost uslova obrazovanja i njegov kvalitet. Obrazovanje dostupno svima ili privilegija? Privilegija bogatih ili izvrsnih?

r e č i t a t i v

rasprava

moderatorica: Dragana Purešević
[pedagoškinja, Filozofski fakultet]

uvodničari:

Isidora Jarić
[sociološkinja, Filozofski fakultet]

Dragan Popadić
[psiholog, Filozofski fakultet]

Časlav Koprivica
[filozof, Fakultet političkih nauka]
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju]

d i s k u s i j a

sesija 3 [17:00 – 18:30]

VREDNOSTI U OBRAZOVANJU - VREDNOST OBRAZOVANJA

Mnogo je priče o „sistemima vrednosti“. Kako se vidi uloga obrazovanja unutar nje? Da li je ono baštinik i rasadnik vrednosti društva koje ga organizuje? Mora li to da bude? Nije li obrazovanost (samo)dovoljna vrednost, a obrazovanje svrha po sebi? U kom smislu se inače može govoriti o „autonomiji obrazovanja“, a posebno univerziteta? Treba li, univerzitet makar, da ima ikakvih drugih vrednosnih orijentacija do specifično obrazovnih? I ima li ih danas?

r e č i t a t i v

rasprava

moderatorka: **Nataša Šmelc**

[filozofkinja, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

uvodničari:

Jelena Vranješević

[psihološkinja, Filozofski fakultet]

Aleksandar Fatić

[filozof, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

Aleksandar Dobrijević

[filozof, Filozofski fakultet]

d i s k u s i j a

MISLI

Mislilište 20. oktobar [foto: A. Đ.]

sesija 4 [19:00 – 20:30]

DRUŠTVENI I/ILI OBRAZOVNI SISTEM

Savremeno obrazovanje je bez izuzetka viđeno kao podsistem društva – šta se time dobija, a šta gubi? Da li obrazovanje (treba da) služi društvu ili obrnuto: društvo je dužno da ga servisira? Da li samostalnost i društvenu kritičnost programa obrazovnih institucija mogu da propišu i štaviše garantuju oni koji predstavljaju širu zajednicu od obrazovne i organizuju njihovu mrežu? Da li se, najzad, ciljevi obrazovanja i društva podudaraju ili razilaze? Da li, univerzitet makar, može ili mora da ne bude „društveno koristan“? Ukratko, za šta se školujemo? A obrazujemo?

r e č i t a t i v

rasprava

moderator: Miloš Janković

[politikolog, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

uvodničari:

Živka Krnjaja

[pedagoškinja, Filozofski fakultet]

Predrag Krstić

[filozof, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

Jelena Vasiljević

[antropološkinja,
Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

d i s k u s i j a

20. oktobar

sesija 5 [17:00 – 18:30]

BUDUĆNOST OBRAZOVNIH INSTITUCIJA

Šta se već promenilo, a šta će se tek promeniti u školama i na univerzitetima, s obzirom na razvoj novih tehnologija, novih medija i novih pristupa obrazovanju? Da li bezmalo univerzalna dostupnost informacija menja nešto na karakteru nastave? Da li neograničen pristup učenika i studenata višestrukim izvorima saznanja derogira ulogu nastavnika ili je samo čini zahtevnijom? Da li se veći deo sticanja obrazovanja – i kakvog obrazovanja – preseljava u vaninstitucionalne regione ili u alternativne institucije obrazovanja? Da li pandemijske, ekološke i druge globalne krize osuđuju ustanove obrazovanja na temeljni preobražaj? Ne najavljuje li veštačka inteligencija ne samo suton klasične podele uloga u obrazovnom procesu, već i njegovu još do kraja nepredvidljivu mutaciju?

r e č i t a t i v

rasprava

moderatorka: Ana Lipij

[filozofkinja, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

uvodničari:

Aleksandar Baucal

[psiholog, Filozofski fakultet]

Jelena Guga

[teoretičarka novomedijske umetnosti i kulture,
Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

Dobrinka Kuzmanović

[psihološkinja, Filološki fakultet]

d i s k u s i j a

20. oktobar

sesija 6 [19:00 – 20:30]

OBRAZOVNE SITUACIJE

S obzirom na ubrzani razvoj društva, privrede i tehnike, šta je preostalo od negdanje slike obrazovanja? Nisu li ustuknuli svi predmetni kanoni i nastavni protokoli? Ako je neki pretekao, koji? Ako nije, za volju čega su smišljeni aplikativni i sve aplikativniji obrazovni programi? Nije li sišla sa scene i svaka hijerarhija aktera obrazovanja – nastavnik/mentor–učenik/student – a s njom možda i svako vrednovanje postignuća? Ima li prostora za preobražaj starih ili za neke nove aktere u nastavnom procesu? I šta će se uopšte (sve) nazvati nastavom, kada su već ozakonjeni njeni najrazličitiji oblici? Šta je to jezgro koje će nam dozvoliti da još uvek govorimo o organizovanom obrazovanju polaznika: njihovo kakvo-takvo (ili svakakvo) učenje, sticanje znanje i veština; iskušavanje i usvajanje novih doživljaja; lična transformacija s obzirom na spoljne izazove; razvoj moždanih sinapsi; ili gašenje?

r e č i t a t i v

rasprava

moderatorka: Marija Petrović
[filozofkinja, Filozofski fakultet]

uvodničari:

Nevena Mitranić Marinković
[pedagoškinja, Filozofski fakultet]

Aleksandra Ilić Rajković
[pedagoškinja, Filozofski fakultet]

Milica Milojević
[urbanistkinja, Arhitektonski fakultet]

d i s k u s i j a

Mislilište 20. oktobar [foto: A. Đ.]

Zatvaranje MISLILIŠTA

Vladan Đokić, rektor Univerziteta u Beogradu

Evo, pre dve nedelje smo ovde razapeli zastavu i započeli nešto što možda može prerasti u veoma značajnu stvar za naš univerzitet. Ja sam stvarno izuzetno ponosan na sve ono što se dešavalo u ova tri petka, ali pre svega u ime univerziteta hteo bih da se zahvalim svima vama koji ste u ovome učestvovali, svim moderatorima, svim uvodničarima, publici, onima koji su se preko mejla javljali, postavljali pitanja. Mislim da je atmosfera bila dobra. Mislim da su svi koji su bili prisutni na neki način doprineli utisku da ovo može da preraste u neku značajnu stvar za budućnost.

Želim da istaknem tri ličnosti, odnosno tri osobe koje su najviše doprinele ovom Mislilištu, odnosno ovom prvom u nizu Mislilišta koje će nastaviti da se dešava na univerzitetu na proleće. Pre svega, to je filozof Predrag Krstić sa Instituta za filozofiju i društvenu teoriju, koji je zapravo urednik onoga što smo slušali u ova tri petka; zatim profesor Aleksandar Baucal, psiholog sa Filozofskog fakulteta, koji je izvršio selekciju svih onih koji su učestvovali na ovom programu. I neko ko je zapravo idejni tvorac ovoga ili inicijator čitavog poduhvata. To je, kako ona sebe naziva, urbanistkinja, u stvari arhitektica sa Arhitektonskog fakulteta, profesorka Milica Milojević. Mislim da su oni najzaslužniji za ovo što se desilo u ovih šest sesija.

Ono što bih takođe hteo da istaknem jeste činjenica da ovo nije tipičan događaj. Ovo nije ni konferencija, ni tribina, ni naučni skup, ni stručni skup. Ovo je Mislilište, kojim ne diriguje neko ko vodi institucije, neki departman, fakultet, institut ili univerzitet. Ovo je inicijativa određene grupe ljudi, određenih članova akademske zajednice, naše univerzitetske zajednice koji su se samoorganizovali i koji su zapravo srž našeg univerziteta.

Mene kao rektora često pitaju razni stručnjaci i razni predstavnici medija, raznih organizacija, šta Univerzitet misli o nekom pitanju, o nečemu što je neko rekao, šta univerzitet misli o nekoj temi i tako dalje. Evo, ovo je odgovor šta univerzitet misli o temi obrazovanja. Znači, ovo što mi ovde mislimo, o čemu razgovaramo, to je ono što Univerzitet misli. Ne može jedna osoba da kaže šta univerzitet misli, ali naša akademska zajednica svakako ima šta da kažem o raznim temama.

U ime Univerziteta mogu da obećam da ćemo, što se tiče ovog prvog Mislilišta, napraviti transkripte svih izlagača, svih koji su učestvovali, sa svim pitanjima, odgovorima i komentarima, i da ćemo to publikovati u što skorijem periodu. I da ćemo na proleće otvoriti novu sesiju Mislilišta sa novom temom, pa pozivam sve vas koji ste učestvovali, i one koji nisu učestvovali, članove naše akademske zajednice, da sami nominuju teme, da se sami organizuju. Univerzitet će to svakako podržati i pokušati da doprinese da čitavo društvo od ovih naših javnih diskusija i rasprava ima neke koristi.

Još jednom, svima hvala. Evo, zaokružujemo prvi ciklus Mislilišta i privremeno ga zatvaramo. Do proleća.

Beograd, 20. oktobar 2023.

Skola ili
nasilje
Skola ili
nasilje
Ili
Skola i
nasilje
Skola i
nasilje?
Da li ga
brani
Da li ga
hrani
Da li ga
brani
Da li ga
brani
Da li ga
hrani
Da li ga
brani
Da li ga
hrani?

škola
i/ili
nasilje
?

sesija 1 [17:00 – 18:30]

ŠKOLA I/ILI NASILJE

Da li školovanje predstavlja branu nasilju ili je instrument sistemskog nasilja? I kakvo školovanje? Da li se nasilje takoreći slučajno dešava i u školama ili ga one nekako (re)produkuju? Ne postoji li izvesno nasilje na svim nivoima obrazovanja i koji su mehanizmi koji ga čine prihvatljivim ili čak poželjnim?

r e č i t a t i v

rasprava

moderatorka: Milica Sekulović

[pedagoškinja, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

uvodničari:

Aleksandar Pavlović

[teoretičar književnosti,

Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

Tamara Džamonja Ignjatović

[psihološkinja, Filozofski fakultet]

Mirko Filipović

[sociolog, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju]

d i s k u s i j a

215 godina

UNIVERZITET U BEOGRADU

škola i/ili nasilje ?

sesija 1

ŠKOLA I/ILI NASILJE

Moderatorka: Milica Sekulović

Dobro veče svima i hvala vam što ste svojim učešćem podržali ovaj događaj. Predstaviću na početku ukratko naše uvodničare i reći da prvi krug razgovora u okviru Mislišta započinjemo temom Škola i/ili nasilje? Nažalost, u našem društvu postoje vrlo konkretni povodi za razgovor o toj temi, a mi ćemo sa našim današnjim sagovornicima pokušati da razgovaramo o tome kako možemo misliti o nasilju u školskom sistemu. Predstaviću ih redosledom kojim će govoriti: Aleksandar Pavlović (teoretičar književnosti) sa Instituta za filozofiju i društvenu teoriju, profesorka Tamara Džamonja Ignjatović sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu (psihološkinja) i profesor Mirko Filipović sa Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju (sociolog).

Kako je u samom programu najavljeno, neka od pitanja biće okvir u kojem će se ovaj razgovor kretati, uz, naravno, slobodu pojedinačnih intervencija. To su pitanja, da li je škola izvesna brana nasilju ili je zapravo instrument društvene reprodukcije nasilja i koje sve vrste nasilja postoje. Da li možemo govoriti o nasilju koje podrazumeva, u fizičkom smislu, prelazak granice tuđeg tela u prostoru ili postoje različiti, suptilniji mehanizmi koji narušavaju naš unutrašnji svet? Tako bismo pokušali da trasiramo naš razgovor na ovu temu i da mu damo neki oblik ili pokušali da mislimo ove teme u skladu sa događajima koji su opteretili našu društvenu zajednicu u proteklih nekoliko meseci. Zasad toliko; hvala vam. Aleksandre, izvolite.

Milica Sekulović [foto: M. M.]

Aleksandar Pavlović

Kada razmišljamo o školi i nasilju, najpre mi se čini da postoji znatna neravnopravnost između ova dva termina u ovom kontekstu – pojam škole mi se čini jasnim i konkretnim: to je institucija obrazovanja i vaspitanja, i jedan obrazovni sistem školstva koji čine državne institucije, deo ideološkog državnog aparata kako bi rekao Altiser.

Što se nasilja tiče, to je širok pojam koji može da znači mnogo toga, od nasilnog buđenja deteta ujutro da ide u školu, do najstrašnijih primera koje mi je teško i da izgovorim.

Stoga, najpre iznosim ovde tri tipa nasilja koji mi se čine relevantnima, a zatim ću i reći šta mislim da kao društvo i kao pojedinci možemo i treba da činimo kako bismo smanjili to nasilje.

U najopštijem smislu, u kom psihoanalitička, pogotovo Lakanovska teorija vidi formiranje ličnosti, sopstva, nasilje je konstitutivno u formiranju subjekta. Imamo ovde psihologe, imamo i sesiju koja se bavi socijalizacijom i individualizacijom, tako da je ovo njihov teren, a ja bih rekao sam ovoliko: u ovakvom viđenju, ljudska jedinka, novorođenče, je suma nagona i afekata, i ono se mora uroniti u simbolički poredak, društveni poredak dakle, da bi postalo subjekt, individua, ličnost. Dakle, u ovom viđenju nasilje je konstitutivno kako za društvo, tako i za jedinku, nema društva, nema pojedinca, nema ličnosti ni sopstva bez nasilja. Niko ne usvaja društvene norme i poredak milom, nego silom.

Ovim konstitutivnim nasiljem se ne bavim ovde, dakle ta široka shvatanja i najdublja pitanja da li je moguć društveni okvir i individualizacija bez konstitutivnog nasilja, problem teodiceje i sl., ostavljam po strani; držim da je naše pitanje uže: kako, ovde i sada, u ovom kontekstu, smanjiti nasilje u našim školama?

Mene ovde zanima ima li oblika nasilja, formi nasilja u školi i školstvu koje možemo izbeći? Ja mislim da ima, i u preostalom vremenu pomenuću dva, oba implicitna: 1. Državno - implicitno promovisanje nasilje kroz nacionalizam i isključivost u školskom programu; i 2. Privatno - Implicitno podržavanje nasilja kroz nebrigu, nezainteresovanost i nihilizam od strane raznih aktera – u prvom redu roditelja, nastavnika, itd., koje se prenosi na decu.

Što se tiče prvog oblika nasilja, koji implicitno promoviše država kroz školski program, pod tim mislim da je obrazovanje kod nas praktično od početka tesno povezano sa nacionalizmom, da ono služi da našu decu nauči da budu dobri Srbi, da su poruke koje dobijaju takve da smo se mi uvek i samo branili i stradali, da su nas svi drugi uvek i samo napadali, da su se naši preci žrtvovali za nas i dali svoje živote za slobodu otadžbine. Efekat koji to stvara je jedan efekat rezignacije, osvetoljubivosti, revanšizma. Ovo sam u ranijim tekstovima nazvao nacional-romantizmom u srpskom obrazovanju, da je ono na početku, krajem 19-og veka, bilo prožeto nacional-romantičarskim ideologijom, i da je u dobroj meri ostalo takvo do danas.

Ako nisam dovoljno jasan, evo ilustracije. Redovno školovanje u Srbiji uvedeno je 1882. godine, a Stojan Novaković, velika ličnost u uspostavljanju ovog redovnog školstva, kaže još 1880. na Glavnom prosvetnom savetu: "obrazovanje je ključni faktor u ujedinjenju srpstva" (Glavni prosvetni savet, 1880, 533). Jedan od prvih udžbenika, koji je bio u upotrebi sve do kraja Drugog svetskog rata, je Istorijska čitanka Mihaila Jovića. Jović tu na početku instruiše decu da "uvek budu junaci kao Obilić i hajduk Veljko" (Jović, 1882, V), što je sasvim u duhu Smernica Ministarstvo obrazovanja koje propisuje da

nastava istorije treba da promovira "ljubav prema našoj naciji i osećanja koja će ojačati volju za herojske moralne akcije" (Ministarstvo prosvete i crkvenih dela, 1895, 863). Sam Jović u jednom poznom intervjuu iz 1934 kaže: "Sve one generacije koje su učestvovala u poslednjim ratovima učile su istoriju svog naroda oz ove moje male knjige" (D.M. 1934: 5). Njegov savremenik Milenko Vukićević, koji je i sam bio autor udžbenika i nadzornik Ministarstva obrazovanja, piše "najveći uspeh ostvaren je tamo gde su deca koristila ovu knjigu" (Vukićević, 1898, 336).

Ako ovo izgleda arhaično, valja znati da se i danas često susrećemo s ovakvim idejama i sadržajima. Recimo, pesma Dobrice Erića *Otdadžbina je naša očevina*, koju sam nedavno radio sa ćerkom u Čitanci za 4. razred osnovne škole, daje školovanju jasnu instrumentalnu, patriotsku ulogu: „Otdadžbina je škola u kojoj učimo/da volimo Otdadžbinu, da joj se divimo.“

Današnji ciljevi obrazovanja koje promovira nacionalne institucije (ZUOV) su, deklarativno, znatno različiti od onih iz XIX veka:

Cilj nastave istorije je sticanje humanističkog obrazovanja i razvijanje istorijske svesti; razumevanje istorijskog prostora i vremena, istorijskih događaja, pojava i procesa i uloge istaknutih ličnosti; razvijanje individualnog i nacionalnog identiteta; sticanje i proširivanje znanja, razvijanje veština i formiranje stavova neophodnih za razumevanje savremenog sveta (u nacionalnom, regionalnom, evropskom i globalnom okviru); unapređivanje funkcionalnih veština i kompetencija neophodnih za život u savremenom društvu (istraživačkih veština, kritičkog i kreativnog mišljenja, sposobnosti izražavanja i obrazlaganja sopstvenih stavova, razumevanja multikulturalnosti, razvijanje tolerancije i kulture argumentovanog dijaloga)

(Šuica & Krstić, 2005, 6)

Ali, proklamovani ciljevi su jedno, a realna praksa je drugo. Pisao sam o raznim temama, o temi Jasenovca u udžbenicima, o devedesetima, o Drugom svetskom ratu, o romanima Jasminke Petrović, o "Nemuštom jeziku" i književnosti uopšte, o veronauci, i tako dalje, i zaključak mi je uvek isti: umesto više perspektiva, umesto kritičkog pogleda na svet i društvo u kom žive, naša deca dobijaju mahom jedan uniformni, naglašeno patriotski sadržaj, koji ih oblikuje u duhu revanšizma i samo-viktimizacije.

Verske, etničke, seksualne manjine, različitost i ono što je drugačije, nije adekvatno zastupljeno u našoj školi.

Nemam više vremena da ulazim dublje u ovo. Uglavnom, čini mi se da teme verske, etničke, seksualne manjine, različitost i sve ono što je drugačije, nije dovoljno i adekvatno zastupljeno u našoj školi. To ne treba mešati sa, ponekad opravdanim, primedbama da u našem društvu postoji agresivno promovisanje ove ili one ideologije. Ovde ne govorim o agresivnom promovisanju bilo kakve ideologije. Govorim o tome da treba deci davati informacije i različite perspektive i učiti ih da kritički misle. Pisao sam o ovome, o raznim sličnim temama, proučavao kako se istorija obrađuje od Jasenovca, Drugog svetskog rata, kako se piše o devedesetim, NATO, kako su neke nacionalne manjine poput Albanaca prikazane u školi i tako dalje, i gotovo uvek utisak je isti, a to je da imamo jednu perspektivu, dominantnu perspektivu, da je ona naglašeno nekritička i da je, dakle, to

nešto što mi predstavljamo našoj deci.

Takođe, vrlo bi značajan primer mogao biti koliko ima mizoginog sadržaja u našim udžbenicima i u programu, a pogotovo kako se on predstavlja. Nisam pristalica *cancel* kulture. Dakle, ako su epske pesme ili neka književna dela iz prošlosti značajna, a promovišu određene vrednosti koje se danas smatraju negativnim, mi treba da ostavimo te sadržaje, ali da budemo jasni u nastavi da su oni refleksi nekog vremena i sistema koji je prevaziđen – od „Nemuštog jezika“, priče u kojoj žena dobija batine na kraju, do raznih drugih primera u epici – imamo toga u udžbenicima. Ali kroz pitanja, kroz diskusiju, barem kroz ono što vidimo, ne insistira se na tome da je reč o patrijarhalnom reliktu koji je jedan atavizam koji je u izvesnom smislu danas prevaziđen, nego se taj sadržaj uzima, kako bismo rekli, zdravo za gotovo, i, da budem do kraja brutalan, otvoren je – ako zamislimo nekog sina koji je vaspitavan tako što mu je govoreno da su žene glupe, da su manje vredne, da su lažljive, da su prevrtljive i da ne idemo u gore izraze koji se u tu svrhu upotrebljavaju – pa naravno da je mnogo veća verovatnoća da će takav izdanak biti više sklon da čini nasilje prema ženama ili još gore od toga, nego ako ga vaspitavamo u duhu ideje da su žene ravnopravne i vrlo često u potčinjenom položaju i da im je to bila istorijska sudbina, da danas tako ne treba da bude. Dakle, ti mizogini sadržaji su prisutni, i nekako prolaze „ispod radara“, o njima ne reflektujemo kritički i ne komentarišemo kao jedan negativan patrijarhalni prežetak nego ih tolerišemo i, time, promovišemo. Prema tome, mi moramo da zaista saobrazimo našu nastavu i njen sadržaj našim savremenim obrazovnim ciljevima.

Toliko, dakle, što se tiče nasilja koje se promovise kroz školstvo i školski program, državnog nasilja koje promovise istorijski revanšizam i patriotizam koji eksplicitno veliča umiranje – a implicitno i ubijanje – za otadžbinu, u službi države i nacije. Takvo nasilje nam ne treba, ono je kontraproduktivno, ne mogu se nacionalni interesi u 21. veku ostvarivati na način 19. veka, i rezultate takvog delovanja smo videli u novijoj istoriji, mnogo krvi je proliveno, i naše i tuđe, a rezultat je porazan. Sam Mihailo Jović izgubio je sina jedinca u Prvom svetskom ratu. Nemamo više dece da žrtvujemo za velike nacionalne ciljeve i teritoriju s kojom posle ne znamo šta ćemo. To bi, dakle, bilo nekakvo nasilje „odozgo“ ili, uopšteno, nasilje koje dolazi od državnog aparata ili ideološko, kako bi rekao Altiser.

Drugi oblik koji vidim je privatno,

Drugi oblik promovisanja nasilja koji vidim u našem školstvu bilo bi – privatno, kapilarno nasilje mnogo više u jednom fukoovskom smislu moći koja se prenosi kroz neke interakcije i međusobne odnose mnoštva aktera, kao (implicitno) podržavanje nasilja kroz nebrigu, nezainteresovanost i nihilizam – u prvom redu od strane roditelja, nastavnika, itd, koje se prenosi na decu. Naši nastavnici su potplaćeni, njihova profesija je obezvređena; na svakom koraku naša deca mogu videti tu nebrigu: osnovna škola u koju ide moje dete nekada se zvala Španac, danas Nadežda Petrović; promenjeno je ime škole, ali pod nije nikada, ormari isto; sala za fizičko nije u funkciji. Ponekad je trava oko škole viša od dece, mrežice na koševima su pokidane, tri meseca deca nisu imala golove jer su stari propali a nove nikako da postave. To daje jednu ružnu sliku o školi, nužno stvara jedan utisak da je škola nebitna. Dalje, do skoro smo imali jednu čudnu logiku da ono što se dešava na školskom igralištu, van škole ili posle časova, nije školska stvar – ako se deca potuku, ako nešto polome, to nije pod jurisdikcijom škole, učiteljice/razredne, tima za prevenciju i suzbijanje nasilja. To je sada barem deklarativno promenjeno i mislim da ta promena ide

u dobrom pravcu, jer ako se deca pola dana ponašaju negativno u školskom dvorištu, a onda sutra dolaze u školu da uče, u tu istu školu u kojoj su prethodno razbijala prozore ili se tukla, sva je prilika da će oni to ponašanje da prenose i dalje.

Zato, na kraju, na sasvim kolokvijalan način, iznosim nekoliko predloga kako se boriti protiv nasilja u školama, koji dolaze iz primera onoga što ja sam nastojim da radim ili sam radio u poslednjih šest meseci.

1. Najpre, tu je nešto što zovem **nultom tolerancijom na nasilje**. Pošto moja ćerka voli sport, ja sam već godinama gotovo svakodnevno na školskom igralištu, neretko i jedini roditelj među gomilom dece. Ako primetim svađu, intervenišem odmah; ako dođe do guranja, tuče ili slično, momentalno obaveštavam roditelje. Neutralno, ljubazno, dobronamerno – desilo se to i to, verujem da ne želite takve situacije. Nije uvek prijatno, ponekad su me roditelji pozivali da mi objasne da to što sam ja video zapravo nije tako itd., ali generalno na duže staze postoji jedna očigledna dobronamernost. Dakle, formulisano kao *dictum*, svi moramo uvek reagovati na sve slučajeve vršnjačkog nasilja i nasilja u školi.
2. **Solidarnost sa nastavnicima**. Objektivno gledajući, ja sam kao roditelj verovatno više naučio moje dete ponašanju, vrednostima, opštem pogledu na svet nego njena učiteljica. Ali u smislu znanja o svetu, informacija, učenja, pa tu je učiteljica više naučila moje dete od mene samog. Ta funkcija, ta osoba koja to radi, zaslužuje ogromno poštovanje i uvažavanje. Učiteljice su ogromni autoriteti u dečijem životu i deca treba da vide apsolutno poštovanje prema njima i njihovom pozivu. Stoga, privatno suzbijam i povremene razgovore na temu – šta ne valja kod učiteljice, direktorke, škole itd. To može biti tema kada nema dece, ali deca ne treba da slušaju priče koje rezultiraju otežavanju prosvetnog posla, koji je ionako već težak.
3. **Lični primer** – škola je jedno od najvrednijih i najbitnijih mesta u životu mog deteta. To nije dovoljno samo reći. Par nedelja nakon tragedije, ja sam predložio učiteljici da održim deci jedan čas o Marku Kraljeviću, i došao sam u školu drugačiji – dakle, ne u trenerci, sa loptom, na školsko igralište, kao inače, nego sreden, obrijan, u sakou, s pripremljenom prezentacijom (koju je učiteljica prethodno odobrila), i na kraju te prezentacije sam kao neku poentu rekao da su Vuk Karadžić i nepismeni narodni pevači sanjali o tome da se školuju, i da je škola mesto za poštovanje. Bilo bi dobro da postoji i kod nas dan ili dani kada roditelji dolaze da se predstave, da kažu čime se bave i šta to znači biti lekar, advokat, stolar, službenik...

Drugo, ovog leta je razred moje ćerke promenio lokaciju i dobio jednu potpuno zapuštenu učionicu. Učiteljica je sama, svojim parama, tokom raspusta okrećila i ofarbala tu učionicu, dakle uložila je svoj rad i svoj novac i svoj godišnji odmor u to. Insistirao sam da joj mi roditelji refundiramo taj novac, ali ona neće novac, nego želi da sredimo parket, koji nije sreden od osnivanja škole. Tako da sam pokrenuo akciju, skupljao novac i postavljao laminat, dakle fizički sam učestvovao u tome. I to je bila jedna divna akcija, preko dve trećine roditelja je dalo novac a četvoro-petoro je i fizički radilo na postavljanju novog. Za 4000 dinara mi smo našoj deci preneli jednu pozitivnu poruku i zajedno smo ulepšali i oplemenili

prostor u kom deca provode pogolem i važan deo svog života. Imate Badjua u čijoj filozofiji je subjekat aktivna kategorija, vi se subjektivizujete kada se zalažete za nešto, kad u nečemu učestvujete; kroz zajedničke akcije se i roditelji vezuju za školu i stvara se sinergija između škole kao ustanove i nastavnika i roditelja. Ne treba dozvoliti da nastavnici sami daju svoje novce za ovakve stvari. U centralnim beogradskim opštinama postoji inicijativa da vam opština da novac za fasadu ili slično: skupi se kućni savet, napravi zahtev, i opština vam da 50 do 80% sredstava. Nemojte da za jednu kredu raspisujemo tender – hajde da imamo taj mini fond, da kada neki nastavnik hoće nešto da uradi, da mu predstavnik roditelja potpiše saglasnost da participiramo, i s tim da može direktno od opštine da dobije par desetina hiljada dinara. Pa neće učiteljica s 30 godina staža propiti te pare, hajdemo da omogućimo da oni entuzijasti koji bi da ulepšaju, obogate tu sredinu mogu lako i brzo da dobiju podršku. Rezultati bi bili sjajni za minimalna ulaganja.

Aleksandar Pavlović [foto: M. M.]

4. **Psihološka podrška** – ovo je poslednje i ovde su stručnjaci koji će o ovome reći mnogo bolje nego ja. Zaposlili smo koliko, 1000 policajaca? Čemu? Da li se osećate bezbednije? Otpustite ih i zaposlite 1000 psihologa za te pare. Još bolje, pitajte ove postojeće, šta im treba da bolje i više rade? Istu platu u školi imaju i lenjivci i udarnici, i brižni i nezainteresovani, i znalci i ignoranti. Pa evo novi potezi Ministarstva nauke nude 30% veću platu najboljim istraživačima. Dajte to i najboljim nastavnicima! Ponudite školskim psiholozima – a ima dobrih – neku podršku da zaista rade kao timovi, da se konsultuju, da se sreću i razmenjuju iskustva. Ima dobrih inicijativa, timovi za prevenciju nasilja sada su u obavezi da reaguju, ali moj je utisak da je trenutno ovde mahom u pitanju besmislena birokratizacija, dakle da se svi pokriju, da se kaže da se tim sastao, da se nešto kao debatovalo, radio neki izveštaj, pa ako se nešto zlo dogodi, eto mi smo uradili šta smo mogli.

Postoji odlična aplikacija – *Čuvam te*, preko koje može da se prijavi nasilje u školama, i anonimno i lično, dakle to su sve dobri primeri.

Eto, toliko od mene, umesto da kažem – država treba..., a treba mnogo, umesto da kažem dajte 100 miliona nečega, kažem hajde da uradimo šta možemo, da podržimo jedni druge, pre svega one na prvoj liniji, nastavnike, da im pokažemo da ih cenimo, da uvažavamo njihov rad, da im verujemo, da klimnemo glavom ako je danas rečeno da je moje dete uradilo nešto neprimereno, a ne – „ma nemaš ti pojma“, „ma nije to tako“, „ma učiteljica je ovakva ili onakva;“ to je u opštem interesu svih nas. Ne možemo promeniti platu ljudima za jedan dan, ali možemo atmosferu.

Verujem – želim da verujem – da dete koje nema pušku, i koje je učeno da ceni i voli školu, dete koje je učeno da postoje nekakve vrednosti na ovom svetu, crkva, vojska, porodica, znanje, država, nacija, da nešto, bilo šta - vredi više od tebe samoga – neće doći u školu da ubija.

Tamara Džamonja Ignjatović

Hvala vam na pozivu. Dobar dan svima. Ja bih na početku u stvari rekla zašto ja ovde govorim o ovoj temi, s obzirom da se ne bavim direktno obrazovanjem, samo radim u obrazovnom sistemu, ali tema kojom se ja bavim, zapravo klinička psihologija, nije samo obrazovanje. Sticajem okolnosti, bila sam uključena u tim za krizne intervencije posle masovnih ubistava u „Ribnikaru“, Mladenovcu i Smederevu, odnosno Duboni i Malom Orašju i, nažalost, to je moj susret sa direktnim oblicima najdrastičnijeg nasilja koje smo ikada imali u školama. A sa druge strane, s obzirom da sam predavala ranije i na Fakultetu političkih nauka, odnosno na socijalnom smeru, dakle smeru za socijalni rad i socijalnu politiku, dosta sam se bavila temom mladih s problemima u ponašanju i kroz različite projekte pravili smo programe koji su bili namenjeni resocijalizaciji dece, odnosno učenju onih veština koje su im potrebne kako bi se resocijalizovali, odnosno to nasilje, koje je često bila karakteristika njihovog ponašanja, preokrenuli u nekom pozitivnom smeru, i za njih i naravno i za njihovu okolinu. Takođe sam se bavila medijacijom i jednom od ključnih aktivnosti koje su nekada bile mnogo više rasprostranjene u školama, a bile su namenjene prevenciji nasilja i uopšte eskalacije konflikata, to jest vršnjačkom medijacijom. Nažalost, to se ugasilo i ja sam pokušala kroz učešće u pomenutoj radnoj grupi da

pozovem na pokretanje inicijative da u školama ponovo zaživi vršnjačka medijacija, jer je to direktno aktivno učešće dece i mladih u rešavanju problema na konstruktivan način pre nego što oni eskaliraju.

Vi ste na početku postavili nekoliko pitanja na koja bih odgovorila vrlo kratko, a onda bih ih obrazložila malo kasnije. Jedno pitanje je bilo da li školovanje predstavlja branu nasilju ili je instrument sistemskog nasilja? Svakako, škola ne predstavlja uspešnu branu nasilju, mada bi to trebalo da bude, niti je instrument sistemskog nasilja, ali zapravo jeste deo šireg sistema i kao takva svakako na neki način ne može da bude odvojena od šireg društvenog sistema u kojem se promovise nasilje.

Pitali ste i da li se nasilje slučajno dešava, i u školama, ili ga škole nekako reprodukuju? Svakako da se nasilje ne dešava slučajno. To nije nešto što je incident koji je u potpunosti predvidiv, ali zapravo možemo da razumemo da se ono dešava u sklopu čitavog niza okolnosti koje doprinose činu nasilja, čak i kad je on nepredvidiv, ali svakako nije slučajan.

I konačno, treće pitanje koje nam je bilo postavljeno kao inicijativa za ovaj razgovor je: Ne postoji li izvesno nasilje na svim nivoima obrazovanja i koji su mehanizmi koji ga čine prihvatljivim ili čak poželjnim? Da, oblici nasilja menjaju se sa uzrastom. Naravno da se nasilje, čak neki put i slučajne povrede koje ne mogu da predstavljaju nasilne oblike ponašanja, dešava među mladom decom, u predškolskom ili početnim razredima osnovne škole. Takva ponašanja sve više prerastaju u drugačije vrste nasilja od ovog fizičkog i ovog digitalnog nasilja o kojem se danas mnogo više priča, koje je čak prisutno i na nivou univerziteta, ne u tom obliku kao u školama, osnovnim i srednjim. Danas govorimo i o nekim formama seksualnog zlostavljanja, zbog čega smo napravili i različite pravilnike, ali to svakako pripada fenomenu nasilja i na ovom nivou.

Ono što nasilje čini prihvatljivim u stvari je jedna normalizacija ovog fenomena, odnosno činjenica da ga mi ne prepoznamo dovoljno dobro. Prepoznamo ga kada je ono zaista u drastičnom vidu ispoljeno. Kada je jasno da je u pitanju fizičko nasilje – svi drugi oblici najčešće nisu dovoljno prepoznati, pa čak i od samih žrtava koje nisu ni svesne kako neko nasilje, recimo digitalno, utiče na žrtve, a još su manje svesni počinioci koji zapravo to često shvataju kao neku šalu ili štos, ili nešto slično. Tako da je ta normalizacija jedan deo načina kako se nasilje zapravo ne primećuje i ne reagujemo adekvatno na njega, a ono što ga čini čak i poželjnim, to su, nažalost, društveni modeli koji promovisu tu vrstu demonstracije moći kao uspešnog modela socijalizacije danas u društvu, mnogo šire nego samo u školi, i svakako predstavljaju modele za identifikaciju mladih.

To bi bili najkraći odgovori na vaša početna pitanja, ali mi bi ovde trebalo da se bavimo i razumevanjem fenomena nasilja da bismo adekvatno odgovorili na problem koji je očigledno prisutan. Važno je, u stvari, da razumemo pre svega sâm fenomen nasilja. Govorimo veoma dugo o nasilju u društvu, i u školama, posebno. Jer, kad god su deca u pitanju, na to smo posebno osetljivi, da tako kažem, i o tome se govori još od devedesetih godina, kad smo se svi suočili s nasiljem. Nažalost, ništa se bitnije nije promenilo i sve je čak i eskaliralo, samo je menjalo svoje forme do tog digitalnog nasilja kao savremenog oblika koji takođe više nije nov, ali jeste vrlo rasprostranjen i prisutan; zatim smo imali situacije koje povremeno ponovo skrenu pažnju na ovu temu, kao što je onaj slučaj izmicanja stolice učiteljici u Trsteniku, pa je to dobilo neku veliku medijsku pažnju; sve do ovog poslednjeg slučaja, koji definitivno već, evo, punih pet meseci potresa našu javnost i još uvek nemamo najadekvatnije odgovore sistema na situaciju.

Tamara Džamonja Ignjatović [foto: M. M.]

Dakle, da bismo mogli da reagujemo na različite vrste, na uopšte oblike nasilja, mi moramo prvo da prepoznamo različite vrste nasilja, ove koje sam pomenula i koje su na neki način manje vidljive nego drastično fizičko nasilje. Ono je, srećom, ipak ređe nego ovi drugi, manje vidljivi oblici nasilja. Sa druge strane, osim prepoznavanja tih manje vidljivih formi nasilja, mi moramo da razumemo na neki način i koji im faktori doprinose. Jer, prvo što smo se pitali posle masovnih ubistava jeste kako je moglo do toga da dođe? Ko je kriv? Ko je odgovoran? Da li je to individualni faktor – da li su to ličnosti ovog dečaka i ličnosti onog ubice u Mladenovcu ili je to širi društveni fenomen? I kako je šire društvo odgovorno?

Naravno da su, kad se radi o složenim fenomenima poput nasilja, u stvari svi navedeni faktori prisutni u različitoj meri i možda je najbolji model za razumevanje toga što nam se dešava onaj ekološki model koji uzima u obzir sve sisteme različitog nivoa, od individue u njenom mikrosistemu, porodičnom okruženju, preko nekog međusistema, dakle škole, pa šire, obrazovanja kao šireg sistema kojem svaka škola pripada, do najšireg društvenog sistema. Svaki od ovih sistema na neki način ima svoju ulogu i svoju odgovornost. Mi danas, kada govorimo o društvu, zapravo vrlo često govorimo da nasilje u njemu

dominira. Kad kažem „nasilje“, to ne znači da je uvek reč samo o fizičkom nasilju, nego upravo o verbalnom nasilju, dakle o jednoj kulturi nepoštovanja, kulturi nepristojnosti koja modeluje naše ponašanje. Ako se na taj način ponašate, onda vam treba samo mali korak ili mali okidač da to ponašanje preraste i u ove drastičnije forme nasilja. Dakle, mi se danas suočavamo definitivno sa jednom kulturom koja promovise nasilje u svim njegovim oblicima i manifestacijama i kao takva itekako predstavlja značajan preduslov da dođe i do drastičnih situacija.

S druge strane, kada govorimo o drugim faktorima, svakako je i sâm obrazovni sistem, kao deo tog društva, nešto što je u problemu i ja neću mnogo govoriti o tome, jer je kolega koji se bavi pedagogijom govorio upravo o obrazovanju: kakav nam je obrazovni sistem, koliko se uopšte danas u društvu vrednuje obrazovanje, koliko se vrednuju nastavnici i koliko je možda škola zapravo ispoljila nemoć da se suprotstavi problemima nasilnog ponašanja dece u školi. Pošto smo delili ovde i neka lična iskustva, od prijatelja koji imaju mlađu decu u školi, čujem kako škola često reaguje, odnosno ne reaguje na adekvatan način kada dolazi do vršnjačkog nasilja. Vrlo često nasilje jednostavno normalizuju, „znate to su deca, to je normalno za njihov uzrast“; „proći će to“ i tako dalje. Dakle, postoji jedna normalizacija i tolerancija, što je u stvari izbegavanje da se preuzme odgovornost. A s druge strane, čak i u nekim drastičnijim slučajevima, kada su neka deca zaista zlostavljana od vršnjaka koji imaju uticajne roditelje, škola nema adekvatan odgovor upravo zato što je i sama deo tog sistema u kojem moćni ljudi imaju uticaj na dešavanja u školi i zato što ne postoji dobra regulativa: onda nastavnici ili pedagoško-psihološka služba savetuju, ja sam čula i za takve savete, „pa nađite nekoga ko će tom detetu zapretiti, jer mi to kao škola ne možemo“. Nažalost, tako je. Ovo su primeri koji su, nadam se, izuzeci, ali zapravo se svakako suočavamo sa nemoći škole da se na adekvatan način suprotstavi nasilju, bez obzira što sâm sistem ima i svoje pravilnike i svoje timove za reagovanje u situacijama nasilja – na praktičnom nivou oni nisu primenljivi, upravo zato što je škola deo šireg društvenog sistema u kojem neki drugi uticaji, takođe, imaju svoje efekte.

Naravno, ne možemo iz ove priče o uticajima na nasilje izuzeti ni porodično okruženje. Stalno postoji ta igra između škole i porodice, koje prebacuju loptu u tuđe dvorište – da je „porodica tako vaspitala dete“ ili je „škola pokvarila dete“ ili da „tamo treba da ga vaspitava“ i slično. Svakako se danas porodice susreću sa mnogo složenijim kontekstom u kojem treba da vrše svoju roditeljsku funkciju, bez obzira da li su roditelji prezaposleni, preopterećeni, bilo svojim problemima na poslu, bilo materijalnim, egzistencijalnim problemima. Mnoga deca jesu zanemarena, dakle ne zanemarena u smislu da treba službe za socijalni rad da se bave njima, ali jesu emocionalno zanemarena. To je često nevidljivo, pogotovo zbog izloženosti savremenoj tehnologiji u kojoj zapravo svi provodimo vremena više nego što nam prija i što nam možda i treba, ali je to prepuštanje dece „digitalnoj zabavi“ najlakši način kako da se izborimo sa različitim obavezama kada smo prezauzeti. Znamo da deca previše vremena, pa i sami roditelji, provode u toj tehnologiji koja, u stvari, sprečava direktnu komunikaciju. Jedna od implikacija, između ostalog, jeste da deca, ako nemaju neposredne kontakte uživo ni sa svojim vršnjacima, ili su oni redukovani, ni sa svojim roditeljima, ni uopšte u porodici, mnogo manje razvijaju empatiju za koju je neophodna direktna interakcija, socijalna i emocionalna, tako da mnogi koji proučavaju ovaj fenomen promene generacija zapažaju da je empatija nešto što je mnogo manje prisutno među ovom generacijom mladih koji su odrasli uz tehnologiju.

A čim imate manjak empatije, imate veću šansu da budete nasilni prema drugima ili manje osetljivi na potrebe drugih.

Upravo su svi ovi faktori bitni, uključujući i one individualne, mada su oni nekako najmanje, zapravo, značajni, jer kada dete ima individualni problem, ono zapravo uvek ima relacioni problem, bilo relacioni problem u svojoj vršnjačkoj grupi – da li je odbačeno, da li se oseća neuključeno ili već pripada nekoj vršnjačkim grupi u kojoj se oseća zaštićeno upravo zato što je ta grupa vršnjaka nasilna i pruža neposredni model za takvo ponašanje. Dakle, i ti su uticaji važni, a najmanje imamo dece koja od najranijeg detinjstva ispoljavaju sadističke psihopatske crte. To su izuzeci. Najčešće takva deca, zapravo njihovi individualni problemi, nisu posledica mentalnih poremećaja – to sva istraživanja pokazuju – nego su posledica nezadovoljenih potreba. Zato što se osećaju odbačena, sa niskim samopoštovanjem, često iz agresivnog ponašanja proizlazi depresivnost, nezadovoljstvo sobom, nešto što ni samo dete ne može dovoljno da elaboriše. Ali agresija je samo odbrana od tog niskog samopoštovanja, a moćni uzori dobar su model da se osećamo bolje.

Sve ove faktore pomenula sam upravo zato da bismo u stvari, kada promišljamo o tome kako da se nosimo sa nasiljem, razmišljali o njima i imali ih u vidu: od individualnog nivoa preko promena i reagovanja na nivou porodice, do reagovanja na nivou škole. Kad je u pitanju sama škola, postoje različiti oblici edukacije kao prevencija nasilja, svakako, nešto što je odavno prepoznato kao bitno, ali nažalost nije u dovoljnoj meri zaživelo, odnosno nije dalo dovoljno pozitivnih efekata. Imamo, takođe, školske programe koji uključuju – recimo, kroz građansko vaspitanje – veoma mnogo pozitivnih vrednosti sa kojima deca treba da se susretnu, nauče o njima i tako dalje, ali mi znamo da je status tog programa tog predmeta vrlo marginalizovan i da ima mali uticaj. O tome smo moje kolege sa Filozofskog fakulteta i ja dosta pisali, odnosno, upravo smo radili istraživanja o efektima građanskog vaspitanja. Dakle, efekti predmeta kao takvog zaista su mali, ali to ne znači da on nije potreban. Međutim, ono što jeste ključno, a što ste vi pomenuli, jeste modelovanje. Kakav mi primer kao škola, kao nastavnici, kao odrasli ljudi, pružamo deci. To je kao kad učite jezik. Ako učite na času strani jezik, učite gramatiku i sve ostalo, sasvim ćete ga različito usvojiti nego ako ste okruženi jezikom koji svakodnevno upijate i učite mnogo bolje da ga govorite, bolje nego kroz sva pravila i usvajanje novih reči. Isti je mehanizam učenja prosocijalnog ponašanja.

Naravno, to su oni programi prevencije koji mogu da utiču na svu decu, ali imate i posebne programe koji su usmereni na onu decu koja već manifestuju nasilno ponašanje. Dakle, sledeći korak je svakako ono što može da se uradi na nivou škole, uključivanjem pedagoško-psihološke službe u školi, koja bi morala biti više edukovana i za prepoznavanje i za reagovanje na probleme mentalnog zdravlja i teškoće ili prilagođavanja i da već na tom nivou, u saradnji sa roditeljima, može da pruži prvu podršku. Vrlo često se dešava u mnogim školama da psiholozi ne rade taj posao, već da su više podrška direktorima, da rade neke administrativne poslove ili izbegavaju da se bave problemom nasilja, iako je to veoma važno; da se zapravo deca šalju u PP-službu, kako je zovu, više pokazno nego po podršku i pomoć, što ne znači da nema i takvih primera. Svakako da

je i pozitivnih primera mnogo, ali nažalost kapaciteti te službe nisu u dovoljnoj meri iskorišćeni.

Sledeći nivo intervencije upravo je onaj koji je ciljno usmeren na decu sa već manifestnim problemima u ponašanju. I mi smo se skoro izborili, nadam se da će to biti i realizovano, na osnovu inicijative nas nekoliko ekspertkinja iz različitih profesija, da se ponovo pokrene osnivanje dnevnih boravaka za decu sa problemima u ponašanju, u kojima oni mogu da dobiju specijalizovane programe usmerene upravo na razvoj prosocijalnih veština: empatije, načina nošenja sa sopstvenim besom, dakle, onoga što je upravo model koji treba da promeni njihovo ponašanje. Jer, decu je najlakše isključiti iz škole, kazniti ih i ostaviti sa svim onim nerešenim problemima koji su doveli do nasilnog ponašanja. Mi možemo da imamo nultu toleranciju na nasilno ponašanje, ali to ne znači da nemamo razumevanje za dete kao ljudsko biće koje je počinilo neki nasilni čin; to ne znači odbacivanje deteta. Mi moramo da ga razumemo i odgovorimo na njegove bazične potrebe, da bi ono sutra bilo ponovo deo te zajednice sa kojom je u sukobu. Dakle, ja se nadam da će ovi dnevni boravci i specijalizovani programi koji već postoje – mi smo ih razvijali dugi niz godina – da zažive kao odgovor na nasilje. Kao odgovor na ono što se dešava u školama, radi se na nivou pravilnika, na nivou stručnih timova, na nivou nekih edukacija za minimalni paket usluga koje su usmerene na osetljivost za mentalno zdravlje i prve reakcije ili prve intervencije u krizi. Na tome se, dakle, radi, ali ja moram da pomenem, na kraju krajeva, da bi na nivou društva mogli malo da promenimo ono što je poruka celog ovog pokreta *Protiv nasilja* i bar na neke takve zahteve da odgovorimo, jer svi znamo koliko promovisanje nasilja u medijima doprinosi nasilnoj kulturi kojoj svedočimo.

Eto, toliko od mene.

Mirko Filipović

Meni je kao sociologu stalo da temu nasilja sagledamo u mnogo širem kontekstu. Kao prvo, treba vrlo konkretno i tačno znati kada počinje da se govori o nasilju, i to o nasilju uopšte. To se dešava krajem 80-ih i početkom 90-ih godina u celoj zapadnoj Evropi. Prvi put, dakle, tema nasilja postaje jedna od glavnih tema posle, recimo, teme o nezaposlenosti, kao problema ovih društava. Tako, recimo, pošto odlično poznajem literaturu, istraživanja i situaciju u Francuskoj toga doba, baviću se francuskim primerom. Lionel Žospen dolazi na vlast 1997. kao socijalista koji vodi pluralnu levicu i kaže da *sécurité* (sigurnost) građana jeste problem republikanski, a ne više levice i desnice. Levica uvek pokušava da prevenciju i represiju nad nasiljem spoji u jedno, a desnica tradicionalno vraća stvari na red i poredak. Međutim, zašto o nasilju počinje da se govori tek devedesetih godina? – Zbog toga što se tada radikalno menja priroda društava na Zapadu. Dakle, razvijena demokratska društva izlaze iz faze takozvane države blagostanja, počinju strukturalne krize. Danas se društva kasne modernosti nalaze u dubokim krizama koje se tiču užasnog porasta nezaposlenosti, užasnog porasta siromaštva, strahovitog porasta nejednakosti i demisije države blagostanja. Dakle, to je neki opšti okvir u kojem se pokušavaju legitimisati nove politike društvene kontrole.

Čitava ta tema o nasilju počinje kao jedna moralna panika i nasilje se banalizuje, zapravo, i kroz diskurse političara i u medijima. Ne govori se više o tome da ono ima vrlo heterogene oblike. Postoje hiljade vrsta nasilja, govori se o nasilju uopšte i stvara se jedna katastrofična vizija sveta u kojoj su društva sve više utopljena u nasilje i

Mirko Filipović [foto: M. M.]

istovremeno počinje govor o tome da su nasilnici sve mlađi, sve radikalniji, da bezrazložno preduzimaju nasilje, potpuno bezrazložno i iracionalno ulaze u polje nasilnih ponašanja. Sociolozi su se tada angažovali da istraže sudske, policijske statistike, statistike ministarstava, da naprave viktimizacijske ankete i pokazali su da ta priča nema uporište u realnosti. Dakle, zapadna društva pokazuju stalno opadanje najgorih formi nasilja (recimo, stalno opada broj ubistava u zapadnim društvima, broj napada na ljude sa težim posledicama da preko 8 dana ne mogu da rade itd.). Jedino što pokazuju policijske statistike, sudske, koje su vrlo precizne, povodom povreda, lakih i teških, i viktimizacijske

ankete, jeste da raste verbalno nasilje, a sve ostale vrste nasilja, zapravo, opadaju. I to se odlično uklapa u teoriju Norberta Elijasa o pacifikaciji običaja kao sledu kroz koji ide, odnosno procesu kroz koji prolazi zapadno društvo od svog modernog nastanka.

Onda se prešlo na temu nasilja u školi. Krajem osamdesetih godina – bio sam svedok – na francuskim televizijama i u novinama počinju priče o ugroženosti, naročito nastavnika. Zatim sociolozi utvrđuju da nema uopšte mesta panici koja je nastupila. Ono što se desilo samo je porast *incivilité* – nepristojnosti, dakle pokazivanje u školi otklona od autoriteta, neodavanje poštovanja nastavniku, eventualno psovanje, uvrede i slično. I onda čuveni sociolog Erik Debardju osniva Evropsku opservatoriju za školsko nasilje i počinju veoma ozbiljna istraživanja nasilja. Cilj je bio da se napravi jedna kartografija mesta ili opasnih škola u celoj Francuskoj. To je i urađeno i – šta se ispostavilo?

Prvo, sva ta nasilja u školi takođe su podeljena na čitav niz: reket, nošenje hladnog oružja, nošenje drugog oružja, nanošenje fizičkih povreda, uvrede, rasističke uvrede – bezbroj tih situacija, tih potkategorija nasilja postoji. I ispostavilo se da se ogroman broj slučajeva prijavljuje, ali da zapravo uopšte nema velikih zločina, da nije posredi veliki kriminal, nisu ubistva, nije ništa krvavo i tako dalje. A kad god se desi nešto što je malo opasnije, onda to osvane u novinama i napravi se moralna panika. U Francuskoj, nivo koji je zahvaćen nasiljem su škole drugog stepena – to je kod nas od petog do osmog razreda, plus prvi i drugi srednje škole, znači do petnaeste godine. Međutim, pošto se tamo kasni, pa su neka deca neuspešna, tek u sedamnaestoj godini dospevaju u ovaj nivo školovanja; to znači od jedanaeste do sedamnaeste godine. To je deo koji je naročito dobro proučen i pokazalo se da je tu zapravo koncentrisano nasilje, ali samo u 6% škola u Francuskoj. Te škole se nalaze u *zones urbaines sensibles*, dakle, u osetljivim gradskim područjima, što su u stvari moderna geta, jer se nejednakosti u modernom društvu razvijaju i u prostornom smislu kao koncentracije siromašnih, onih na socijalnoj pomoći, onih koji imaju samo privremene, povremene, prekarne poslove, onih koji su nezaposleni i tako dalje. To su severna predgrađa Pariza ili Liona i Marseja gde imate, na primer u Sen Deniju, 75% mladih od 16 do 25 godina starosti koji nemaju posao, a francuski nacionalni prosek je 10 do 15%. Dakle, tu je koncentrisana nesigurnost, nestabilnost, siromaštvo, izolovanost. Istraživanja pokazuju da su ljudi izolovani tamo mnogo više nego u drugim delovima Pariza, na primer. Dakle, reč je o usamljenosti, nepostojanju porodičnih, društvenih, profesionalnih mreža i tako dalje. I samo na tim područjima i u tim školama nasilje raste. Ali to nisu ozbiljna nasilja, zaista.

Ono što je ozbiljno i što se vidi jeste porast multiviktimizacije kod te dece koja su više puta napadana ili bile žrtve ili agresori ponekad. Mada, 80% agresora nisu bile žrtve i obrnuto; to je isto jedna od zabluda. Videlo se da kod te dece koja su maltretirana na svakodnevnom nivou, kod tih mikronasilja, dakle, postoji velika opasnost nastanka jedne antiškolske kulture, jednog strahovitog nepoverenja prema drugovima u školi, prema nastavnicima, prema školi celoj – kao uvod, zapravo, u antiinstitucionalnu kulturu. To se takođe dešava.

Dakle, problem je sa tom omladinom koja je multiviktimizirana, ali i sama organizacija škole postaje već takva da doprinosi podelama u školi i nasilju. Recimo, Francuzi su pokušali da uvedu takozvane *class de nivo*, to jest uveli su ih – to su odeljenja za one koji su posebno nadareni za nešto (na primer, dobro im ide matematika, francuski, istorija ili ne znam šta i naprave odeljenja za te predmete i prikupe čak u ta odeljenja). To sada postala gotovo rasno čista odeljenja. Ti *class de nivo* su beli francuzi, a ostali koji su

neuspešni su, zapravo, druge rase ili su malo braonkastiji i sa malo kovrdžavijom kosom i tako dalje. Istovremeno, ne znam da li znate, postoji jedno čuveno istraživanje glavne naučne laboratorije Francuske koje je pokazalo da je sedam i po puta veća šansa deteta koje liči na nekoga sa Magreba ili ispod Saharne Afrike da će biti legitimisano, da će biti odvedeno u stanicu, da će biti poslato tužiocu i tako dalje. Dakle, deca su kao veoma mala već suočena i sa školskim neuspehom. Francuska škola je jezivo surova, kao i nemačka, doduše, i vrlo rano počinju razdvajanja – uspešni idu u akademske smerove, neuspešni idu u ovo, što bi Vučić rekao, dualno obrazovanje koje je pripremio za srpsku decu – očigledno, pošto je veoma pogodno. Imaćemo motače kablova.

Ta deca su, dakle, suočena sa školskim neuspehom zbog strahovite selektivnosti u francuskom školskom sistemu. Pre svega se to odnosi na nepoznavanje, pre svega jezika, jer su deca imigranata, tako da ona ne mogu da savladaju prvi nivo obrazovanja, jedva ga savladaju u školi i tako dalje – videli ste u filmu *The Class* koji je dobio Zlatnu palmu – i istovremeno ona žive u tim groznim predgrađima u kojima je normalna, potpuno uobičajena, neka sitna delinkvencija. Dakle, društvo iz kraja se bavi malo dilovanjem droge, dilovanjem ne znam čega, obijanjem trafika i tako dalje. Sa obe strane, dakle – mala delinkvencija u kvartu, plus školski neuspeh – čine se nekako izdvojenim i u tom delu omladine raste nasilje, rastu nasilna ponašanja.

E sad, kako država ili vlasti odgovaraju na to što oni zovu povećano nasilje? A rekao sam već, podaci pokazuju da to zaista ne postoji, da ne postoji porast nasilja. – Odgovara stalnim jačanjem inkriminisanja ponašanja, i to postoji od početaka modernog zapadnog društva; to je utvrdio ne samo Elijas, nego i Marks i Fuko i Frankfurtska kritička škola. Oni kažu da se evolucija modernih zapadnih društava odvija u znaku sve većeg disciplinovanja i nadzora stanovništva. Dakle, treba oformiti subordinirane građane koje treba dobro nadgledati. U međuvremenu, nestaju tradicionalne zajednice koje su, recimo, rešavale sukobe u interpersonalnim odnosima – susedstvo, selo, naselja, rodbina, susedi i tako dalje. To više ne funkcioniše u modernom, ultramodernom društvu. Ljudi su usamljeni, ljudi ne poznaju ljude u svojoj zgradi ni u javnom prevozu, ni u kafani, i obraćaju se vlastima za zaštitu svoje individualne udobnosti. Norbert Elijas govori o eksploziji individue, individualizma i slično. Dakle, građani su sve više skloni da se obraćaju javnim vlastima za zaštitu od nasilja koje je, rekao sam već, pre svega verbalno.

Hajde da pomenemo i krađe koje su u neznatnom porastu, ali na isti način kao šezdesetih godina dvadesetog veka, kada je među omladinom krađa kola bila u porastu. Rizman govori o tome da zapravo društvo nameće svojom „mejnstrim“ kulturom omladini da se individualizuje, tako što će trošiti ona potrošna dobra koja otelovljuju modernost. To su tada bila kola, pa su se kola masovno pozajmljivala, jer ukrasti kola i provozati se znači seksualne avanture, prikazivanje moći, malo ludičkih, dionizijskih zadovoljstava, uletanje u ulogu odraslog, jer sada više nije dete, jer, eto, sada vozi kola, i tako dalje. U svim zapadnoevropskim statistikama javljaju se u to vreme krađa kola i uređaja u kolima kao glavni fenomen što se omladinskog kriminala tiče. To, međutim, prestaje zato što šezdesetih godina sve zapadne zemlje žive u strahovitom porastu standarda, povećana je zaposlenost, klinci uleću u fabrike ako su napustili školu i lagano dobijaju platu za

koju mogu da kupe stan, zasnuju porodicu, školuju i decu i tako dalje. To više ne postoji od kraja osamdesetih. Sada ponovo imamo krađe: to su krađe mobilnih telefona, ali sve je to, zapravo, slično – to vam je Mertonova teorija anomije, zapravo.

Dakle, u „mejnstrim“ kulturi se kaže – uspešan si ako imaš ovo. I to je toliko jako. Da podsetimo na tu teoriju. Radi se o tome da kultura jednog društva definiše šta je cilj za naš život. Američka kultura, kaže Merton, definiše da je to udoban život imućnog čoveka i isto tako svaka kultura definiše takozvana legitimna sredstva za postignuće toga cilja. To su, recimo, veoma naporan i prilježan rad, velika marljivost, strašan trud u školi i dobre školske kvalifikacije. Dakle, 95% Amerikanaca će vam reći da je u redu da hirurg zarađuje 3 miliona dolara godišnje, jer je uložio 15 godina napornog vežbanja, treniranja, studiranja – to je potpuno u redu. Ali, kada jedna kultura postane neuravnotežena, a Merton kaže da se to dešava kada se previše naglašava cilj, onda sredstva počinju manje da se naglašavaju. Dakle, veoma je važno biti bogat i sad više nije važno kako

sam došao do bogatstva, pa ću preći u razne vrste patoloških akomodacija – on ih zove inovacijama kod niže klase i u tom smislu analizira klase. Klase imaju različit pristup tim institucionalnim i legitimnim sredstvima za postignuće cilja. Prema tome, klase koje su udaljenije, to su niže klase, lakše će ući u područje patologije, lukrativne krađe, obijanja, reketa i tako dalje.

Na tu socijalnu pozadinu rasta ili ne-rasta nasilja, moramo da budemo toga svesni, sistem je odgovorio strahovitim inkriminisanjem, inkriminacijom ponašanja koja nikada ranije nisu bila inkriminisana. Imate brojne primere – recimo, seksualna ponašanja. To je potpuno novi niz od 500 mogućih zlodela koja ranije nisu bila u zakonu. Isto tako, odnos prema deci je vrlo inkriminisan i kazne su počele da se pooštavaju. Evo, to je jedna od politika obezbeđenja sigurnosti za još jače izvlačenje profita krupnog kapitala, ukoliko ukratko treba da kažem šta ja o tome mislim.

Što se tiče ove zemlje, pošto su govornici bili koncentrisani na situaciju ovde, apsolutno je nemoguće da izdvojite ono što se dešava u školi iz šireg polja. Ovo je izuzetno primitivna država. Ova zemlja je primitizovana od devedesetih godina, ona se vratila na ratničku plemensku kulturu za koju je karakteristična takozvana Zulu etika. To su me naučili. Dakle, pripadnici Zulu etike ili društava koja neguju Zulu etiku smatraju da je pravda kada mi silujemo tuđe žene, krademo tuđu stoku, palimo tuđe kuće i krademo. To je pravda, a nepravda je kada oni nama to čine. Dakle, vi ste ovde suočeni, zapravo u srpskom javnom prostoru, sa jednom kognitivnom anomijom. Mi više ne znamo značenja reči.

Isto tako, profesor Baucal je na nekom mestu pričao da je čitao u *European Sociological Review*, da je kohezija, društvena kohezija, od svih evropskih zemalja otprilike najniža u Srbiji. A kohezija se meri poverenjem u institucije, poverenjem u druge (a Francuzi uvode još i poverenje u sebe, za koje kažu da je sledstveno iz ova prva dva). Ona je, dakle, najniža u Srbiji. Srbija nema društvenu koheziju, Srbija je raspalo društvo. U tom društvu imate potpunu anomiju. Evo na koji način, vrlo lako ću vam to predstaviti. Imate istog čoveka i ista dela. Recimo, Mladić, general Mladić. Za pola ovog društva on je heroj i spasilac, za drugu polovinu on je najteži ratni zločinac. Dakle, imate potpuno suprotne ocene jednog te istog. Eto vam anomije. I nema kazne, nema nagrade.

Pazite, psiholozi kažu da ne može čovek da reši svoje individualne probleme ako ih ne definiše, mora da postoji nekakva dijagnoza, mora da se suoči sa problemom. Srpsko društvo se nikada nije suočilo sa problemom ratova devedesetih godina. Dakle, mi ne želimo da pod tepih guramo sekundarne, tercijarne, primarne grobnice, konc-logore, pokušaj etničkih čišćenja na velikim teritorijama. Mi sve to guramo pod tepih, toga u javnosti nema. Ima, mislim u *Vremenu*, *Ninu*, *Danasu*, koje čita 10% stanovništva, i ja mislim da samo 10 do 20% stanovništva ove zemlje može da se nazove građanima, sve ostalo je potpuno podanička i parohijalna politička kultura utopljena u autoritarnost i nasilje iz sve snage, od vrha, pa se sve to prenosi do dna. Svaku od ovih teza mogu da razradim.

Časlav Koprivica

Dakle, pitanje za poslednjeg izlagača. Ovo mi je zanimljivo sa našim društvom, srpskim. Spomenuli ste Zulu ili hotentotski moral koji je sa jedne strane ekstremno kolektivistički, koji zapravo ne razlikuje dobro i zlo, a onda ste spomenuli potpunu razgrađenost društva. Intuitivno i teorijski, to teško može da se uklopi ili makar na prvi pogled ne deluje spojivo, iako ne kažem da je to nemoguće, ali bi bilo dobro ako biste mogli da date neki primer, da se to objasni.

Dakle, imate društvo u kojem navodno dominira podanički mentalitet, pa su samo 10, 20 posto građani, a ostali su nešto drugo. To zvuči pomalo kultur-rasistički, ali neka bude samo parenteza. Ako je zaista tako, kako je onda moguće da u takvom društvu, koje bi trebalo da je hiperkolektivističko, imate takvu razgrađenost koju ste pomenuli? Koja, uzgred rečeno, i jeste problem, i to možemo na svakodnevnom nivou da iskusimo i može se empirijski ustanoviti. Samo to, hvala.

Mislilište 6. oktobar [foto: M. M.]

Mirko Filipović

Odmah ću odgovoriti, vrlo kratko, neću detaljisati. Dakle, gde se ljudi nalaze, gde se oni nađu da se ponovo socijalno povežu? (A potreba povezivanja je prosto normalna ljudska potreba, u ljudskoj je prirodi.) – U nacionalizmu. Oni se povezuju u nacionalizmu i u činjenju zla drugima.

Znate, u jednom istraživanju – zapravo nije istraživanje, ali ne znam šta je, čitao sam u medijima – Igor Eidman, ruski sociolog, pokušao je da pobroji grupe koje glasaju za Putina u Rusiji i da ih razvrsta. Nema tu brojeva, koliko procenata čega, i tako dalje. Tu su vam zombiji TV-a, oni koji veruju u propagandu na televiziji i lažima koje se tamo plasiraju; drugi su zombiji vlasti, oni koji bi bili uz svaku vlast; treći su korumpirani, dakle, uvek će biti uz vlast zbog mogućnosti korupcije, i, kaže, četvrti su zli. Četvrti su prosto zli, oni bi da drugih nema. Bilo kojih drugih, bilo kojih različitih.

Ja se bojim - ne bojim se, nego znam – da postoje društveni sistemi koji to zlo podstiču. Mislim da je ovo taj tip društvenog sistema. Da ovo podstiče zlo u ljudima. Ne bih mogao baš da vam to sada naročito obrazlažem. Evo, setio sam se sada Mirjane Miočinović, teoretičarke teatra i istorije teatra, koja je '91. godine, kad je dala otkaz, rekla da se ovde desila antropološka katastrofa. Da je ovde ljudska priroda izmenjena. Od silnog zla koje se čini i u čemu učestvujemo, ... ali to bi sad bila previše velika priča. Hteo sam da kažem, prosto: nemoguće je imati školu bez nasilja, a imati društvo koje je potpuno utonulo u nasilje. Ono je potpuno utonulo u nasilje na način da, evo, Basara vam to kaže odlično: Srbi – dobro, nije bitno, građani ove zemlje, najdublje, najiskrenije – ne razumeju šta je vladavina prava. Zato što je u Zulu etici vladavina prava poželjna samo ako meni daje pravo, a drugome ne.

Dakle, to je ta priča, a uz to – nema kazne i nema nagrade za bilo koje ponašanje. Možete bilo šta da učinite, polovina stanovništva će reći: to je OK. Navodeći pojmove iz kognitivne anomalije, govorio sam o nemogućnosti univerzalizacije pojmova. Dakle, Srbi ne shvataju šta je to vladavina prava, oni ne shvataju šta je to pravda koja je iznad moje ili tuđe, neka univerzalna pravda.

Aleksandar Pavlović

Izvinite, ne možete uzeti 40, 50 posto vremena.

Mirko Filipović

Nisam ni želeo.

Milica Sekulović: Imamo jedno pitanje.

Sofija

Ja sam Sofija, imam 15 godina i htela sam da pitam zašto se tek sad priča o ovome, o vršnjačkom nasilju u školama? Ja sam prošla u osnovnoj školi osam godina toga, i u vrtiću i van vrtića. Zašto treba neko da umre, više ljudi da umre pred kamerom, da bi se tek sad pričalo o ovome? Za svakoga je ovo pitanje, bilo koga.

Tamara Džamonja Ignjatović

Hvala ti na hrabrosti, u stvari, što si iznela lični primer i iskustvo. To je sigurno iskustvo mnogih tvojih vršnjaka, nažalost. O ovoj temi se priča dosta dugo, ali su efekti pričanja o temi vrlo mali.

Dakle, kad sam pominjala priču o nasilju u školama, pričalo se o tome devedesetih, pričalo se od dvehiljaditih pa kasnije, zbog svih onih programa koji su rađeni u školama upravo zbog vršnjačkog nasilja. Tako da iz tog perioda imamo dve veoma važne knjige o nasilju u školama: profesora Popadića koji uskoro treba da učestvuje, u narednoj tribini, u nastavku ove tribine. O tome se pričalo, ali je problem što to nije u dovoljnoj meri i zaživelo. A u međuvremenu su se i menjali oblici nasilja. O digitalnom nasilju sigurno profesorka Dobrinka Kuzmanović može mnogo da kaže. I to jeste zaista problem, a pogotovu ti oblici nasilja koji nisu tako lako vidljivi, nažalost.

Ponovo se uvodi priča i mnogo više skreće pažnja kada je u pitanju drastičniji primer, ali potpuno si u pravu – o tome je trebalo mnogo ranije, ne samo pričati, nego i uraditi nešto vrlo konkretno po tom pitanju. O tome se radi u onoj nultoj toleranciji na nasilje i osetljivost: da se i one manje vidljive forme nasilja primete da bi se na njih reagovalo. Hvala ti.

Sofija

Hvala Vama.

Milica Sekulović: Imamo vremena za još samo jedno pitanje.

Vera Radović

Dobro veče svima. Vera Radović sa Učiteljskog fakulteta iz Beograda. Htela sam da vas zamolim, da li možete vi kao sagovornici sada da se složite ili da bar dođete na ideju jedne systemske mere koja bi mogla da se uvede, da se postigne konsenzus vas troje kao večerašnjih govornika? Šta bi to bilo najbolje da se uradi u ovom trenutku, da bi se preventivno i svakako drugačije reagovalo na nasilje u školi? Ja, recimo, uvek imam problem kad se govori o nastavnicima u školi, ne toliko o učiteljima, zbog toga što mi nemamo nastavničke fakultete. Moje kolege sa Filološkog i drugih fakulteta verovatno se ne bi složile sa mnom, čak ni Lidija koja ima Centar za obrazovanje nastavnika, ali to nije systemska mera ove države. Mi smo uveli tih 36 kredita koji se ostvaruju na najrazličitije načine, u Beogradu. Pričamo o celoj Srbiji. Dakle, pričamo o nasilju. Ti dnevni boravci koje ste spomenuli Vi, mislim da to važi samo za Beograd, na nivou grada.

Tamara Džamonja Ignjatović

Postoji u Kragujevcu, postoji u Novom Sadu i postojalo je u Beogradu do 2017, kada je usluga prestala da se finansira, nažalost.

Vera Radović

Zašto pominjem predmetne nastavnike? – Zato što pričamo o deci i u tom drugom ciklusu obrazovanja, koja su, usled svega ovoga što se dešava oko nas.... Da ne razvijamo tu priču – od digitalnih mreža, pa svega ostalog, u veoma osetljivim godinama. Ja sam nekad radila istraživanje o problemu prelaska učenika sa razredne na predmetnu nastavu i već tada, recimo, kod dečaka, vi znate kao razvojni psiholozi, taj neusklađen razvoj tela dovodi do toga da su oni nespretniji, što je užasno nerviralo nastavnike koji pojma nisu

Mislilište 6. oktobar [foto: M. M.]

imali o razvojnim potrebama dece tog uzrasta. Dakle, jedna od sistemskih mera za koje se ja zdušno zalažem jeste da se obrazuju pravi nastavnički fakulteti u kojima će oni dobiti dovoljno pedagoškog obrazovanja da bi mogli da se bave decom. Onda nam fokus ne bi bio na sadržaju nego na radu sa decom, jer bi oni bili pravi pedagozi – vaspitači koji rade sa decom. I onda bi razumeli da ne postoji sadržaj koji nema istovremeno i vaspitni potencijal. Meni strahovito smeta što se vaspitanje odvaja kao neka dodatna vrednost, kad sve što se radi u školi zapravo ima vaspitni potencijal.

I, druga stvar, da ne zadržavam mnogo, jeste priča o PEPSI-službi, o pedagozima i psiholozima. Kada sam kao student bila na praksi, pedagog kod koga sam bila znala je ime svakog učenika, jer je ona sve vreme provodila sa decom u školi i tačno je znala šta se u školi dešava. Vi ne možete da razumete da su sada pedagozi toliko zatrpáni fingiranjem podataka koji se šalju uz nekakve evaluacije za izveštaje i ostale gluposti, koje u stvari nisu realno stanje onoga što se dešava u školi. Oni su opterećeni administracijom, oni rade kao bibliotekari zbog racionalizacije i ne znam čega. Dakle, pedagozi su vrlo dobro osposobljeni da odgovore na ono što deci treba, samo što im treba dati priliku za to. Ja bih volela da se vas troje složite oko toga šta nam još fali kao sistemska mera za koju svi mi ovde prisutni treba da se založimo. Hvala.

Aleksandar Pavlović

Samo da kažem: sve što ste rekli sa stručnog stanovišta apsolutno podržavam. Svaka mera koja za efekat, rezultat, ima ojačavanje pedagoško-psihološke službe u školi je apsolutno dobrodošla. Nije meni najbitnije da se nas troje složimo oko nečega, ovo je Mislilište za nas.

Tamara Džamonja Ignjatović

Konsenzus bi možda mogao da se postigne, ali pošto smo mi iz tri različite profesije, koje su doduše komplementarne, mislim da bi sve tri perspektive bilo veoma važno imati u vidu. Upravo za neke faktore koje sam pokušala da nabrojim, a doprinose nasilju u društvu, pa samim tim i u školama, pojedinačno doneta mera nije dovoljna, nego je neophodno donositi ih na svim nivoima. Vi ste veoma lepo izdvojili ove mere koje su vezane za edukaciju i nastavnika i pedagoško-psihološke službe čiji način rada treba reformisati, jer zaista ima previše administracije. Recimo, jedna od najvećih žalbi službi pedagoga i psihologa u „Ribnikaru“, bila je što su dobili još više administracije, još više izveštaja, zato što su u posebnoj situaciji u ovom trenutku. Reakcija na to je da samo dupliraju broj izveštaja koje pišu, što je potpuno besmisleno, jer ne stignu ni da siđu do učenika, a ni do nastavnika kojima takođe treba podrška u ovoj situaciji. Tako da su mere, zapravo, na svim ovim nivoima koje smo ovde pominjali.

Mirko Filipović

Mogu li da se umešam malo samo? Sasvim kratko.

Kada su ustanovili kartografiju rizičnih škola u Francuskoj, o kojoj sam govorio, oni su radili na pedesetak mera koje ja ne poznajem. Ali neke od njih su ove o kojima ste govorili. Evo, recimo, jedne zanimljive mere, pošto postoji strahovita fluktuacija nastavnika u školama, naročito na periferiji velikih gradova, u tim bednim geto zonama. Dakle, učenici vide (promene) 50 nastavnika u toku školske godine. Ne postoji mogućnost, dakle, da se napravi jedan tim nastavnika koji će biti stalno tu i poznavati svu decu na način na koji ste vi opisali. Sad se došlo na ideju da se eventualno nastavnicima daju čak povoljniji stambeni krediti i subvencije za stanovanje u samom kvartu, u kojem su te rizične škole, kako bi susret na ulici sa nastavnikom podigao bezbednost i prevenciju od nasilja. Recimo, to je jedna od mera. Zanimljiva je kao predlog s obzirom da znamo da i kod nas danas strahovito raste broj nastavnika koji su na privremenim poslovima, koji će napustiti školu, pa se zameniti drugim i tako dalje; da o tome odlučuje direktor škole koga SNS postavlja i slično. Dakle, to takođe sprečava stvaranje jednog tima koji će raditi na svoj deci, problematičnoj i neproblematičnoj, u školi.

Milica Sekulović: Sada moramo da završimo. Pozivam vas da ostanete na sledećoj sesiji. Hvala učesnicima i publici na pitanjima.

socijalizacija i/ili individualizacija

sesija 2 [19:00 – 20:30]

SOCIJALIZACIJA I/ILI INDIVIDUALIZACIJA

Kako zajednica, najčešće istovremeno, postavlja (naizgled?) protivrečne ciljeve obrazovanja: i društvena integracija i proizvodnja samosvojnih pojedinaca? Da li je moguće, nužno i uopšte poželjno oba: "individualizacija kroz socijalizaciju"? Ako ne, čemu dati prednost; s obzirom na kakvu viziju svrhe obrazovanja? Ugrubo: obrazovanje kao priprema za tržište rada, za kvalifikovanog građanina ili samousavršavanje? U kojoj meri takva odluka zavisi i od lokalnog stanja društva? Da li, najzad, proklamovana univerzalna dostupnost i inkluzivnost obrazovnih ustanova jemči ili simulira i jednakost uslova obrazovanja i njegov kvalitet. Obrazovanje dostupno svima ili privilegija? Privilegija bogatih ili izvrsnih?

r e č i t a t i v

rasprava

moderatorica: **Dragana Purešević**
[pedagoškinja, Filozofski fakultet]

uvodničari:

Isidora Jarić
[sociološkinja, Filozofski fakultet]

Dragan Popadić
[psiholog, Filozofski fakultet]

Časlav Koprivica
[filozof, Fakultet političkih nauka]
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju]

d i s k u s i j a

215 godina

UNIVERZITET U BEOGRADU

socijalizacija i/ili individualizacija

sesija 2

SOCIJALIZACIJA I/ILI INDIVIDUALIZACIJA

Moderatorka: Dragana Purešević

Dobro veče i dobro došli na naše Mislište. Hvala vam još jednom što ste se odazvali da zajedno promišljamo važne i goruće teme o obrazovanju i hvala vama koji ste ostali, a vidim i neka nova lica. Čast mi je da najavim drugu sesiju našeg Mislišta u okviru teme Obrazovanje, pod nazivom Socijalizacija i/ili individualizacija. Ova problematika otvara brojna pitanja na koja će pokušati da odgovore naši večerašnji uvaženi sagovornici ili uvodničari. Sa nama su večeras Isidora Jarić, sociološkinja sa Filozofskog fakulteta, Dragan Popadić, psiholog, takođe sa Filozofskog fakulteta i Časlav Koprivica, filozof sa Fakulteta političkih nauka. Još jednom vam hvala što ste se odazvali ovom pozivu. Kao i u prethodnom bloku, prvo ćemo čuti naše izlagače koji će imati po 15 minuta da daju svoju perspektivu u odnosu na problematiku koju ćemo otvoriti, a zatim ćemo započeti diskusiju za koju je predviđeno oko pola sata, ali možda, ukoliko diskusija bude plodotvorna, možemo razgovarati i duže. Zato pozivam sve prisutne da se priključe kako bi ovaj razgovor bio kvalitetan i podsticajan, što i jeste cilj današnjeg susreta.

Pre nego što prepustim reč večerašnjim uvodničarima, ukratko ću se osvrnuti na ono o čemu ćemo večeras govoriti i dati neku vrstu okvira za dalji razgovor i promišljanje. Ako dozvolite, iz razloga ekonomičnosti vremena, ja ću svoj osvrt pročitati...

Osvrnuću se najpre na značenje pojmova socijalizacija i individualizacija, kako bismo mogli da odgovorimo i otvorimo polemiku oko toga da li nam treba jedno ili drugo, odnosno mogu li se oba pojma posmatrati zajedno, kao ciljevi obrazovanja, ili oni i van te naše namere koegzistiraju, bez obzira da li su eksplicitno pomenuti u programima obrazovanja kao viziji jedne države, jednog društva? Šta mi to želimo od obrazovanja, odnosno kakvo nam je obrazovanje potrebno? Čini mi se, kada postavimo ovakvo pitanje, socijalizacija i/ili individualizacija, nameće se i drugo pitanje: kome je ta socijalizacija ili individualizacije namenjena, odnosno na koga se ti ciljevi obrazovanja obično odnose? I, kao što rekoh, šta je uopšte socijalizacija, zašto se socijalizujemo?

Obično o socijalizaciji govorimo još u predškolskom vaspitanju i obrazovanju, kad roditelji treba da odluče da li da pošalju dete u vrtić ili da ga ostave kod kuće, da ga čuvaju bake i deke. Onda obično kažemo, čuje se neki glas koji kaže, pošalji ga u vrtić, treba dete da se socijalizuje. Zato me interesuje da li ovo znači da tek ulaskom u sistem nekog formalnog obrazovanja deca i učenici postaju deo društva? Kako se tumači ta priprema za ulazak u društvo, kao priprema – za šta? Za školu, odnosno za prelazak iz vrtića u školu, a onda iz škole obično za fakultet ili direktno za tržište rada? Da li se na ovaj način socijalizacija može razumeti kao postizanje kvalifikacije za produktivnost u

svetu rada? Možda je ovo instrumentalizirano viđenje samog pojma socijalizacije koja, tako shvaćena, potencijalno čini da nam izmiču deca i učenici, jer ih posmatramo u konstantnim projekcijama njihovog života u budućnosti i za budućnost.

Individualizacija kao cilj obrazovanja podrazumeva da se u centar obrazovnog procesa stavlja dete ili učenik i, u tom smislu, uvek je usmerena na pojedinca. Kakve onda implikacije po obrazovanje ima individualizacija i da li se tom centriranošću obrazovanja oko deteta, na dete i učenika, tumače svi uspesi i neuspesi jednog obrazovanja? Da li to znači da učenici kao individue moraju biti izuzetni, uvek spremni da odgovore na zahteve obrazovanja? Šta ako ne odgovore? Ko je onda odgovoran, da li ta ista deca, odnosno učenici, da li je moguće pristupiti individualno svakom detetu u obrazovnom sistemu? To je još jedno od pitanja. Koliko je realan takav koncept?

Možda je ovakvo viđenje socijalizacije i individualizacije krajnje instrumentalizovano, ali otvara ono suštinsko pitanje, zbog kojeg smo se ovde okupili – kako se u obrazovanju socijalizuje, odnosno o kome pričamo kad kažemo da je cilj obrazovanja individualizacija? Iako se otvaraju brojna pitanja, što opravdava naziv našeg projekta, Mislilišće, prepustiću vama priliku da date neke potencijalne odgovore, opredelite se ili možda postavite još neka pitanja. Pozivam Isidoru da započne razgovor, i svakoga ko želi da u njemu učestvuje.

Dragana Purešević [foto: M. M.]

Isidora Jarić [foto: M. M.]

Isidora Jarić

Hvala. Pokušaću najpre da odgovorim na inicijalno pitanje koje od nas traži da odgovorimo šta je važnije za obrazovanje - socijalizacija ili individualizacija – mislim, da parafraziram jednog sociologa, Žorža Gurviča i naslov jednog njegovog čuvenog poglavlja, da se radi o lažnom problemu. Zašto lažnom? – Zato što je za obrazovanje, i one koji učestvuju u njemu, jednako važno i jedno i drugo. To su dva procesa koja, osim na analitičkoj razini, ne možemo razdvojiti, koji su isprepleteni i vrlo važni za svaku individuu, ali i za zajednicu kojoj te individue pripadaju.

Naravno, kao sociološkinji, uvek mi je uzbudljivije da razmišljam o tome kako postajemo delom zajednice i mislim da je to izuzetno važno za svakoga od nas, kao i za sam obrazovni sistem. Ali, opet, ni obrazovni sistem nije tako jednostavan, niti su te dileme tako jasne kako ste ih vi izveli. Tako da bih se ja vratila možda jedan korak unazad i rekla da, kada

razmišljamo o obrazovnom sistemu, uvek moramo razmišljati o viziji društva u kome želimo da živimo. U odnosu na to oko kakve vizije budućeg društva imamo i/ili možemo da postignemo socijalni konsenzus, zavisice i artikulacija ciljeva našeg obrazovnog sistema. Kad je reč o našem društvu, mislim da nam različite analize obrazovnog sistema i onoga što se u njemu dešava najbolje govore o odsustvu jasne vizije, koje je između ostalog i posledica procesa defragmentacije društva u kojem živimo.

Dragana Purešević

Nadovezala bih se na ono što ste rekli. Mislim da sami ciljevi obrazovanja i ono što piše u obrazovnim programima jeste neka vizija društva ka kojem težimo. Apropos toga, dok sam se pripremala za ovaj razgovor, pročitala sam šta piše u tim velikim programima – koji su to ciljevi obrazovanja koji se stavljaju pred nas, pa sam, evo, za primer uzela obrazovni cilj za peti razred osnovne škole koji je jedan od glavnih:

„Deca razvijaju svest o sebi, samoinicijativu, sposobnost samovrednovanja, izražavanja svog mišljenja, razvijaju sposobnost za ulogu odgovornog građanina za život u demokratskom, uređenom i humanom društvu zasnovanom na poštovanju“, i tako dalje i tako dalje. I verujem da bismo se svi ovde složili da to jeste važan i veliki cilj.

Isidora Jarić

Ali, šta znači taj cilj ukoliko unutar postojećeg obrazovnog sistema zapravo stalno negirate mogućnost izbora i vršite određenu vrstu sistemskog institucionalnog nasilja prisiljavajući decu na određene ritualne prakse koje postojeći obrazovni sistem podrazumeva? Znači, svi ti normativni ciljevi bi trebalo da se preispitaju kroz postojeće prakse unutar obrazovnog sistema. Pretpostavljam da se u vašem primeru radi o nastavnom planu i programu nekog predmeta koji podrazumeva i određene ishode. To preispitivanje postojećih praksi bi moralo da se odvija na više nivoa uključujući i onaj najopštiji koji uključuje i socijalni dijalog o viziji budućeg društva kome težimo i kome bi trebalo da idemo u susret. Kad govorim o viziji društva, smatram da je to nešto mnogo šire od onoga što stoji u konkretnom nastavnom planu i programu. To je nešto mnogo kompleksnije, što podrazumeva same koncepte legitimnog znanja koji se kao takvi interpretiraju unutar obrazovnog sistema.

Dragana Purešević

Da, upravo sam negde na tragu toga i htela da nastavim rečenicu. Čak i ako posmatramo samo obrazovne programe kao izdvojene jedinice, svedočimo nedostacima obrazovnih ciljeva. Postavljeni su veliki, okvirni ciljevi, a onda dolazi do njihovog seciranja kroz operacionalizaciju nastavne jedinice, koji u toj formi ne podržavaju idealni, veliki cilj. Dakle, načelno se slažem sa vama, iako to možda nije dobro za diskusiju.

Isidora Jarić

Postoje različite kontradikcije koje postojeći obrazovni sistem sadrži, čak i na nivou kurikuluma, koji nije uvek jasno strukturisan, u smislu da se opšti ciljevi operacionalizuju kroz one manje opšte. Unutar postojećih kurikuluma sukobljavaju se oprečne logike koje svedoče o odsustvu jasne vizije njihovih kreatora. Na primer, kako objasniti prisustvo veronauke unutar školskih kurikuluma na logičan način kada se svetonazori koji se đacima prezentuju direktno sukobljavaju sa teorijom evolucije? Da li u tom slučaju možemo govoriti o jasnom „cilju“ tako strukturisanog kurikuluma?

Dragana Purešević

Hvala vam lepo. Da li još nešto imate da dodate ili da pređemo na sledećeg sagovornika? Hajde da kažemo kako stoji u samoj agendi, Dragane. Možete li vi da kažete nešto u vezi sa samom temom? Sigurna sam da možete. Da se nadovežete na Isidoru, da dodate? Izvolite.

Dragan Popadić

Ne bavim se obrazovanjem, ja sam socijalni psiholog i možda me zato, kad god dodirnemo temu obrazovanja, začudi nešto što one koji se bave obrazovanjem verovatno više ni ne čudi, jer su navikli na to i to smatraju podrazumevajućim, a to je: koliko je važno mesto obrazovanja u našim životima i u društvu. Dakle, za sedmogodišnje dete obrazovanje će sledećih 12 godina biti najvažniji i najteži posao u životu. Možda malo preterujem, ali nisam daleko od istine. Verovatno je preko 100.000 ljudi svakodnevno direktno uključeno u taj proces obrazovanja. Dakle, to je jedna veoma važna društvena institucija koja samim tim ima značajne posledice i važne ciljeve. Dakle, ne samo jedan cilj, poput onog kojeg ste vi pročitali, za peti razred, već postoji nebrojeno različitih ciljeva, od kojih su dva moguća cilja navedena u nazivu ove sesije i možemo se pitati, kasnije ćemo i razgovarati o tome, da li se zaista radi o antinomijama ili ne. Činjenica je, međutim, a psiholozi i pedagozi na to skreću pažnju, da se u savremenom sistemu obrazovanja zaista nalaze ciljevi koji predstavljaju suprotstavljene vrednosti i oni to zovu – antinomijama obrazovnih ciljeva. Džerom Bruner, čuveni psiholog, navodi nekoliko takvih antinomija. Jedna je, na primer, antinomija individualnog ostvarenja naspram očuvanja kulture. To je nešto slično onome o čemu ovde govorimo – da li razvijati potencijale pojedinca ili se usmeriti na usvajanje nekih kulturnih vrednosti koje će onda svi pojedinci imati? Ili – i Vi ste to pomenuli - da li da obrazovanje svima bude podjednako dostupno ili ga usmeriti pre svega na više slojeve ili one prirodno najobdarenije i tako dalje. I još neke antinomije spominje Bruner.

Očigledno je da se možemo pitati: da li su ovo protivrečni ciljevi ili ne? I, kao što je Isidora rekla, možemo ih posmatrati kao neprotivrečne, ali u svakom slučaju se postavlja pitanje hijerarhije tih ciljeva. Dakle, čak i ako nisu međusobno isključivi, koji cilj je važniji? Kako to postaviti, definisati?

Sećam se, jednom je profesorka Srbijanka Turajlić navela nekog autora koji je rekao da je cilj obrazovanja, ne da pravi inženjere, lekare, advokate, nego da od lekara, inženjera i advokata napravi ljude. To lepo zvuči, ali očigledno je cilj – i jedno i drugo. Dakle, napraviti lekare, advokate i napraviti od njih ljude, a pitanje je šta je od toga važnije, možemo li uopšte pričati o tome? Čini mi se da, ako ne govorimo samo o nama, već o generalnom trendu u svetu, sve više slabi predstava o obrazovanju kao sredstvu za širenje vidika, kao podsticanju radoznalosti i slično, o vrednosti znanja samog po sebi, već obrazovanje sve više ima instrumentalni cilj: ono treba da pripremi mlade članove društva da uđu u društvenu mašineriju i zauzmu mesto na kojem će vredno raditi do kraja života, da tako pesimistički kažem. Različiti trendovi govore o tome, na primer, da se na različitim koledžima u svetu gase katedre i departmani za različite humanističke nauke. Mi smo imali pre neku godinu pojavu da u stručnim školama filozofija prosto prestaje da bude obavezan predmet i postaje izborni, s namerom da ne bude čak ni glavni izborni. Čemu filozofija, čemu humanističke nauke za decu koja samo treba da

Dragan Popadić [foto: M. M.]

nauče da vredno obavljaju svoje poslove? Mislim da taj trend dominira u svetu i da ljudi sve više sležu ramenima i slažu se sa tom idejom.

Kod nas je to najprisutnije, čini mi se, u raspravi o dualnom obrazovanju. Svedoci smo da na Filozofskom fakultetu naglo opada broj studenata koji se interesuju za, na primer, sociologiju, etnologiju, za klasične nauke, ne zato što su ti predmeti za njih manje interesantni, nego zato što ne vide perspektivu, dakle društvo ih ne ohrabruje na način da kaže: „evo, možete ako vas to interesuje, to završiti, naći će se neki smislen posao, neko mesto u društvu za vas.“ Ne, mislim da je generalna poruka „neće se naći takvo mesto za vas i bolje idite u programere ili neka druga zanimanja“. Čini mi se da je ta ideja najsnažnija u oblasti dualnog obrazovanja. Kao ideja, dualno obrazovanje kod nas se, čini mi se, pojavilo pre pet-šest godina. Tada je donet neki zakon o dualnom obrazovanju. Ideja je, formalno, da dualno obrazovanje proširi vidike budućih radnika. Dakle, oni se sad neće samo obrazovati, već će učiti i neke praktične aktivnosti uz rad u fabrikama i tako dalje. Čini mi se da na sajtu Ministarstva postoji neka publikacija, *Dualno obrazovanje – put u budućnost Srbije*.

Isidora Jarić

Realnost je potpuno drugačija, pošto taj zakon predviđa da učenici koji pohađaju srednje škole u okviru dualnog obrazovanja samo tri dana idu u školu, a dva dana provode na praksi u fabrici.

Dragan Popadić

Da.

Isidora Jarić

Tako da dualno obrazovanje nikako ne proširuje vidike budućih radnika, već uvodi motiv eksploatacije dece, dečijeg rada, u realnost društva Srbije. Za razliku od toliko kritikovanog socijalističkog usmerenog obrazovanja, koje je insistiralo na opšte obrazovnim predmetima koji su obavezni za sve učenike bez obzira na to da li će oni obavljati „manuelna ili nemanuelna“ zanimanja u svojim budućim životima, reforma dualnog obrazovanja reformiše kurikulum tako što ili izbacuje opšteobrazovne predmete ili smanjuje njihov fond časova. Dakle, ova reforma redukuje mogućnosti onih koji se obrazuju na ovakvim nastavnim planovima i programima.

Dragan Popadić

Da, apsolutno. Dakle, hteo sam da kažem kako se to predstavlja; i kažem, ta publikacija se zove, dakle, *Put u budućnost Srbije*. U njoj se kaže kako bi donošenjem zakonske regulative o dualnom obrazovanju Srbija postala lider u procesu unapređenja kvaliteta obrazovanja. Dakle, tako se predstavlja dualno obrazovanje, ali ono što očigledno iza njega stoji je ideja da deca, budući radnici, odmah uđu u tu, da tako kažem, fabričku traku.

Isidora Jarić

I da se redukuje opšte obrazovanje.

Dragan Popadić

Da, i da je opšte obrazovanje prosto nebitno. Bitno je da se nauče kao šegrti ili zanatlije onome što će onda ceo život raditi, da prosto nema potrebe da razmišljaju, to nikome ne treba. I time ću, evo, završiti. Dakle, faktički se ovaj problem socijalizacije i/ili individualizacije može drugačije formulisati. Sa jedne strane, socijalizacija je veoma važna, ali ona mora podrazumevati neku društvenu integraciju na način da mladi vide sebe kao članove zajednice, kao nekoga ko može da se bori za sebe i za socijalnu pravdu i može se organizovati sa drugima. Dakle, socijalizacija podrazumeva da pojedinac nije izolovana, sebična, jedinka. To ne smemo podrazumevati ni pod individualizacijom, koja je neki kontrapunkt ovom usmeravanju na uzak posao koji će pojedinac obavljati a za šta će ga obrazovanje osposobiti. Individualizacija nije borba samo za sebe, već upravo rad na podsticanju mogućnosti deteta da razmišlja, ne samo kritički razmišlja, da kritikuje i bude skeptično, već da ume da nalazi istomišljenike, da ubeđuje, da aktivno provodi svoj život. Ovakva, uprošćeno rečeno, vrsta odnosa prema sebi, prema životu i prema ljudima oko sebe, sve se manje neguje. Mi to vrlo jasno vidimo jer živimo u takvom društvu, ali čini mi se da je posredi generalni trend u savremenom svetu.

Dragana Purešević

Hvala vam. Razmišljajući u ovom pravcu, nad činjenicama ideje dualnog obrazovanja i ukidanja predmeta poput filozofije, dodaću još jednu, a to je da je veoma veliki broj ljudi potpisao peticiju da škola traje četiri dana a ne pet: za 3 meseca sakupljeno je 45 hiljada potpisa, ako ne i više. Kakav problem je posrediti? – Pitanje je za sve nas, a onda možete vi, Časlave, započeti svoje izlaganje.

Isidora Jarić

Zašto ne razmišljati o tome na koji način reformisati školu? Da učenici pozele da budu u toj i takvoj školi, a ne da razmišljaju kako da skrate vreme boravka.

Dragana Purešević

Hvala. Možda još neki komentar u odnosu na ovo, aktuelno je? Možda školu treba „socijalizovati“, nju reformisati? Čini mi se da smo uglavnom problematizovali dete, nastavnika, kakvu vrstu intervencije ili edukacije da sprovedemo, a možda je zapravo pravo pitanje – kako reformisati školu i strukturu škole?

Isidora Jarić

Sve je to povezano. Opet moram da se vratim na početak – da li mi imamo viziju društva u kojem želimo da živimo? U odnosu na tu viziju treba da reformišemo obrazovni sistem, nastavne planove i programe i školu kao ustanovu.

Dragana Purešević

Hvala vam, Isidora, Časlave, možete otpočeti svoje izlaganje.

Časlav Koprivica

Zahvaljujem se, prije svega na pozivu i mogućnosti da govorim o ovoj važnoj temi. Simbolično je što se nalazimo na ovom mjestu, jer obično o ovim temama ne razgovaramo na nastavno-naučnim vijećima. To se nekako podrazumijeva, a mi filosofi skloni smo da najveće probleme prepoznamo u sferi podrazumijevanoga, što, opet, ne znači da je svaka podrazumijevanost problematična. Počeo bih od naslova, odnosno ove opozicije. Čini mi se da smo se saglasili, sve troje ili sve četvoro, da je ona u nečemu problematična. Naravno, onaj ko je tako formulisao temu, siguran sam, nije ni pomišljao da tu postoji nekakva i/ili opozicija, ali svejedno, podsticajno je da pokušamo da vidimo šta podrazumijeva jedno, šta drugo, i da onda „raščivijamo“ kako stoji odnos između ova dva pojma koji su, mislim da smo se u tome usaglasili, samo naizgled antitetični.

Prvo što se tiče socijalizacije. Imam običaj da koristim jedan infiks, odnosno neologizam sa infiksom, socijetalizacija, zato što, makar u njemačkoj tradiciji, postoji jedna vrsta artifičijelnog natpojma koji treba da uključi i društvo i zajednicu, u smislu ove Tenisove teoreme, *Gemeinschaft* i *Gesellschaft*, i onda je to socijetet ili socijum. Drugim riječima, ako bismo to primijenili na ova dva pojma, valjalo bi zaključiti da djeca, ne samo u procesu formalnog obrazovanja, treba da budu osposobljena da se uključe, ne samo u društvo nego i u zajednicu. Pošto znamo da društvo i zajednica nikako nijesu identični pojmovi, da podrazumijevaju različite sadržine, odnosno intenzije i ekstenzije, to bi značilo da učenje za jedno, odnosno za drugo treba da obuhvata različite kompetencije, različite sposobnosti. To je ono što se odnosi na prvi pojam.

Drugi pojam je individualizacija. Ne znam šta bi to trebalo da znači, zato što, za razliku od životinja, koje dolaze na ovaj svijet ontički zaokružene, tako su primarno primjerci svoje

vrste, čovjek je, kako kaže Niče, nezaključena životinja, odnosno on kao pripadnik vrste nije određen u svom biću. Dakle, on jeste, htio ili ne htio, individua, pojedinac. Njemu je biće nezaključeno i onda, ako mu ništa ne uradite, ako ne preduzmete „glajhšaltovanje“, indukovanje vještačkog ujednačavanja individualne svijesti – čovjeku je naprosto sudbina da bude individua. Dakle, ne morate ga individualizovati, on to naprosto mora biti. Štoviše, to je ozbiljan teret, zato što životinja kada poodraste u sebi ima sve što treba da ima, a čovjek tek ima zadatak da *postane (uistinu) čovjek*.

A postajanje ima različite konotacije, i socijalne i normativne, i tako dalje. Kada bi vukovi mogli da govore, teško da bi otac i majka svom mladunčetu u nekom trenutku mogli da kažu: „Sad si postao vuk“. Dakle, čovjeku je *individualno stanje* bezmalo neizbježnost i on sa tim treba da se nosi kao sa zadatkom prema sebi samome. Dakle, čovjek treba da postane neko, jer ono što već jeste – a to je pripadnik vrste *homo sapiens sapiens* – nije dovoljno da bi zapravo bio čovjek. Ovako posmatrano, izgleda da biti individua nije nikakva vrijednost, više je opterećenje, koje je usud ljudskoga stanja.

Nekad se u određenim ideološkim percepcijama biti individua shvata kao nekakva tobožnja samovrijednost, iako ona to nije. Čak, ako je tako posmatramo, to može

Časlav Koprivica [foto: M. M.]

dovesti do ekstrema, pa čak i opasnosti socijalnog atomizma. To se vidi iz sljedećega. Pretpostavimo da društvo, odnosno zajednica, sadrži n pojedinaca. Imamo n jedinki koje gledaju da minimalno intereaguju ili da svoju interakciju svedu samo na ono što je funkcionalno, što im je interesno relevantno, ostavljajući sve drugo. Poslije nekog vremena, došlo bi do dekomunizacije, i to ne u ideološkom smislu distanciranja od posljedica ideologije komunizma, već u doslovnom značenju – rastakanja zajednice. A tada, socijetet koji bi bio lišen bilo kakvih zajedničnih vezivnih tkiva, bio bi izložen žudima slučaja, jer bi mogao da postoji samo ako bi ukupni zbir interesnih interakcija unutar njega ostajao pozitivan. Dakle, dekomunizovani socijetet bi prije ili poslije dospio u opasnost desocijalizacije, a time i potpunog nestanka. To bi bila posljedica apsolutizovanja pojedinačne perspektive i pojedinačnog interesa, tako što bi, hipotetički, pojedinac bio mjera i „načelo“ socijeteta. Upravo to i jeste socijalni atomizam.

Isto tako, govorimo o samosvojnosti, što se takođe ponekad uzima kao nekakva originalnost i autentičnost. To su sve pojmovi koji su uveliko zagađeni nizom ideoloških naplavina i u javnom govoru, a bojim se da djelimičnu krivicu za to snosi i obrazovni sistem, odnosno diskurs društveno-humanističkih nauka. Biti samosvojan, to nije nikakva posebna vrlina, zato što smo mi, kao nedovršeni u svom biću, po prirodi već osuđeni da budemo različiti od drugih. A biti različit može značiti biti različiti i na „pogrešne načine“, a ne na način koji bi trebalo da pogoduje onome što mi od sebe *treba* da učinimo. To se nekada u filosofiji egzistencije zvalo samoostvarivanje i podrazumijevalo je izvesni patos koji je u međuvremenu poprilično potrošen i kompromitovan – biti autentična egzistencija. Na kraju krajeva, ako se razlikujete od drugih, to ne mora značiti da ste obavezno na dobrom putu.

Sa druge strane, osobe koje se ozbiljno suočavaju s okolnošću da imaju zadatak da sebe oblikuju, da postanu zapravo ljudi, ako su na dobrom putu, prije ili poslije prepoznaće ljude koji su isti taj zadatak prepoznali, koji se s njime ozbiljno nose i u nekim važnim aspektima uvidjeće i svoje sličnosti s njima. Ali biti sličan sa osobom koja je na dobrom putu, uopšte nije nikakav problem – to nije opasnost po „samosvojnost“. I sad, ako govorimo o ovoj opoziciji ili/ili, za koju smo rekli da zapravo ne stoji, šta je zadatak individue? Dakle, ne samo da vječno ostane individua – jer to nije nikakva vrijednost *per se* – već da svoje *individualno stanje* dovede do nečega što bi moglo da joj pribavi ono što joj fali. Dakle, ako je životinja, kao pripadnica svoje vrste, određena u svom identitetu, čovjek to nije. On se nalazi, da tako kažemo, on počinje od toga što se nalazi u nekoj vrsti *dezidentitetskog stanja*. Drugim riječima, sve ono što jesu slojevi njegovog identiteta, i pojedinačnoga i kolektivnoga, nije dovoljno da njegovo biće bude u dovoljnoj mjeri određeno, niti za to da bi on znao ko jeste, da bi, na kraju krajeva, *bio neko*.

Ako govorimo o tom nekakvom zadatku čovjeka pred samim sobom, dakle pred sobom – ne prema zajednici, prema društvu i tako dalje – onda je zapravo riječ o tome da on treba da ima jednu vrstu metacilja. Taj metacilj je da dođe do stanja identiteta, jer njegov identitet nije dovoljno određen. Biti neodređen, naći se u krizi identiteta, to može da pogodi pojedinca, može da pogodi zajednicu, što zapravo znači da čovjek do te mjere ne razumije ko je, da ima problem i u samointerpretaciji, i u samoevaluaciji, i, na kraju krajeva, u projekciji onoga što želi da postane i kako i šta treba da čini u perspektivi, odnosno u budućnosti.

Ono što je dalje ovdje važno jeste da nema mogućnosti da čovjek bude individua bez drugih ljudi. To je prilično notorna činjenica, ali ipak treba na tome insistirati, odnosno

ukazati na neke važne momente. Na primjer, to možemo učiniti preko dva elementarna pojma, elementarna u smislu da su oni kostur za čovjekovo biće. Prvi je Aristotelovo učenje da je čovjek stvorenje koje ima *logos*, pri čemu *logos* kod Grka znači ne samo govor, jer *logos* koriste ne samo za *glosu* nego i za *nous*, odnosno za um. Dakle, čovjek je stvorenje koje može da *zbori* – srpski jezik ima dobru etimološku vezu – koje na osnovu svoje *zborljivosti* može biti *razborito*, imati *razbor*. *Razabirati* je kognitivna funkcija, a, na kraju krajeva, ona počinje od toga što možemo i druge da razumijevamo. E, čovjek je stvorenje koje ima *logos* uvijek skupa s drugima. Ne postoji pojedinčev jezik. Jezik postoji samo unutar jezičke zajednice. Ne postoji hipotetički manje od dvije osobe koje razgovaraju. Dakle, jezik postoji na jedan performativan način, pod broj jedan.

Pod dva, mora se imati s kim razgovarati. Ali nije riječ samo o tome. *Legein* – zboriti – zapravo je uvijek *syn-legein*. Ali to nije samo zborjenje sa drugima, nego, da bih ja mogao da progovorim sa svojim savremeniciima u sinhroniji mora biti da je neko već govorio tim mojim jezikom. Tako mora postojati dijahronija jezika, odnosno mora postojati nekakva tradicija govorenja tog jezika, pri čemu to nije samo lingvistički, već i duhovni fenomen. Dakle, jezik je fenomen *objektivnoga duha*. Jezik je, da kažemo, duhovni prostor u kojem se pohranjuje pamćenje interpretacije u kojoj prebiva duh. Drugim riječima, imati *logos*, biti razborit, zapravo znači biti uključenim u dijahronijsku zajednicu, zajednicu pamćenja, zajednicu sjećanja, odnosno imati veze sa nekakvom prethodnom tradicijom, jer, prosto, jezik nije čisto instrumentalni fenomen.

Sa druge strane, kad govorimo o slobodi, ako bi čovjek hipotetički bio potpuno sam, on bi bio u prirodnom stanju, imao bi samo dvije mogućnosti, osnovne: jedna je da preživi, druga da ne preživi. Dakle, biti slobodan, znači biti slobodan sa drugima. Naravno, to možda da zvuči čudno, neobično iz perspektive socijalnog atomizma ili ekstremnog individualizma. Sartre kaže „Pakao – to su drugi“. Drugi često znaju da budu pakao. Ali ono što je važno jeste da drugi ne moraju biti pakao i da u društvu ili zajednici ne mora obavezno biti mnogo pojedinaca ili previše pojedinaca za koje je drugi pretežno – pakao. Najposlije, starati se da socijetet ne bude oživotvorenje pakla – to je jedan od kolateralnih ciljeva koegzistencijalne humanizacije.

Ima vjerovatno sociopata kojim je pakao „normalnost“. S druge strane, previše je ljudi koji su maltretirani, kojima zaista drugi ili neki drugi mogu da budu pakao. No, suštinski, pošto je čovjek konačno stvorenje, on ne može imati beskonačnu slobodu Gospoda-Boga. On, dakle, može biti slobodan samo – sa drugima. Drugi su, dakle, oni koji, čak i strukturno, meni ograničavaju slobodu. Ali sa druge strane, drugi su oni koji mi i „daju“ slobodu. Oni, doduše, ne čine to hotimično, oni to čine nehotično, kao što i ja, bivajući sa drugima, u smislu onoga Hajdegerovog *Mitsein*, bivanja-skupa, činim to njima. Dakle, ja sam taj kome je darovana sloboda, ili sa-darovana, pošto ukupnost drugih predstavlja taj mizanscen, tu pozadinu u kojoj ja mogu biti slobodan, kao što sam ja takođe za svakog drugog čovjeka uključen u njegovo okruženje drugih i dajem neki svoj mali doprinos mogućnosti da on bude slobodan.

To može se posmatrati kao, recimo, trenje. Sila trenja je – izvinjavam se, vrlo kratko ću o fizici – reaktivna sila. Ako nema kretanja – nema ni trenja koje se suprostavlja kretanju,

Mislilište 6. oktobar [foto: M. M.]

ali zamislite da nema trenja. Da nema trenja, ne bismo napravili nijedan korak. Kada želim da iskoračim, moram da se odbacim od nečega. Ako bih imao savršeno glatku podlogu koja ne bi mogla da proizvodi trenje, ja bih onda proklizavao u mjestu, ne bih mogao da napravim nijedan korak. Kretanje, koračanje, to je simbolički ekvivalent slobode. Trenje, otpor je ono što se suprotstavlja mojoj slobodi, ali, s druge strane, to je suprostavljanje koje ujedno predstavlja i omogućavanje.

Kada je riječ o ovome, opet ili-ili, zašto ili-ili? Pa, na kraju krajeva, živimo u društvu i živimo u takvom vremenu u kojem postoji generacijski fenomen koji nije povezan samo sa kapilarnim uplivom sredstava komuniciranja, uplivom mobilnih telefona, u živote male djece, pri čemu ona potom drukčije doživljavaju svijet i to, vrlo vjerovatno – to nije moja specijalnost, ali, evo, da se ogradim – utiče i na njihovu percepciju svijeta. Možemo stoga govoriti i o uticaju tog fenomena na ritmove socijalizacije.

Ideal je ne ono što je jedna vrsta, da kažemo, ideološke teoreme, pa i floskule, da je sloboda pojedinca uslovno bezuslovna u dozvoljenim granicama dok ona ne ugrožava slobodu drugih, odnosno pravo zajednice da opstane. Problematično je što ovo veoma dobro zvuči, jedino što iz tog lažnog *modus operandi* mi zapravo ne shvatamo šta sloboda jeste. Dakle, kad se stvari postave na ovaj način, ispada da su drugi ti koji po prirodi stvari mogu biti samo ograničavajući činilac za moju slobodu, za moju slobodu-za, za moje pokušaje samoostvarivanja postajanjem autentičnim, i tako dalje. Međutim, ako govorimo na nivou ideala, obrazovnih ideala, onda treba težiti ne samo tome da ja ne smetam drugome i da drugi ne smeta meni, nego, ako je moguće, da naši pojedinačni životni projekti budu takvi da svako ima svoju egzistencijalnu suverenost da oblikuje, projektuje onakav život za koji smatra da bi mogao da ga ispuni. Ono što bi bilo poželjno jeste da imamo projekciju što je moguće većeg stepena preklapanja pojedinačnih egzistencijalnih projekata, odnosno pojedinačnih egzistencija; jednu

vrstu njihove *lateralne sinergije* pobočnog preklapanja, pri čemu bi u takvom socijetetu uspješni pojedinci, ne u smislu pozicije na socijalnoj lestvici, nego shodno egzistencijalnom uspjehu, ukinuli situaciju ili-ili, nego bismo bili u situaciji da uspješan pojedinac pomaže zajednici da ona u većoj mjeri bude zajednica i obrnuto, da zajednica pomaže da bude što više zadovoljnih, uljuđenih ljudi. „Uljuđenih“ u normativnom smislu riječi, dakle da budu civilizovani, da budu obrazovani, da budu svjesni svijeta oko sebe i, ne na posljednjem mjestu, da se osjećaju ispunjeno i zadovoljno. Naravno, ovo zvuči kao jedna vrsta utopije. Maks Šeler je govorio o tome – ako i jeste posrijedi nekakva konceptualna utopija, kao i u slučaju mnogih drugih idealtipskih projekcija, od važnosti je da je ne smatramo potpuno nerealnom i da je olako odbacimo.

I na samom kraju, u materijalu koji sam dobio pomenute su nekakve tri, da li alternativne, da li dopunjujuće verzije, definicije obrazovanja. Jedna podrazumijeva pripremu za tržište rada, druga obrazovanje kvalifikovanog građanina, a treća samousavršavanje. Čini mi se da termin samousavršavanje nije dobar, jer može izazvati konotacije da je u pitanju nekakvo artistički neobavezno bavljenje sobom, pri čemu čovjek koji ima mnogo slobodnog vremena naprosto želi da proputuje što više, da što više pročita da bi u nekakvom estetskom smislu bio savršeniji. Nije riječ o tome – obrazovanje je nužda! *Bildung* doslovno znači – oblikovati. Na kraju krajeva, to je i grčka *paideia*. Dakle, čovjek je dužan prema sebi da se oblikuje, zato što je on nedovršen, neoblikovan. On mora sebe da dooblikuje. I, naravno, formalni sistem obrazovanja treba čovjeka da osposobi da bude kadar da čitavog života učestvuje u ovom procesu. Suštinski, obrazovanje je samo ovo.

Naravno, da imamo ovde predstavnike unije poslodavaca, rekli bi: kakve to veze ima sa nama? Direktno veze nema, ali u civilizovanim zemljama se zna da nije u pitanju samo imate li funkcionalne pojedince ili, s druge strane, nekakva „dokona naklapala“ koja tako mnogo čitaju, idu na koncerte, izložbe i tako dalje, a to nikome ne koristi. Na kraju krajeva, u dobro organizovanom društvu, u društvu koje ima jasnu percepciju svojih ciljeva, nema surevnjivosti između tehničke i humanističke inteligencije. Dakle, u takvoj situaciji suštinski zadatak svakog pojedinca jeste da oblikuje sebe i zadatak njegove zajednice jeste da prije svega putem sistema formalnog obrazovanja, ali i preko kulturnog pogona, pomogne svakom pojedincu, podstakne ga da u tom procesu ode što dalje. Osposobljavanje za tržište rada nema nikakve veze sa obrazovanjem. To je spoljašnje usvajanje vještina, a ne suštinsko (unutrašnje) prožimanje bića. Drugim riječima, ako vas formalno obrazovanje suštinski preinačuje, pribavlja vam formu, obraz, obličje (*eidos*), onda je ovdje riječ o nečemu što ostaje potpuno spoljašnjim, što onda ne utiče na to ko ste vi zapravo kao osoba i, naravno. Opet nni ovdje nema mjesta isključujućem ili-ili, nego mora postojati neka vrsta funkcionalne ravnoteže i jednoga i drugoga.

I treći pojam koji je danas pomenut je kvalifikovani građanin. To je dosta važno, ne samo u međuodnosu građana, ne samo u odnosu građana prema institucijama; na kraju krajeva, svako od nas ima prilično visoku odgovornost da svake četiri godine, kod nas i češće, bogami, učestvuje na izborima. Kvalifikovani građanin – to je zapravo neka vrsta mješavine ovih kompetencija koje su stvar prosto spretnosti, naučenosti i tako dalje, na jednoj strani, a na drugoj strani obrazovanja. Jer obrazovanje podrazumijeva ne samo

obrazovanje za suštinsku egzistenciju nego i obrazovanje s obzirom na to kakav ideal društva, kakav ideal zajednice imamo. I ako je riječ o tome, onda bi, zapravo, trebalo da postoji jedna vrsta stabilne ravnoteže, dinamičke ravnoteže između ova tri suštinska cilja.

Hvala na pažnji.

Dragana Purešević: Hvala vama, Časlave. Sad možemo da zvanično otvorimo diskusiju. Da li biste možda vi, Isidora ili Dragane, imali da dodate nešto ovome što je Časlav rekao?

Isidora Jarić

Ja bih da se nadovežem na pitanja koja je Časlav postavio i da možda konkretizujem sâm problem – da li naše društvo pomaže pojedincima da se obrazuju, samoobrazuju i napreduju? – Pa, ne bih rekla.

I opet se pitam kakvu mi to viziju obrazovanja kao društvo imamo, a navešću samo jedan primer zašto mislim da društvo ne pomaže. Dragan je govorio o tome kako se isključuju opšteobrazovni predmeti ne samo iz programa dualnog obrazovanja, već poslednjih nekoliko godina teče reforma srednjeg stručnog obrazovanja i masovno se iz kurikuluma izbacuju filozofija, sociologija... Znači, neki opšti predmeti koji doprinose opštem obrazovanju. To, naravno, nije slučajno, jedna od posledica takvih intervencija u kurikulumima je i činjenica da se sâm obrazovni sistem zatvara. Obrazovni sistem više nije otvoren, on nije ono što imamo u istraživanjima iz perioda socijalizma – najotvoreniji kanal društvene pokretljivosti. Ne, mi u ovom trenutku u visokom obrazovanju imamo oko 60% studenata koji su deca stručnjaka kojih u društvu Srbije ima recimo 7%, znači, mi zapravo imamo reprodukciju određenog socijalnog sloja. Znači, imamo na delu potpuno zatvaranje obrazovnog sistema. Zato što se na taj način kroje nastavni planovi i programi, taj sistem uskraćuje mogućnost obrazovanja onima čiji roditelji nemaju znanja i kompetencija da taj problem prevaziđu i kompenzuju probleme koji se tokom obrazovanja njihove dece pojavljuju, i to naročito na nižim nivoima obrazovanja, onim douniverzitetskim. Za mnoge učenike koji potiču iz porodica koje su na različite načine socijalno deprivirane, izazovi sa kojima se suočavaju na douniverzitetskim nivoima obrazovanja koji nisu u stanju da prevaziđu, često znače da će u nekom trenutku ispasti iz obrazovnog sistema, a gotovo je izvesno da neće uspeti da stignu do visokog obrazovanja. Dakle, mi živimo u društvu koje nam kroz obrazovni sistem pokazuje kakvu viziju budućnosti ono ima, a ta vizija nije dobra za one koji žive u deprivilegovanim socijalnim slojevima.

Dragana Purešević

Hvala vam. Pitanje koje se nameće kao ključno je – šta možemo uraditi, kako možemo napraviti promenu? Iako ga smatram retoričkim, ovo pitanje sve vreme tinja u našim razgovorima na temu obrazovanja.

Dragan Popadić

Nadovezao bih se na ono što je kolega Časlav rekao komentarišući ova tri moguća cilja obrazovanja, kako su ovde formulisana. Dakle, svakako ih ne posmatramo kao međusobno isključive, ali postoji zahtev za hijerarhijskim redosledom među njima. Svejedno što ova priprema za tržište rada čak i nije pravo obrazovanje, već svojevrsna obuka; ona se, po mom mišljenju, definitivno postavlja na vrh hijerarhije ciljeva, shodno razumevanju obrazovanja kod nas. Ko takve ciljeve formuliše i ranguje? Isidora je rekla da to faktički zavisi od cilja koje društvo sebi postavi, ali ko je to faktički? Vidimo da o tome odlučuju političke i ekonomske elite, kod nas, a verovatno i svuda u svetu. Dakle,

iz njihove perspektive je očigledno da obrazovanje treba da služi da pripremi novu generaciju koja dolazi, za tržište rada koje njima odgovara i čija su pravila oni postavili. Dakle, ono nema neku drugu dimenziju, ne podrazumeva znanje po sebi. Iz njihove perspektive posmatrano, čemu to znanje ako se vreme posvećeno njegovom sticanju može popuniti sticanjem novih zanatskih veština?

Isidora Jarić

Ali ja mislim, izvinjavam se što opet upadam u reč, da to nije slučajno, da ima ozbiljnije političke konotacije, jer ti novi građani koji izlaze iz takvih krnjih obrazovnih sistema u kojima ne dobijaju znanja koja ih uče da kritički misle, da razumeju šta se oko njih dešava, ne mogu ni donositi kompetentne političke odluke.

Dragan Popadić

Apsolutno da. Dakle, oni treba da budu korisni na tržištu rada, a uz to da se što manje bave nekim drugim pitanjima, razlozima, funkcionisanjem društva, pravdom, organizovanjem i tako dalje. Sve to, grubo rečeno, da bi što manje razmišljali. I tu vidimo da je jedino važno znanje ono koje će neko steći kao korisno znanje koje će koristiti poslodavcima. I veoma je čudan odnos u našem društvu prema kupovini diploma, prema plagiranju radova, to je prosto neverovatno, ali iz opisane perspektive, potpuno je jasno. Šta će mi uopšte, misli neki političar ili bogati privrednik, neko znanje pored moći kojom raspolazem, ima drugih koji će da rade, a diploma mi treba da mi služi za ukras. Ne izgleda nikakav greh želeći da se taj ukras pošteno kupi. Dakle, čini mi se da takvo shvatanje sada ne prevladuje samo među političkom i ekonomskom elitom, već postaje norma koju ljudi prihvataju.

Vidimo da dualno obrazovanje služi da naša deca budu radnici negde drugde. Dakle, čak i nije zamišljeno da rade ovde, nego da budu radna snaga u drugim zemljama u inostranstvu i da je to ono čemu ih treba obučiti. Pitali ste može li se to promeniti, kako bi trebalo promeniti. U nekim siromašnim, nesrećnim zemljama, kojih ima mnogo na svetu, i mi smo jedna od njih, pitanje je šta se uopšte može uraditi, koliko toga zavisi od nas, koliko smo mi već zaista kolonija koja zavisi od drugih. Ali neka granica se verovatno može i mora postaviti, bar akademska zajednica ima u tome važnu ulogu. Pod akademskom zajednicom često podrazumevamo univerzitet, ali i nastavnici u srednjoj i u osnovnoj školi treba da se za to bore. Pitanje je koliko je njima taj problem očigledan, ako posmatramo proteste ili štrajkove prosvetnih radnika. Oni su često, najvećim delom ili isključivo, vezani za poboljšanje materijalnog stanja, što je u redu: oni loše žive i gledaju da se izbore za bolji status. Ali retko vidimo da problematizuju i neke druge pojave, na primer, kakvi su sve nastavnici koji rade u školama... Koliko je njima važno da učenike obrazuju kao autentične ličnosti koje će imati dobre odnose između sebe, sa komšijama, sa ljudima na poslu i tako dalje, a koliko da učenici samo prođu kroz školu memorišući što više podataka?

Časlav Koprivica

Ako mogu, samo kratko u vezi s ovim ciljevima. Mi smo poprilično nepripremljeno, odnosno bez mnogo razmišljanja, to mogu slobodno da kažem, bolonjskim diktatom ušli

u reformu obrazovanja. Jedan od važnijih dokumenata koji je predložak za Bolonjsku reformu jeste takozvana Lisabonska agenda koju je Evropska unija napravila za sebe, u kojoj se smatra da je jedan od prioriteta ciljeva reforme obrazovanja na prostoru Evropske unije, da ljudi koji završe škole budu kompetentniji i opremljeniji za tržište i da budu kompetitivniji. Drugim riječima, tu je riječ samo o ovom prvom od tri pomenuta cilja koji nije stvar obrazovanja, već je stvar obuke. I ono što je sada prisutno, potpuno je pogrešno. Jer, to onda znači da ono na čemu počiva evropska tradicije, makar dve i po hiljade godina tradicije, vi bacate pod noge i to treba da postane nekakvo tajno znanje kojem će tamo neki ljudi za koje ne znamo gdje će obitavati, jer to neće biti na univerzitetu, imati pristup. Posrijedi je jedna vrsta neokolonijalne prevare.

Bolonjska reforma nastala je po diktatu sa područja Amerike. U školskim programima najboljih američkih (privatnih) univerziteta uči se ono što se na državnim univerzitetima u Americi i širom Evrope smatra suvišnim, prevaziđenim, besmislenim i tako dalje. U Srbiji se, nažalost, nagomilalo privatnih fakulteta, ali imamo Beogradski univerzitet sa najdužom tradicijom. Ako i on prihvati, strogo poštujući slovo Bolonje, ono što tamo stoji, što je zapravo reforma za zemlje Trećeg svijeta, za bivše kolonije, onda nećemo imati neki treći, neki drugi univerzitet koji će biti valjan. Englezi su, recimo, imali skupinu od dvadeset najboljih britanskih univerziteta koji su glat poručili da njima ne pada na pamet da primenjuju Bolonju i nijesu je nikada primijenili.

I još nešto, što smatram veoma važnim. Kolega Popadić je, naime, rekao da je reforma išla u komunikaciji između privrednika i političke elite. To je tačno, ali mi se uopšte nijesmo oglasili povodom toga, zato što – to sada mogu da vidim s ove distancije – kada je došao taj talas Bolonje, ljudi su na fakultetima gledali kako će oni da „prođu“, nijesu vodili računa o samoj stvari, o idealu obrazovanja i onda se to poslije prenijelo i na odnos nas kao staleža, prema tim samovoljnim pokušajima intervencije, prije svega ove aktualne vlasti, jer naš predsjednik se u sve miješa, pa se valjda i u reformu obrazovanja razumije. I mi smo samo čekali, tobože to nas se ne tiče, jer riječ je o reformi srednjoškolskog obrazovanja, a ti đaci koji završe srednju školu, poslije dolaze kod nas i mi vidimo katastrofalne posledice i reformi i nebrige u srednjem obrazovanju, a sa takvim ljudima treba raditi i nečemu ih naučiti.

Isidora Jarić

Mislim da je kolega pomešao neke činjenice. Jedan problem je urušavanje univerzitetskih nivoa obrazovanja, i istina je da je univerzitet ćutao. Sada se urušava univerzitet, i sada smo počeli da govorimo. To je tačno.

Što se Bolonje tiče, to je samo delimično tačno. Problem sa Bolonjom je što je implementacija Bolonjske reforme poverena nacionalnim državama. To što smo mi uradili i način na koji smo mi, ovde u Srbiji, implementirali Bolonju, velikim delom ima veze sa nama. Problemi sa kojima se dnevno suočavamo na univerzitetu imaju velikim delom veze sa načinom na koji smo mi ovde, na lokalnu, implementirali Bolonju. To što naše nacionalno akreditaciono telo ne funkcioniše, to je naš problem, jer mi nismo bili u stanju do podignemo nezavisnu ustanovu.

Bolonja je na nivou ideje odlična, jer treba da standardizuje neke stvari i omogući protok ljudi, nastavnika, studenata, radne snage, znači – da napravi jedan širi univerzitetski prostor. Mi – ovde – neke stvari nismo na dobar način uradili i toga bi morali da budemo svesni.

Zoran Kurelić [foto: M. M.]

Dragana Purešević

Izvinjavam se, mislim da bi zaista bio red da damo reč publici po pitanju teme „Socijalizacija i/ili individualizacija“. Ono što smo pokrenuli možemo nastaviti posle, kao i kuda vodi ova priča u vezi sa Bolonjom? Šta se sve tu otvorilo kao Pandorina kutija! Ali, evo, da damo reč publici i ako imate neko pitanje za uvažene goste i večerašnje govornike, izvolite.

Časlav Koprivica

Ne slažem se s ovim što je kazala kolegica Jarić. Problem sa Bolonjom je i na nivou ideje. Tačno je da smo mi sprovođenje te ideje uradili na najgori način, skoro niko u Evropi, koliko ja znam, to nije uradio gore od nas, ali ono što je važno je ideja bolonjske reforme – da se spuste standardi obrazovanja da bi gotovo svako mogao da završi fakultet. To je kod nas tako i bilo. Ono što znam iz razgovora s kolegama, prije svega s njemačkog govornog područja, jeste da su oni pravili razne vrste manevara, i Nijemci i Austrijanci, i to vrlo vješto, jer su shvatili ono što je ideja Bolonje – da se zapravo spusti nivo kvaliteta visokog obrazovanja u Evropi. Činili su sve da sačuvaju nekakav privid Bolonje, a da to zapravo i dalje ostane stari univerzitet. A što se tiče prohodnosti studenata, to se može

riješiti na mnogo jednostavniji način nego da vi desetkujete programe, tako da rezultat toga bude da svršeni student od Bolonje i prije Bolonje prosto nijesu iste osobe. Jer su standardi urušeni. To, bojim se, nema veze samo sa našom nakaradnom primjenom te Bolonje, nego sa samom njenom idejom.

Dragana Purešević

Hvala vam. Možda sada publika ima neko pitanje?

Zoran Kurelić

Nisam mislio da ću diskutirati, došao sam kao gost da vidim šta će pričati moja prijateljica Isidora, ali slažem se s njom. Bolonja je toliko široka ideja, da ju je svaka nacija provela kako joj se prohtjelo. Prema tome, ideja koju svaka nacija može provesti kako joj se prohtjelo nije neka tematska ideja. Ne znam da li je Srbija gore izvela Bolonju od Hrvatske. Ja mislim da ju je Hrvatska gore izvela, ali to je drugo pitanje, i za to nije kriva Bolonja.

Berlinski komunique je imao rješenje da se ide 3 + 2 i 4 + 1 i da se nakon toga ide na doktorat. Dakle, obrazovanje u bivšoj Jugoslaviji moglo se riješiti u svim republikama raspadnute države. Moglo se riješiti 4 + 1 i nastavljati, diplome su bile 4 + 1. Mogao se napraviti funkcionalni jednogodišnji magisterij i nakon toga ići na doktorat. Prvo što su napravili u Hrvatskoj, i to su napravili fakulteti koji su imali političku moć, Ekonomski fakultet, Pravni fakultet, bilo je da su išli na 5 + 0. Dakle, napravili su od reforme antireformu i nema uopće prvog i drugog ciklusa – studiraš pet godina i nakon toga se ide na doktorat. Dakle, upropastili su stari sustav obrazovanja, potpuno su upropasti stari sustav, koji inače uopće nije valjao, da ne bi sad romantizirali da je to bilo neko fenomenalno obrazovanje. U Hrvatskoj se studiralo sedam godina da se završi četiri godine u prosjeku. Apsolutno, nužnost je bilo ići u reformu. Isto tako je bilo u Srbiji. Ne vjerujem da je u Srbiji bilo puno bolje sveučilište nego u Zagrebu ili u Ljubljani.

Prema tome, stari sustav je bio disfunkcionalan. Mogli smo ući u reforme, napraviti pravu reformu i napravili smo potpuni krš. Prije reforme u bivšoj Jugoslaviji sva sveučilišta su bila usporediva. Zagrebačko je bilo usporedivo sa Beogradskim, Zagrebačko je bilo usporedivo sa Ljubljanskim, imali smo više-manje iste sustave. Ušli smo, ovo što kaže Isidora, ušli smo u sustav harmonizacije i od istih sustava svatko je napravio svoj tip budalaštine. I sad imamo potpuno različite sustave; za to ne može biti kriva Bolonja. Dakle, vi možete pričati o neoliberalizmu, o ne znam čemu. Nitko živ ne propisuje kako ćemo mi provoditi reforme. Dakle, Bolonju smo upropastili sami, nije je upropastila Amerika.

Dragana Purešević: Treći poziv za pitanja.

Dragan Popadić

Dakle, baš zato što niko drugi nije propisivao, desilo se ovo, bar kod nas. Različiti svetski trendovi primili su se na krajnje neobičan način i drugačije nego što postoje u svetu. Instrumentalni pristup znanju očigledno gura ka osposobljavanju za tržište rada koje kod nas dovodi do toga da nikakvo znanje nije potrebno ako si van tog tržišta rada. I to što univerziteti izlaze na tržište kod nas ima pogubne posledice. Odjednom imamo niz tih privatnih univerziteta koji sada treba da žive od toga koliko će studenata prikupiti, i šta će im ponuditi. Ne koliko više znanja će im ponuditi, već koliko malo znanja će tražiti, koliko malo truda će studenti morati da ulože da dobiju diplomu kao i onaj tamo koji se, eto, muči jer mora da sakupi mnoštvo nepotrebnog znanja. Onda to rađa klijentistički odnos, klijentističku vezu između fakulteta i studenata. To verovatno važi

i za privatne srednje škole i učenike u njima. Ono što student plati, treba da dobije na što udobniji način, sa što manje muke, sa što manje učenja – dakle diplomu koja ne služi kao dokaz o stečenom znanju, već diplomu koja će omogućiti da dobije posao tamo gde se diploma samo formalno traži. I tako smo vrlo, za neke vešto, a za neke nakaradno, iskoristili mogućnost prihvatanja trendova i modifikovanja na način koji nama odgovara i koji će se najbolje primiti u našem konkretnom društveno-istorijskom kontekstu u kojem se nalazimo.

Dragana Purešević

Možemo da privodimo kraju, ako nema pitanja. Postaviću za kraj ono „pitanje od milion dolara“: A šta je onda svrha obrazovanja? Ako smo rekli, vratiću se na temu kojom smo počeli, da je to lažna dilema – individualizacija ili socijalizacija – šta je onda svrha obrazovanja?

Isidora Jarić

Da pomogne stvaranju jednog boljeg i pravednijeg društva u kojem ćemo svi dobro da se osećamo, u kojem ćemo svi imati jednake šanse da realizujemo svoje potencijale. Ja bih tako rekla.

Dragan Popadić

Na primer, u različitim sociološkim i psihološkim istraživanjima, varijabla koja je najviše povezana sa tim koliko će ljudi iznositi slobodno mišljenje, biti neautoritarni, deliti neke pozitivne vrednosti i tako dalje, uvek je obrazovanje, što je veoma neobično. Neko ko je fakultetski obrazovan biće manje autoritaran, manje sklon prihvatanju totalitarnih režima i slično, nego neko sa osnovnom ili srednjom školom, makar taj fakultet bio, na primer, Šumarski fakultet. Hoću da kažem, on ne uči ono što se uči, na primer, na Pravnom ili Filozofskom fakultetu, pa da kažemo: to znanje je doprinelo da se kritički misli. Ne, obrazovanje samo po sebi donosi nešto. Vi možete studirati Šumarski fakultet, medicinu, čistu matematiku, nešto što načelno nema veze sa ovim vrednostima koje sam pomenuo, ali to će doprineti razvoju vaše ličnosti, prihvatanju nekih vrednosti koje naizgled s tim konkretnim znanjima koje učite nemaju veze. U tom slučaju na delu imamo potvrdu koliko je obrazovanje važno. Dakle, neobrazovan čovek ostaće do kraja žrtva društva u kojem živi i pijun na šahovskoj tabli u partiji koju igraju drugi. Tu sudbinu ne može izbeći, nažalost.

Isidora Jarić

Parafraziraću jednog klasičnog sociologa, Alfreda Šulca, koji kaže da mi živimo u višestrukim realnostima, a ja bih dodala – u realnostima koje smo u stanju da zamislimo – i zato se pojavljuje stalno ta varijabla obrazovanja. Jer, što više radimo na sebi, što se više obrazujemo, naša imaginacija se proširuje i mi možemo da zamislimo i obogatimo te različite realnosti u kojima ćemo provoditi život. Zato je obrazovanje važno.

Časlav Koprivica

Prije nego što odgovorim na ovo Vaše pitanje, a neću Vam vjerovatno reći ništa novo, tim prije što sam podosta pričao o tome u svom prilogu, daću kratak komentar na ono što je rekao kolega Popadić. Poznajem jedan broj ljudi koji su na normativnom nivou razumijevanja čak ekstremni liberali, a suštinski imaju autoritarni sklop ličnosti. Tako, oni su, da tako kažem, „liberali na fašistički način“. Drugo, poznajem ljude koji nijesu formalno obrazovani, ali su pomirljivi, koncilijantni, nijesu skloni isključivosti. Rekao bih da je to u najmanju ruku i vrlo psihološki sauslovljeno. A možemo govoriti i o nečemu što je odavno postalo *passé*, pa čak i zabranjeno, o nekim *karakterološkim* elementima koji su onda ne samo psihološki sauslovljeni, a imaju veze i s određenim krajevima i staležom i tako dalje. Mada, u osnovi, ako postoji poklapanje u pogledu toga da što su ljudi više formalno obrazovani to će više biti skloni da budu pomirljivi prema drugima i drugome, možemo da kažemo da je to slučajna koincidencija. Ali ono što je važno, i time bih završio svoj odgovor, jeste zapravo svrha obrazovanja – da nam prispijeva valjan čovjek. Valjan čovjek je onaj koji zna, a znajući, on zna koliko toga ne zna, koliko tek treba da nauči. Valjan čovjek je čestita osoba i valjan čovjek se neće povijati ni na vjetru, neće biti sklon da olako ili pod prisilom mijenja svoja ubjeđenja, i založice se, pa ako treba i žrtvovati, za ono što su vrijednosti zajednice i društva. To je svrha obrazovanja prema mom shvatanju.

Dragana Purešević

Hvala najlepše. Imamo pitanje! Pitanje, komentar, možda Šumarski fakultet?

Aleksandar Stevanović

Nije Šumarski ali je Medicinski. Aleksandar Stevanović, asistent na Katedri za socijalnu medicinu. Čitav jedan semestar lekari slušaju socijalnu medicinu, upravo zbog svega

ovoga što ste rekli, i možda se tu i najbolje vidi kako jedan sloj društva koji je uglavnom visoko privilegovan, u smislu da može da ne radi šest godina, da roditelji finansiraju studije, a nakon toga se teško zapošljava, uči o socijalnim razlikama i jednakosti. Studije medicine uglavnom mogu da priušte ljudi koji su visoko na socijalnoj lestvici, a suočavaju se sa pacijentima koji to uglavnom nisu. Na Socijalnoj medicini učimo ih o društvenim faktorima i želeo bih da prokomentarišem kako ta socijalizacija u stvari, s obzirom da je društvo takvo, fragmentisano, može da nas zavara. Oni sebe smatraju visoko socijalizovanim, u smislu, integrisani su u društvo i u svoj mehur. Zanimljiv je lapsus koji je napravio profesor, „ekonomska zajednica“ umesto akademska. Ja se potpuno slažem da je i ekonomska. Mi smo odlično socijalizovani unutar svojih krugova, ali u momentu kada se studenti susretnu sa ranjivim grupama koje nikada pre toga nisu videli, a treba da ih leče, to je potpuno drugi izazov. Žao mi je što ste rekli da ne očekujete nikakve odgovore, meni bi to bilo značajno – kako univerzitet može da nas podrži u aktivnostima u kojima mi podržavamo studente da upoznaju i onaj deo društva izvan tog mehura. Za lekare je to izuzetno bitno, iako možda na prvi pogled nije očigledno, da razumeju kontekst, odakle dolaze njihovi pacijenti, da bi uopšte mogli da prilagode, recimo, terapiju za određenu bolest. To je veoma teško. Mi se trudimo, dovijamo, u tih petnaest nedelja koliko je moguće, ali mislim da mnogo toga može da se uradi, nezavisno od svih stega koje su pomenute, i Bolonjskog procesa i formi modela obrazovanja. Mislim da bismo mogli da uradimo mnogo više na tom polju, i uveravam vas da ima visoko motivisanih ljudi za to.

Radujem se da smo pokrenuli tu temu, svi komplimenti i čestitke i za prvi i za drugi panel. Moja sugestija je tehničke prirode i odnosi se na strukturu sesije. Naime, veoma je teško napraviti refleksiju na ovoliko toga iznesenog. Mislim da bi trebalo da bude fokusiranije, kako bismo mi iz publike možda mogli da reflektujemo na neku konkretnu stvar, kao što je, evo, slučaj sa medicinskom sociologijom, pa ja mogu da dam svoj osvrt.

Vera Radović

Unekoliko podstaknuta svim što smo čuli večeras, dodala bih svoje iskustvo u obrazovanju. Predajem Didaktiku na Učiteljskom fakultetu studentima druge godine fakulteta i imamo veliki broj dilema koje se tiču individualizacije i socijalizacije dece od prvog do četvrtog razreda osnovne škole. Pre svega, to pitanje postavljamo, između ostalog, kao etičko pitanje, pa mi se čini da je večeras možda izostavljena ta dimenzija. Međutim, nije mi to bila glavna misao. Glavna misao mi je bila u stvari pitanje – šta danas jeste svrha obrazovanja? Meni je mnogo važnije šta mi pod obrazovanjem podrazumevamo, i mislim da je tome kolega Časlav bio najbliži, jer mi se u didaktici vrlo oslanjamo na nemačku didaktičku misao koja se razvijala polovinom prošlog veka, u kojoj se, zapravo, kao najvažniji među ciljevima obrazovanja postavljaju kompetencija, autonomija i solidarnost.

Znači, ja idem u školu da bih stekao određene kompetencije da znam, umem i razumem. Na osnovu toga stičem određenu autonomiju, odnosno saznajem svet oko sebe, ali i

Mislilište 6. oktobar [foto: M. M.]

samog sebe. Znam gde su mi granice, znam šta mogu, koliko mogu, na osnovu toga donosim određene odluke, ali ne živim sam, živim u zajednici sa drugim ljudima i otuda ta solidarnost. Eto, samo toliko, i hvala vam, bilo je divno slušati vas.

Dragana Purešević

Hvala najlepše i hvala na sugestijama. Pozivam vas da u sledeći petak takođe prisustvujete sesiji, na kojoj ćemo promisliti i sugestije koje ste uputili i otvoriti važne teme, kao što je tema o vrednostima koju ste upravo pomenuli. Pozivam sve da dođete da zajedno mislimo, promišljamo, otvaramo pitanja, ali i delujemo, jer ako mislimo, moramo i delati. Hvala vam što ste podelili sa nama svoja promišljanja.

Mislilište 6. oktobar [foto: M. M.]

treba li, treba li,
treba li, treba li
univerzitet
drugi li, treći li
drugi li, treći li
modelitet?
ima li, ima li
ima li, ima li
drugih vrednosti
nego li, nego li,
nego li, nego li
izvanrednosti?
ima li, ima li
drugih vrednosti
nego li, nego li
izvanrednosti?

*vrednosti u obrazovanju
- vrednosti obrazovanja*

VREDNOSTI

sesija 3 [17:00 – 18:30]

U OBRAZOVANJU –

VREDNOST

OBRAZOVANJA

Mnogo je priče o „sistemima vrednosti“. Kako se vidi uloga obrazovanja unutar nje? Da li je ono baštinik i rasadnik vrednosti društva koje ga organizuje? Mora li to da bude? Nije li obrazovanost (samo)dovoljna vrednost, a obrazovanje svrha po sebi? U kom smislu se inače može govoriti o „autonomiji obrazovanja“, a posebno univerziteta? Treba li, univerzitet makar, da ima ikakvih drugih vrednosnih orijentacija do specifično obrazovnih? I ima li ih danas?

r e č i t a t i v

rasprava

moderatorica: **Nataša Šmelc**

[filozofkinja, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

uvodničari:

Jelena Vranješević

[psihološkinja, Filozofski fakultet]

Aleksandar Fatić

[filozof, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

Aleksandar Dobrijević

[filozof, Filozofski fakultet]

d i s k u s i j a

215 godina

UNIVERZITET U BEOGRADU

Vrednosti u obrazovanju - vrednosti obrazovanja

sesija 3

VREDNOSTI U OBRAZOVANJU – VREDNOST OBRAZOVANJA

Moderatorka: Nataša Šmelc

Dobar dan svima. Hvala našim izlagачima, kao i publici, na izdvojenom vremenu ovog petka trinaestog, na želji da danas promišljamo o vrednosti obrazovanja i vrednostima u obrazovanju.

Humbolt, veliki reformator pruskog školskog sistema, formulisao je ideal obrazovanja kao nečega što ima svrhu u samom sebi, kao nečega što je dobro po sebi. Jedini cilj obrazovanja mora biti oblikovanje samog čoveka. Vrednost obrazovanja je u duhovnom procvatu individue, a obrazovanje postaje tek obuka, odnosno sticanje veština, kada je njegova svrha izvan izgradnje pojedinca. U današnjem visokorazvijenom tehnološkom društvu može se učiniti da ovaj model obrazovanja više nije održiv.

Da li je moguće da se obrazovanje ponovo vrati na ovaj put? Da li je to poželjno? I šta mi kao društvo i kao pojedinci možemo da uradimo? Da li je obrazovanje samodovoljna vrednost i da li je njegova svrha u njemu samom? Da li treba da je traži izvan sebe? U kom smislu govorimo o autonomiji obrazovanja, i u tom ključu o autonomiji univerziteta?

Mislilište 13. oktobar [foto: A. Đ.]

Kada govorimo o samim vrednostima u obrazovanju, vrlo često čujemo pitanje: kako mlade vratiti pravim vrednostima? I ovo pitanje povlači za sobom bezbroj drugih. Jasno je da postoji mnogo sistema vrednosti i naići ćete na teškoće pri samom pokušaju da obuhvatite sav taj pluralizam gledišta. Da li u tom smislu možemo govoriti o pravim vrednostima i koje su to vrednosti prave? Kakva je tu uloga obrazovanja? Da li postoji idealan sistem vrednosti koji bi obrazovanje trebalo da implementira? Slažemo se da u jednom demokratskom društvu obrazovanje treba da neguje pluralizam mišljenja. Koji su to onda kriterijumi prema kojima biramo valjane sisteme vrednosti? Između ostalog, jedno od pitanja koje smo dobili od publike putem elektronskog formulara, proširićemo: da li obrazovanje nameće vrednosti ili ih inkorporira u sebe?

Sa nama su danas psihološkinja Jelena Vranješević, profesorka na Filozofskom fakultetu, filozof Aleksandar Fatić, naučni savetnik na Institutu za filozofiju i društvenu teoriju i filozof Aleksandar Dobrijević, profesor na Filozofskom fakultetu. Posle svakog izlaganja, postojaće mogućnost da publika postavi pitanje ili iznese komentar, ali zbog ograničenog vremena, prostora će biti za dva do tri pitanja, odnosno komentara. Nakon sva tri izlaganja otvorićemo prostor za širu diskusiju. Najpre dajem reč profesorki Jeleni Vranješević.

Jelena Vranješević

Hvala na ovom uvodu i hvala što ste me pozvali da danas govorim o vrednostima. Kad sam pozvana da pričam o obrazovanju i vrednostima, moja prva reakcija bila je: „Pa ja se time ne bavim!“, a onda sam već u sledećem minutu razmislila šta je to što ja radim. S obzirom da se bavim razvojnom psihologijom, bavim se razvojem i učenjem dece, bavim se psihologijom obrazovanja – i zapravo sam shvatila da je sve što radim u profesionalnom smislu u velikoj meri zasićeno vrednostima. Tako da je to zapravo tema kojom se i te kako bavim.

I onda sam, kad su mi rekli da treba da napišem apstrakt u kojem ću navesti čime ću se baviti, odnosno šta je to o čemu ću govoriti, osmislila razna pitanja koja bih iskoristila da podstaknem diskusiju i pokazala ih svojim koleginicama. Oni su mi rekli da su pitanja vrlo zanimljiva, ali da su neka veoma zahtevna i da se od mene valjda očekuje da dam odgovore na ta pitanja, pa sam ih ja razočarala rekavši da najverovatnije neću odgovoriti na njih; da ću ih postaviti, reći šta o tome mislim, ali, pošto se ova tribina zove Misllilište, moraćemo svi zajedno o njima da mislimo. I evo nekih od pitanja koja sam pripremila, o kojima sam zapravo razmišljala podstaknuta onim što ste napisali u pozivu za tribinu; mislim pre svega na dilemu da li je obrazovanje vrednost po sebi ili ima neku instrumentalnu vrednost? Dakle, da li je obrazovanje način da dođemo do nekih ciljeva, do nečega što nam je važno? I onda sam razmišljala o tome koliko zapravo vrednost koju pridajemo obrazovanja zavisi od iskustva koje imamo s obrazovnim sistemom i koliko su zapravo ta iskustva različita u odnosu na to kojim društvenim grupama pripadamo; i koliko se onda i doživljaj vrednosti obrazovanja razlikuje.

I onda mi je palo na pamet da obrazovanje kao vrednost po sebi može da bude zapravo privilegija koju mnoge marginalizovane grupe nemaju. Setila sam se, naime, jednog istraživanja koje smo radili sa mladima iz romske populacije i mladima iz opšte populacije, u kojem smo ih, između ostalog, pitali i o tome kakvi su njihovi stavovi, kako oni vide obrazovanje. Zanimala nas je njihova perspektiva. Dobili smo odgovore koji pokazuju da mladi i njihovi roditelji iz romske populacije u velikoj meri obrazovanje vide kao način da se izade iz kruga siromaštva. Način, dakle, da se zaposle, da se finansijski obezbede,

način da ne ponove sudbinu svojih roditelja i baka i deka. Mladi iz opšte populacije i njihovi roditelji prvenstveno su, pak, govorili o obrazovanju koje ima smisla za lični rast i razvoj. I onda sam zapravo shvatila da to kako ćemo posmatrati obrazovanje u velikoj meri zavisi od privilegija koje imamo i da je to da obrazovanje vidimo kao vrednost po sebi zapravo privilegija koju mnoge društvene grupe nemaju i da smo često skloni da kažemo da neke društvene grupe ne vrednuju obrazovanje zato što je to tako u njihovoj kulturi, a zapravo zanemarujemo sistem, obrazovni sistem i činjenicu da te grupe zapravo ne vide smisao obrazovanja i da njima obrazovanje ne nudi mogućnosti koje nudi nekim privilegovanim društvenim grupama. To je dakle jedan odgovor na vaše pitanje, da li je obrazovanje vrednost po sebi?

Drugo pitanje koje mi se nametnulo zapravo se odnosi na vrednosti na kojima se sistem obrazovanja zasniva: pitala sam se da li te vrednosti treba da budu iste i da se dosledno prenose kroz sve nivoe obrazovanja. (Ja se bavim prvenstveno predškolskim i školskim obrazovanjem.) Dakle, da li vrednosti na kojima se zasniva sistem predškolskog i školskog obrazovanja i douniverzitetskog i univerzitetskog obrazovanja treba da budu iste ili se one razlikuju u zavisnosti od nivoa obrazovanja? Pošto imam razvojnu perspektivu, zagovaram stav da te vrednosti treba da budu iste. Kako će se one operacionalizirati, kako će se one prelomiti kroz različite norme institucionalne prakse, to zavisi od nivoa obrazovanja, ali ne možemo da kažemo da, na primer, pravednost ne treba da bude vrednost koja važi od vrtića do univerziteta.

Ono što smatram najvažnijim su jednake šanse, jednaka dostupnost, kvalitet obrazovanja za sve. Ne možemo da kažemo da inkluzivnost, dakle sposobnost sistema da bude fleksibilan i da se prilagodi potrebama različitih društvenih grupa, nije vrednost svih nivoa obrazovanja.

Ako idemo dalje, govorimo o samostalnosti, odnosno autonomiji, govorimo o participativnosti, dakle, o mogućnosti da se u sistemu obrazovanja čuju glasovi različitih zainteresovanih strana. To je nešto što takođe treba da važi od vrtića do univerziteta. Integritet, otvorenost, transparentnost, podložnost evaluaciji, takođe je nešto što treba da bude vrednost na kojoj se zasnivaju svi obrazovni sistemi; društvena odgovornost, odnosno da radimo u korist različitih društvenih grupa, da izlazimo u susret potrebama različitih društvenih grupa, odnosno svih građana; da odgovaramo na izazove i probleme koji su realni, životni, savremeni – to je takođe nešto što treba da važi i za vrtić i za školu i za univerzitet.

Treće pitanje, možda meni najinteresantnije, s obzirom da se bavim razvojnom psihologijom, jeste pitanje sistema vrednosti koje se promovišu kroz obrazovni sistem, odnosno da li se dosledno pridržavamo i da li dosledno promovišemo isti sistem vrednosti kroz sve nivoe obrazovanja ili postoji diskontinuitet. Iz pozicije nekoga ko se bavi razvojnom psihologijom, ponovo ću reći da bi trebalo da postoji kontinuitet: da ne tražimo od mlade osobe na univerzitetu da se oduči od nekih vrednosti kojima je učena, koje je prihvatila u vrtiću ili u školi; da ne tražimo od mlade, sad već odrasle osobe, da misli svojom glavom, da bude autonomna, da bude odgovorna i da bude samostalna, a sve vreme smo kroz druge nivoe obrazovanja podsticali i potkrepljivali to da bude nesamostalna, da ne misli svojom glavom, da nekritički poštuje autoritet, da bude poslušna; i onda

Jelena Vranješević [foto: A. Đ.]

zapravo pravimo jedan diskontinuitet koji nije dobar, koji zapravo zbunjuje i koji nimalo ne doprinosi razvoju mlade osobe.

Sledeće pitanje koje je u vezi sa tim je – čije vrednosti u obrazovanju mi promoviramo? Da li su te vrednosti nametnute ili su rezultat pregovaranja i dogovaranja različitih zainteresovanih grupa u procesu obrazovanja? Da li su to vrednosti jedne grupe, obično grupe koja u društvu ima moć, ili je reč o vrednostima koje uzimaju u obzir i druge društvene grupe, odnosno da li kroz obrazovanje na neki način delegitimizujemo vrednosti nekih drugih, manjinskih, marginalizovanih, grupa?

Relevantno je takođe i pitanje: da li možemo učiti vrednosti demokratskog društva u društvu koje je autokratsko, odnosno da li način učenja određenim vrednostima, podučavanje življenja određenih vrednosti, biva demantovano kroz život u društvu koje je, recimo, autokratsko i ne neguje te vrednosti. Prilikom razgovora s nastavnicima i roditeljima, imam na umu ovu dilemu, pošto sam, radeći na Učiteljskom fakultetu, imala priliku da sa njima pričam o tome koje vrednosti žele da razviju kod dece. Odgovori koje sam dobijala obično su bili: samostalnost, odgovornost, kritičko mišljenje. A kada ih pitam o načinu na koji to postižu, dobijam odgovor: insistiranje na poslušnosti, na autoritetu i na kontroli. Kako je moguće razviti jednu autonomnu, slobodnu, odgovornu ličnost tako što ćemo je kontrolisati i insistirati na poslušnosti? Čini mi se da je to jedan od velikih problema našeg obrazovanja.

Dakle, ne postoji društveni konsenzus oko toga šta smatramo da je vrednost. Ne samo da ne postoji konsenzus, nego ni način definisanja vrednosti. Nedavno sam, gledajući neke fotografije, ugledala sliku moje drugarice Aide Ćorović, koja gađa jajima mural posvećen Ratku Mladiću, i onda sam se zapitala: ako je patriotizam vrednost, ako se slažemo da je patriotizam vrednost, kako ga definišemo? Da li su oni koji su nacrtali i branili Mladićev mural patriote ili su to oni koji su ga gađali jajima i pokušali da ga prekreće? Oko toga ne postoji konsenzus. Tako da je vrednost, usvajanje vrednosti, učenje vrednosti u društvu u kojem ne postoji konsenzus oko toga šta smatramo da je vrednost, veoma, veoma problematično.

Pitanje koje je takođe relevantno jeste pitanje načina učenja vrednosti: da li ih modelujemo i kako ih modelujemo? Jedan od citata koje često pominjem je: „Svesno, mi poučavamo

ono što znamo, nesvesno poučavamo ono što jesmo“. Dakle, da li možemo da poučavamo vrednosti ukoliko svojim modelom, onim što mi jesmo, ukoliko modelom koji se deci nudi kroz organizaciju i etos jedne određene obrazovne ustanove, šaljemo sasvim druge poruke? To je nešto što zaista zbunjuje decu.

Kao neko ko se bavi obrazovanjem i ko je, čini mi se, veoma uključen u sam proces obrazovanja i stalo mu je da ono bude najbolje moguće, kritikujem obrazovanje zbog svega što ne valja i zbog toga krivim obrazovni sistem. Zapitala sam se, u ovom trenutku, da li sam fer? Da li je fer obrazovanje smatrati jedinim odgovornim za usvajanje vrednosti i za neke vrednosti oko kojih se svi slažemo? Da li je fer da opteretimo isključivo obrazovanje, a da ne uzmemo u obzir druge institucije i neki društveni sistem koji takođe ima velikog udela u tome, odnosno da li smo mi koji se bavimo obrazovanjem zapravo jedini odgovorni za kaos koji nas okružuje? Eto, to su neka pitanja koja sam želela da postavim.

Nataša Šmelc: Ukoliko postoji neko pitanje ili neki komentar iz publike za profesorku Vranješević ili ako neko od uvodničara želi da postavi pitanje ili komentariše, izvolite.

Nevena Mitranić Marinković

Dobar dan. Hvala vam za izlaganje. Ono što ću reći je na liniji razmišljanja na kojoj ste vi pričali, ali interesantno mi je, kada pričamo o vrednostima, što vrednosti posmatramo kao nešto čemu mi treba decu da poučimo, a ne kao nešto što sami treba da živimo. Mi valjda treba da želimo vrednosti zbog toga što želimo da živimo takve vrednosti, a ne zato što mislimo da generacije sutra treba da budu ne znam kakve, a mi ćemo kako smo navikli, po starom, i onda dolazimo do diskontinuiteta – jednu stvar pričamo, druge stvari radimo. Naravno da obrazovanje nije jedino koje treba da rešava problem vrednosti; moglo bi da bude prostor koji može da praktikuje neke drugačije vrednosti, ali mi ne vidimo da je pozicija vrednosti takva da su one nešto što treba da se živi, nego bismo da govorimo o nekim vrednostima, dok institucija funkcioniše kao društvo u celini.

Vratću se na prvo pitanje koje ste pokrenuli – da li je obrazovanje vrednost po sebi ili u nekom instrumentalnom smislu – opet je pitanje: za koga? Jer, za pojedinca svakako može biti jedno i drugo, zavisi od pozicije, ali je pitanje šta je ono za društvo, da li je za društvo i za nas ono vrednost po sebi ili samo ima instrumentalnu funkciju? Zanimljivo je – kad se izmaknemo iz pozicije pojedinca na poziciju toga da je vrednost nešto što praktikuje masa ljudi, nešto što praktikuje zajednica, nešto što je način na koji se krećemo i ponašamo ili nešto o čemu pričamo i nešto što pojedinac treba da nauči, što pojedinac treba da razume, da doživi – možda nas to navodi na razmišljanje u nekom pravcu koji može biti konstruktivan za problem vrednosti u obrazovanju. Više je komentar nego pitanje.

Jelena Vranješević

Ja se potpuno slažem, posebno sa ovom distinkcijom poučavanja i življenja. Govorim o poučavanju, a zapravo u jednom trenutku sam rekla – življenje. To je to. Mislim da zapravo te vrednosti u svemu onome u čemu smo možemo da prepoznamo i živimo u skladu sa njima. Što je ogroman zadatak.

Glas iz publike

Dobro veče svima. Htela sam da prokomentarišem sledeće. Govorili ste o konsenzusu vrednosti i onda ste spomenuli Ratka Mladića. Zanima me, ako odlučimo da je patriotizam vrednost, ako definišemo patriotizam, na primer Ratka Mladića kao heroja, šta je onda sa drugom stranom koja ne misli tako ili misli obrnuto? Da li onda mi namećemo vrednosti i da li je to demokratski ako namećemo drugim ljudima ono što treba da misle i ono što treba da budu njihove vrednosti?

Jelena Vranješević

Ono na šta sam mislila jeste zapravo da mi možemo da se složimo u tome šta je patriotizam. Dakle, da je to kada volite svoju zemlju, kada radite najbolje i brinete o njoj i o ljudima koji su vaši sugrađani, koji su građani te zemlje, kada sve što radite radite u najboljem interesu, i svom i u interesu građana te zemlje. Ali ostaje pitanje da li je patriotizam to što oni rade, što smatraju ljubavlju prema svojoj zemlji, ili ono što mi, opet suprotno od toga, vidimo kao nešto što znači „volim svoju zemlju, brinem o svojoj zemlji i za mene je to zapravo patriotski akt“. To je kao sa problemom sukoba prava. Zapravo bi trebalo, evo, možda će filozofi da nam pomognu u tome, da postoje vrednosti koje bi mogle da budu nadređene i na koje bismo mogli da se pozovemo kao kad imamo neki sukob prava, pa postoji pravo koje bi trebalo da bude nadređeno, koje bi moglo da nam dâ neki orijentir šta je ta vrednost koja nam je konstruktivna i kojoj težimo. Spomenula sam konsenzus. To mora biti konsenzus različitih zainteresovanih strana i kao što se sukobi prava rešavaju pregovorima, tako i ovo.

Staša Babić

Dobro veče. Ja sam Staša Babić, nisam stručnjak za obrazovanje, osim što sam godinama profesor na Univerzitetu, ali sam zato arheolog. I kao u mnogim drugim prilikama, i u ovoj prilici pokušaću da možda zamutim vodu, a možda i ponudim jedan zanimljiv ugao gledanja koji se sastoji u tome da nas malo izmestim iz trenutka u kojem živimo i pomenem da postoje mnogi drugi trenuci u istoriji čovečanstva, kada su se ljudi takođe obrazovali na različite načine. Nisam sigurna, možda sam nepravedna, ali imam utisak da je veći deo vašeg govora poistovećivao obrazovanje i obrazovni sistem, obrazovni sistem kao nekakvu državnu stvar, o kojoj država vodi računa. Predlažem da možda ne bi bilo loše razmišljati o tome da obrazovanje nije nužno državni posao. Ne kažem da je to dobro, ne zalažem se za to, samo hoću da kažem da obrazovanje postoji u različitim kontekstima ljudskih zajednica, na potpuno drugačije načine, i ako ne izjednačavamo obrazovanje i obrazovni sistem, onda možda neka od pitanja koja ste vi postavili, koja su sva veoma važna, mogu i drugačije da se koncipiraju i na njih možda može da se traži i drugačiji odgovor, pa onda možda možemo i da se „odglavimo“ iz nekih problema u koje zapadamo, van sumnje, kada na ovaj način formulišemo pitanja. Nemam odgovore, nego sam za trenutak, slušajući vas, shvatila da u mojoj glavi postoji razlika između obrazovanja kao ljudske aktivnosti kojoj svaka zajednica na ovaj ili onaj način mora da se oda i obrazovnog sistema kao državnog tela, državnoga aparata. Eto, prosto to je samo moj predlog.

Jelena Vranješević

Slažem se i, jeste, ja sam se fokusirala više na obrazovne sisteme. U pravu ste.

Nataša Šmelc: Hvala vam, Jelena, hvala publici. Sada dajem reč doktoru Aleksandru Fatiću, naučnom savetniku Instituta za filozofiju i društvenu teoriju.

Aleksandar Fatić

Hvala vam. Postoji jedna interesantna teorija emocija koja kaže da je tradicionalno razlikovanje kognicije i afekta, saznanja i emocija, sa tačke gledišta saznanja vrednosti promašeno, zato što afekti, odnosno emocije, imaju ključnu ulogu u saznanju vrednosti. I to se posebno vidi u psihoterapeutskim procesima. Recimo, mi vrlo često verujemo da su naše vrednosti – vrednosti koje smo racionalno usvojili. To su obično vrednosti koje bismo svi mi, ili 90% nas koji se ovde nalazimo, kad bi nas neko pitao što vam je najvažnije, najverovatnije naveli. Bile bi to društveno prihvatljive, dobre vrednosti, poput mira u svetu, ljubavi, da nema nasilja i tako dalje. Ali dešava se da u nekim situacijama, kada doživimo iskustvo koje afirmiše određenu vrednost za koju racionalno mislimo da je ne prihvatimo, da to nije naša vrednost, osetimo prijetnost, da osetimo prijatnu emociju koja nas upućuje da to jeste na nekom dubljem nivou vrednost koja nas konstituiše kao ličnost, iako je možda racionalno tako ne artikulišemo, ne vidimo. Slično tome, kada doživimo određeno iskustvo koje ugrožava neku vrednost koja nam je veoma važna, mi doživimo neprijatnu emociju. To je važan deo psihoterapeutskog procesa saznavanja o sebi.

Često se pitam u kojoj meri je ova uloga emocija, koja je ključna za kogniciju vrednosti, prepoznata i uključena u obrazovni proces? U kojoj meri mi u stvari shvatamo da je naš zadatak u obrazovnom procesu da kultiviramo pre svega vrednosne senzibilitete? Da je stvar demokratije – pomenuli ste demokratiju, pomenuli ste toleranciju, inkluziju i tako dalje – da način života na način demokratije, tolerancije, inkluzije, bilo kojih drugih lepих vrednosti koje mi racionalno prihvatamo, u stvari zavisi od toga kakav će biti naš senzibilitet? Da li je moj senzibilitet takav da ja rado podržavam određene vrednosti ili ja sebe disciplinujem, zato što sam racionalno prihvatio određene društvene vrednosti, da se ponašam na određeni način? Tako, Saša i ja živimo slične živote, mi smo dobri, poštujemo druge ljude, uzorni smo građani, ali njemu to ide sa lakoćom, jer on je blagorodan čovek, on ima senzibilitet za te vrednosti, a ja sam pun poroka, ja sebe stalno prinuđujem da se tako ponašam. Koliko je održiva takva situacija? Koliko je održiva takva atmosfera u društvu ukoliko mi o vrednostima razmišljamo pre svega na racionalistički način?

O ovome sam razmišljao dugo, u kontekstu onoga čime se bavim profesionalno, a posebno sam počeo o tome da razmišljam na jedan neposredniji, egzistencijalno važan način, od 3. maja ove godine. Tog trećeg maja nalazio sam se van Beograda. U jutarnjim satima mi je zazvonio telefon, javila mi se moja kćerka rečima: „Tata, ne brini, ja sam izašla iz škole.“ Pošto nemam televizor i ne gledam televiziju, nisam znao o čemu se radi, sve dok neposredno, od nje nisam saznao šta se desilo u školi u koju ona ide. Sve što se desilo, od tog 3. maja, aktuelizovalo je ovo pitanje emocija i vrednosti. Mi smo videli jednu kakofoniju, konfuziju u društvu, konfuziju među ljudima koji su bili posredno i neposredno uključeni u taj događaj; mi smo videli jednu konfuziju među nastavnicima, komentare u medijima koji ukazuju na to da mi kao društvo uopšte ne znamo šta je dominantni zadatak obrazovanja.

U savremenom dobu u kojem možete da dođete do informacije o bilo čemu dodiranjem prsta na „tač-skrinu“, mi se u ovoj zemlji još uvek nismo zapitali da li je naglasak, bar

Aleksandar Fatić [foto: M. M.]

u osnovnom i srednjem obrazovanju, na načinu sticanja saznanja koje je nasleđeno iz doba socijalizma? Od onih vremena, još se ništa nije promenilo u filozofiji obrazovanja. Da li je možda vreme da taj naglasak sklonimo u stranu, jer niko neće, ni u osnovnoj ni u srednjoj školi, postati stručnjak ni za šta, i da stavimo naglasak na kultivisanje senzibiliteta, na kultivisanje emocija? Na tom fonu je, recimo, Ministarstvo prosvete, o kojem imam mnoge kritičke reči, ali ovo je jedna pozitivna stvar, naložilo školama da prve dve nedelje ove školske godine sa decom razgovaraju o empatiji; dakle, da se ne bave nastavom klasičnih predmeta, nego da razgovaraju o empatiji. I kakva je bila reakcija nastavnika? Jedan deo nastavnika je reagovao tako što je u novinama pisao tekstove o tome kako je to neodrživo, zato što nisu imali vremena da se pripreme. Pazite: nisu imali vremena da se pripreme da razgovaraju o empatiji! A jedan od argumenata koji je napisala jedna nastavnica srednje škole protiv tog principa, tog naloga Ministarstva, bio je da nastavnici društvenih predmeta, književnosti, istorije i tako dalje još i mogu da govore o empatiji, ali šta će nastavnici matematike i fizike o tome da kažu?

Dakle, imamo sliku jednog katastrofalnog stanja u školstvu u kojem se uopšte ne prepoznaje da neko ko nije sposoban sa dakom da razgovara dve nedelje o empatiji nema šta da traži u školi, bez obzira da li predaje matematiku, fizičko, geografiju, likovno ili istoriju. Dakle, to samo oslikava jedan stepen konfuzije koji postoji u našem društvu i mislim da smo mi sada u fazi u kojoj o tome intenzivno razmišljamo. Da li naša filozofija obrazovanja, da li naše razumevanje obrazovanja, uopšte mogu opstati na način koji smo nasledili, na način na koji smo ga konstruisali i na koji ga sprovodimo? Da li obrazovanje može nastaviti da bude građevina koja je zasnovana na baroknim ukrasima na fasadi i na jednoj ideji o tome da treba da postoji nekakav rast znanja, ili ono mora da se pretvori u filozofičniju, psihologičniju, terapiječniju perspektivu u kojoj je znanje – produbljivanje prepoznavanja vrednosti, a samo saznanje ostaje spoljašnji omotač koji je manje važan u celom tom procesu? Hvala vam.

Nataša Šmelc: Hvala vam, Aleksandre. Ponovo otvaram prostor za pitanja ili komentare publike ili izlagača.

Nevena Mitranić Marinković [foto: A. Đ.]

Nevena Mitranić Marinković

Potpuno se slažem sa onim što ste rekli, da je bespredmetno i loše ukoliko se fokusiramo na usvajanje saznanja, umesto da radimo na nečemu što je tako ljudski, kao što su vrednosti. Ipak, moram da stanem u odbranu nastavnika koji su imali problem da razgovaraju o empatiji. Kao što ste rekli, rešenje problema je na afektivnom planu, nije na kognitivnom i na racionalnom. O empatiji se ne može govoriti, ona se ne može podučavati, koliko ja razumem. I, da sam nastavnik, ne bih znala šta da kažem, tako, s neba pa u rebra. Oni mogu da krenu od opšte definicije, koja nikome neće značiti ništa nakon onoga što nam se desilo. Pitanje je kako negujemo obrazovanje kao afektivno polje, tako da možemo da osetimo življenje nekih drugačijih vrednosti, a ne kako ćemo pričati o njima. Postoji u školi i taj predmet, sa vrlinama i vrednostima, koji će opet na kraju biti – ništa, jer uvek se na kraju sve pretvori u sticanje nekakvog saznanja, a ne u onaj živi osećaj. Za nas kao pedagoge izazov je kako raditi na onome što nije racionalno i kognitivno usvajanje; kako zaista da živimo emocije, ali ne pojedinačne emocije, nego, na afektivnom i kolektivnom planu; kako da živimo osećaj nečega što je drugačije, posebno u vremenu u kakvom zapravo postojimo.

Aleksandar Fatić

Kako se vi sada osećate?

Nevena Mitranić Marinković

Trenutno?

Aleksandar Fatić

Da. Jeste li razmišljali o tome? Da li ste usmereni na to kako se osećate dok razgovaramo?

Nevena Mitranić Marinković

Pa nisam, zato što ne vidim da je to goruće pitanje, iskreno, za ovu temu. Ne vidim da je bilo kome relevantno kako se ja osećam, ali ćemo izaći odavde shodno atmosferi koju smo stvorili: da li smo slobodni da pričamo ili ne. Meni može biti teško da se javim za reč, mogu imati neprijatnost, ali to ne govori ništa. Ono što zapravo pravi promenu jeste da li sam rekla ili nisam. Tako da nisam sigurna da su pojedinačne emocije u tom smislu bitne za ono što je kolektivno dešavanje. A obrazovanje na neki način to uvek jeste.

Aleksandar Fatić

Da, a vidite, kad razgovarate s detetom, uvek ga prvo pitate: Kako si? Kako se osećaš? Šta misliš o onome što se desilo? To možda nije goruće pitanje za čas, za predmet, ali to je u stvari supstanca tog predmeta. To je u stvari supstanca nečega što fali obrazovanju. Mi i dan-danas imamo debatu u školama, vi ste kao pedagog sigurno to mnogo puta videli, u kojoj se nastavnici odnose prema deci na način koji ukazuje da oni nemaju predstavu o tome da obrazovni proces zavisi od njihovog odnosa sa decom. Da je taj transfer, taj odnos, to projektovanje važnih, značajnih drugih u nastavnika, ono što dete pamti. Mi imamo nastavnike koji prijavljuju decu jer su ih uhvatili da puše u školskom toaletu, pa pišu izjave, pa to objavljuju po mrežama...

Imate ljude koji pokazuju da nemaju mentalnu svest o tome da je zadatak da se uspostavi taj emotivni transfer, da nekoga zainteresuje to pitanje – kako si, kako se osećaš? – iako nije goruće pitanje. Mislim da grešite, za nas jeste važno kako se vi osećate. Za nas jeste važno kako se svi ovde osećamo, i meni se čini da je to dobar deo značenja našeg večerašnjeg okupljanja. Jer, kada odemo odavde, ono što će ostati, jeste kako smo se osećali, a ne ono što nam je neko pričao.

Nevena Mitranić Marinković

Izvinite, da vas pitam: kako se osećaju ti nastavnici kojima je netko naredio, recimo, nedelju dana pre početka školske godine da održe lekciju o empatiji ili kada predmet Vrline i vrednosti dodele nekome ko je, recimo, filozof, ko radi u srednjoj školi, i sada ga šalju u osnovnu da ga predaje u roku od nekoliko dana, a ne postoji nikakav program, ništa, on sâm nema senzibilitet za koji argumentujete?

Aleksandar Fatić

Ne znam kako se osećaju. Mene interesuje kako se osećaju i mislim da je debata o tome kako se osećamo važna. Mislim da je ideja da postoji nekakav plan i program vezan za moralne emocije promašena. Nema plana i programa, nema ocenjivanja. Postoji jedan prostor ideje da se stvori jedan prostor značenja.

Marija Šehtman, jedna od meni najmilijih savremenih filozofa psihologije današnjice, nedavno je napisala jednu novu knjigu u kojoj je naš identitet i identitet ličnosti opisala kao lični prostor, kao etički prostor u zajednici, da je moja ličnost, moj identitet ličnosti, večeras ono što ste vi doživeli kao lični prostor koji sam ja zauzeo razgovarajući sa vama, i obrnuto. To važi za sve naše odnose. Meni se čini da to kako se nastavnici osećaju, kako se deca osećaju, kako se studenti osećaju, kako se mi kao građani osećamo, mora biti mnogo važnije pitanje nego što trenutno jeste. Jer, vaš odgovor na moje pitanje, kako se osećate, „Nisam sigurna kako se osećam, jer mislim da to nije goruće pitanje“ – to je stav politike u ovom društvu. Nije važno kako se osećam, jer to nije goruće pitanje, hajde da se bavimo ovim ili onim gorućim pitanjima. To je goruće pitanje za sva pitanja.

i da se o tom pitanju razmišljalo na vreme, pitanje je da li bi se desio 3. maj, pitanje je da li bismo imali sve one probleme koje danas imamo.

Možda je u stvari konstruktivno značenje svega toga upravo da se pozabavimo ovim što ste sada postavili kao pitanja, a to je kako se nastavnici osećaju, kako se daci osećaju, da posvetimo celu školsku godinu tome, iz perspektiva različitih predmeta, različitih struja naših bavljenja obrazovanjem, upravo tome kako se osećamo. Možda je to ona vrsta *Soul-searching*-a, preispitivanja koje bi moglo na neki način da prekopa tu zemlju našeg identiteta, naše društvene supstance i da nam dâ neki novi početak. I meni se čini da je nama u tom kontekstu organičnosti, organičnog emotivnog pristupa vrednostima sebi samima, potrebna i terapija, kolektivna terapija, individualna terapija jednih u očima drugih, i neki novi početak.

Nevena Mitranić Marinković

Hvala. Kao pedagogu, to mi je veoma bitno, ali možda je bitnije da razmišljamo o tome na koji način otvaramo prostore da se bavimo tim stvarima. Upravo ste rekli: „iz perspektiva različitih disciplina stvari kojima se bavimo“. Discipline ne prepoznaju to kako se ja osećam kao goruće pitanje, možda discipline nisu ugao, možda časovi nisu ugao, možda samo treba preispitati kako je škola organizovana da bi to kako se ja osećam bilo važno. Zašto čas mora da postoji? I da li obrazovanje mora da se dešava samo u okvirima časa? Ili postoji mogućnost da se organizujemo nekako drugačije, tako da bude zaista organično, zaista prirodan način na koji mi govorimo o nečemu?

Aleksandar Fatić

To je odvojeno pitanje. Slažem se da je to relevantno pitanje, ali zašto čas ne bi mogao da bude zasnovan na tome kako se osećamo? Zašto to ne bi bila potka svakog časa?

Nevena Mitranić Marinković

A šta ako se ja u 45 minuta vama rasplačem i raspadnem, i vi ne znate šta ćete sa mnom, kako da me izvučete za to vreme?

Aleksandar Fatić

Dobro, ali to nije vrsta razgovora o emociji koja dovodi do toga da se vi raspadnete.

Nevena Mitranić Marinković

Ali rekli ste da je terapijska. Sasvim je moguće da preraste u neku vrstu tog prekidanja i otvaranja. Većina nas nije obučena za tu vrstu rada, takođe.

Aleksandar Fatić

Dobro, mi imamo neki ljudski odnos koji ne podrazumeva da budemo za sve obučeni, znamo kako da volimo, kako da osećamo, kako da budemo solidarni. To nikad u istoriji nije zahtevalo da budete obučeni. Ima mnogo obučenih ljudi koji su vrlo loši u tome u čemu su obučeni, izazivaju štetu, a ima ljudi koji nisu obučeni, koji su odlični prijatelji, koji mogu da razmene emocije i tako dalje. Ti ljudi bi trebalo da budu nastavnici, zar ne?

Nevena Mitranić Marinković

Onda je pitanje kako biramo nastavnike. Da li je taj senzibilitet ono od čega je trebalo da pođemo, a ne nešto što je usput trebalo da gradimo.

Jelena Vranješević

Čini mi se da je ovde u pitanju različito razumevanje toga „pričajmo o empatiji i poučavajmo decu nekim socio-emocionalnim veštinama ili nekim vrednostima“. Postoje različiti načini poučavanja i različiti načini na koje deca uče. Jedan od načina je modelovanjem, da zapravo dete kroz ono što mi kao odrasla osoba radimo, kroz odnos koji stvaramo sa njima, kroz atmosferu koju pravimo, kroz upućivanje jednih na druge, mi zapravo učimo šta je to što je važno. I u tom smislu ne treba da razgovaramo o empatiji, i bez obzira da li smo nastavnik matematike ili psihologije kojima je to bliže, ili fizike, mi možemo da rad sa decom organizujemo tako da oni budu upućeni jedni na druge, razumeju jedni druge, saraduju, budu solidarni i da ih zapravo kroz to naučimo važnim vrednostima. Da oni vide, prosto uče, a nismo predavali o tome. Mislim da je nastavnica smetalo upravo to, taj nalog „Razgovarajte o empatiji“.

Aleksandar Fatić

To što opisujete nisu vrednosti, to je razvijanje senzibiliteta. Vrednosti zahtevaju artikulaciju. Dakle, obrazovanje u vrednostima podrazumeva upravo da razgovaramo o svemu onome što na neki način kroz svoj život, kroz svoj organski odnos sa drugima, pokazujemo. Nije dovoljno biti dobar nastavnik, biti empatičan nastavnik. Važno je artikulirati vrednosti da bi se to zvalo obrazovanje. To je bio smisao.

Jelena Vranješević

Ali, to možemo da uradimo na različite načine, ne samo tako što ćemo im o tome predavati.

Aleksandar Fatić

Dobro, nije ni očekivano. Ti časovi nisu bili zamišljeni kao predavanja.

Jelena Vranješević

Ja bih kao psiholog imala problem da razgovaram s decom o empatiji. A mogu da zamislim nastavnika fizike ili hemije.

Glas iz publike

Vrlo pažljivo sam slušala i Jelena je jedan deo onoga što sam želela da kažem praktično i iznela, ali želim da se vratim na ono na čemu vi insistirate, a to su odnosi. Vrlo često pominjete odnose. Potpuno sam saglasna da mi ne možemo da govorimo o vrednostima i da nekome predajemo vrednosti, a ono što je dominiralo u ovoj diskusiji jeste podela na *mi* i *oni*. Mi kao odrasli treba njima kao nezrelima i nedomišljenima, a i nesvesnima, da kažemo šta su vrednosti, šta su emocije i tako dalje. Vratila bih priču na to da celokupno obrazovanje, i pogotovo mi, nastavnici, koji smo deo tog sistema, koji radimo i sa studentima sa decom, treba da gradimo takve odnose koji su podržavajući, namerno neću reći partnerski, ali koji šalju poruku da smo zajednica i da jedni bez drugih ne možemo. Ako u takvoj atmosferi gradimo obrazovanje, onda mislim da nema potrebe praviti, uslovno rečeno, veštačku situaciju u kojoj pričamo o vrednostima, empatiji, emocijama i tako dalje. Dakle, to je moj utisak na osnovu svega ovoga što sam do sada čula.

Aleksandar Fatić

Da, složio bih se delimično sa vama. Delimično se emfatički ne bih složio, zato što mislim da se ta ideja, da smo mi uvek partneri, sada u školi „Vladislav Ribnikar“ pretvorila u

jednu tešku perverziju. Zato što se zaboravilo da neke stvari nisu predmet pregovaranja u etici. Postoje stvari o kojima nema pregovaranja, nema partnerstva, nema demokratskog dogovaranja. Postoje stvari koje su projekcija vrline i projekcija vrednosti koje čine identitet društva.

Ja vam dajem primer zašto mislim da niste u pravu u jednom delu ovoga što ste rekli. Dakle, organsičnost je važna stvar, zajednica je važna stvar, ali imate kod lakanovaca onu tezu o strukturi, tako da normalnost zavisi od strukture. Mora postojati struktura. Ako urušite strukturu vrednosti, ako urušite te senzibilitete koji superveniraju nad nekim ključnim vrednostima koje čine naš kolektivni identitet, onda je sve predmet pregovaranja. I to imate u školi „Ribnikar“. Neki su spremni da gaze po krvi ubijene dece i da se bore u medijima za to da se ne napravi memorijalni centar. Danas je sve predmet pregovaranja: jedna grupa, pa druga grupa ide kod predsednika, pa se dogovore ono, pa se dogovore ovo, i onda imate jednu moralnu katastrofu u kojoj su žrtve roditelji ubijene dece i tako dalje.

Glas iz publike

Pitanje je da li govorimo o školi „Ribnikar“ ili škola „Ribnikar“ odslikava ono što se dešava u društvu?

Aleksandar Fatić

Upravo tako, zato i navodim školu „Ribnikar“ kao primer.

Glas iz publike

U trenutnoj diskusiji akcenat je na artikulaciji vrednosti i htela sam da vas pitam: zar ne mislite da artikulacija tih vrednosti, kao što je ovo pričanje o empatiji dve nedelje, u stvari dovodi do vaše priče s početka, da profesor Saša živi po vrednostima zato što su one prosto deo njega, a vi, na primer, živite po tim vrednostima zato što ste ih samo racionalizovali? Zar nije onda bolje da, umesto da artikuliramo vrednosti i pričamo o empatiji dve nedelje, radimo ono što će vredeti, kao što sama reč kaže? Vrednost – to je nešto što je nama lično vredno, što je društvu vredno, znači to mora da bude u nama, to mi moramo zaista da mislimo. Vrednost ne može biti racionalizovana. Ja neću da ubijem, ne zato što meni zakon kaže da ne treba da ubijam, nego zato što ja iskreno verujem da to nije pravedno, da to nije dobro i da to ne treba da se radi. Stavljamo akcenat na artikulaciju i na razgovor o tome, umesto da pokažemo deci, da ih naučimo tim vrednostima, da ih ona dožive, da dožive tu empatiju. Pričom o empatiji nećemo postići da ona magično postanu empatična i ustaju starijoj osobi u autobusu ili ne počine ubistvo.

Aleksandar Fatić

Ako vi mene sada pitate da li bih voleo da otrčim tri kruga oko Kapetan-Mišinog zdanja i da uradim dve zvezde, ja bih vam rekao da je to poslednje što mi pada na pamet, jer sam lenj. A Saša bi možda to uradio, jer je čovek u formi i voli to. Da li to znači da nije poželjno biti u stanju da se otrči dva kruga oko zgrade?

Dejvid Hjum je u jednom svom pismu pisao o tome kako mi razvijamo senzibilitete za određene vrednosti upotrebom nečega što je on nazivao *Self-Interruption*: na neki način delimičnim prinuđivanjem sebe da se ponašamo u skladu sa određenim vrednostima, nakon čega se razvija senzibilitet, navika, pa čak i uživanje u tome što se ponašamo na ispravan način. U pravoslavnoj dogmatici i predanju postoji jedna interesantna priča.

To je priča o mitarstvima koja potiče iz svedočenja izvesne Svete Teodore, u kojoj se kaže da kada umremo i duša napusti naše telo, ona prolazi kroz određena iskušenja. Ona prolazi kroz nešto što se u predanju naziva mitarstvima, u kojima različiti demoni dolaze da testiraju sklonosti duše. Sad, Saša i ja smo živeli uzorne živote, ali on je čovek blagorodan, a ja sam sebe sve vreme prisiljavao da budem takav. Ako nisam uspeo kroz taj *Self-Interruption* da razvijem senzibilitet za to, ja ću, kad mi dođe demon bluda, demon srebroljublja, demon gordosti, šta je već u pravoslavnoj nomenklaturi definisano kao ta iskušenja, otići za njim, neću nastaviti da se uspinjem ka nečemu što je neki moralni ideal, neka vertikalna, neka Jakovljeva lestvica, ako hoćete da upotrebim biblijski termin.

Dakle, istina je da je bolje imati senzibilitet koji je u skladu sa određenim vrednostima, ali to ne znači da zakon nema važnost. To ne znači da ja ne moram da se ponašam u skladu sa određenim stvarima, određenim normama koje nisu predmet pregovora. Možda ja nemam svest o tome da roditelje dece ubijene u „Ribnikaru“ vređa kad ja pozivam na to da se sve nastavi kao da ništa nije bilo. Možda sam ja prosto takav. To ne znači da mi treba dozvoliti da se tako ponašam, nego me valja naterati, ako treba šibom, da se ponašam u skladu sa određenim vrednostima koje su konstitutivne za identitet društva. Zato postoji zakon, zato postoje sankcije, zato postoji poredak, struktura, jedna vertikalna norma, ali ne treba zaboraviti da svrha te vertikale nije samo u represiji, nego i u kultivisanju senzibiliteta. Zato je naš kolektivni identitet u stvari projekcija vrline. Jedno društvo ima identitet u onoj meri u kojoj može jasno da kaže šta su projekcije vrline koje čine identitet tog društva. Zar ne?

Glas iz publike

Istina. Ali, ako je vama fizička sprema, to jest fizičko zdravlje, nešto što je vaša vrednost, možda danas nećete istrčati dva kruga oko Kapetan-Mišinog zdanja i uraditi dva skleka, ali ćete istrčati pola kruga i onda ćete putem mehanizma *Self-Interruption* sutra istrčati još pola. Tako ćete doći do napretka, ali vi već imate tu vrednost u sebi, vi radite na povećanju svojih mogućnosti u skladu s tim vrednostima. Rekli ste da je zakon nešto što je nametanje, ali on direktno proizlazi iz vrednosti društva. Mi kao društvo smatramo, i verujem da se svi slažemo, da ubistvo nije dobro i ne treba ga činiti. Taj zakon nije nešto što je neko nama nametnuo, mi smo ga proizveli, mi smatramo da je to bitno. Zakon nije odvojen od vrednosti koje mi smatramo vrednostima i ne treba da bude, jer bi inače bilo mnogo teže poštovati ga.

Stefan Starčević

Možemo i ovako posmatrati problem (da ga vizualizujemo ili raščlanimo): ako vrednostima operiše neka institucija kao što je škola (školstvo), da li određenim setovima vrednosti možemo dodati setove garancija tih vrednosti? I kako se operiše tom supstancom? Konkretno, da li se učeniku koji treba da primi određenu vrednost uručuju garancije koje su za njega ili su to garancije za nastavnika koji treba da učeniku usadi tu vrednost?

Aleksandar Fatić

Garancija da je vrednost adekvatna? Mislite na to? Ne postoji provera u oblasti vrednosti. U ljudskim odnosima ne postoji ona vrsta verifikabilnosti koja postoji u egzaktnim naukama. Mi smo uvek u nekom mraku. Mi uvek napipavamo neki svoj put. Etička drama našeg života je upravo u tome da nikada nismo sigurni da li smo na pravom putu. Andrić u *Znakovima pored puta* ima jednu interesantnu metaforu kad kaže: „Ponekad stanem u mračnom predelu, osvrnem se oko sebe, čujem lavež pasa i osluškujem da li ispod

mojih nogu teče živa voda života.“ Mi uvek, na neki način, u mraku, pred nekim psima, po nekom vetru, u nekom bespuću, oslušujemo tu živu vodu, a ta živa voda mora da nam bude dovoljno artikulisana, dovoljno strukturno predstavljena u našem društvu, kao određeni sistem vrednosti.

Pogledajte, recimo, homogene vrednosti pojedinih zajednica. Svetsku javnost danas obeležava rat između Izraela i „Hamasa“. Pogledajte, recimo, konsenzus jedne strane i konsenzus druge strane – koje vrednosti su ispravne?

Stefan Starčević

To je u domenu dve različite kulture.

Aleksandar Fatić

Ali i dva različita senzibiliteta, u stvari dva vrlo slična senzibiliteta koji su usmereni na određene suprotstavljene crno-bele percepcije stvarnosti. Tako da u stvari poenta oslušivanja te interpretacije je naše bavljenje etikom, naše bavljenje razmišljanjima o vrednostima koje na neki način upravljaju našim identitetima.

Stefan Starčević

Možda se onda postavlja pitanje da li jedna institucija kao što je škola može imati nekakav radar, nekakvu ideju o eventualnim lošim scenarijima, ako se proces učenja o vrednostima pogrešno odvije.

Nataša Šmelc: Ovo je bila uzbudljiva diskusija. Dajem reč profesoru Aleksandru Dobrijeviću.

Aleksandar Dobrijević

Hvala. Pokušaću da vratim ovu diskusiju na neki pojmovni nivo, što to ne znači da se neću osvrnuti na neke važne stvari koje su već izrečene. Moje iskustvo bavljenja pojmom, u najširem smislu pojmom obrazovanja, potiče upravo iz moje radoznalosti, da ispitam spregu između etike kao filozofske, autentično filozofske, discipline i obrazovanja kao nečega što je uvek pratilo filozofiju, od samih njenih početaka. I ta sprega, budući da je

Aleksandar Dobrijević [foto: M. M.]

etika u suštini jedna normativna disciplina, zanimala me je upravo kao takva – da li je to nekakva normativna sprega ili je pak obrazovanje nešto što etiku vuče ka pustinjama realnog, ako smem tako da se izrazim. Moj zaključak nije bio neposredan, nego istraživački.

Istraživao sam pojam *paideje*, najstariji pojam obrazovanja, pojam *bildunga* koji je neka vrsta osamnaestovekovnog i devetnaestovekovnog naslednika te velike antičke ideje, ali sam od početka primetio sledeće. Naime, i u vreme starih Grka, na koje se pozivao plemeniti Humbolt, na taj grčki ideal *paideje*, postajala je sumnja u pogledu toga da li je *paideja* vrednost po sebi, dakle vrednost koju bismo danas nazvali intrinzičnom vrednošću, ili pak ima instrumentalnu vrednost. I mahom su Grci mislili da je *paideja*, onako kako su je oni zamislili kroz kalokagatiju, odnosno kroz izgrađivanje lepe, plemenite i dobre duše, nešto što je neupitno, dok se nije pojavio Epikur koji je bio prvi pravi antiplatoničar, koji je svojim učenicima govorio: „Ako sretnete nekog da priča o *paideji*, bežite!“

Dakle, on je osporavao obrazovanje kao intrinzičnu vrednost. Zašto? Zbog toga što je smatrao da ono što je *paideja* nudila, krčila vekovima, zapravo bilo prožeto raznim predrasudama, nametanjima raznolikih vrednosti koje su bile u suprotnosti sa nekakvom prirodnošću za koju se on zalagao u pokušaju afirmisanja povratka prirodnosti ili prirodi kao alfi i omegi, kako bi on rekao. Dakle, on je bio naturalista, polazio je od prirodne činjenice i išao ka tome da pretvori taj naturalizam u delimično normativnu teoriju; nešto što treba svakako slediti i zbog toga što je on samog sebe, u tom kontekstu, smatrao autodidaktom, što predstavlja, takoreći, rođenje samoobrazovanja. Od tada pa nadalje ta dva pojma došla su u koliziju i priča se nije završila. Dakle, obrazovanje je uvek i samoobrazovanje. Koga? – Individue koja se obrazuje. Da li ta individua uspeva da kroz taj proces postigne ono što je zamislila, to je drugo pitanje.

Kao etičar, uvek sam se pitao koja je to vrednost koju bi individua nastojala da dostigne obrazovanjem u smislu izgradnje ličnosti, možda čak i permanentne izgradnje ličnosti, ili edifikacije, kako bi rekao Ričard Rorti; u kojoj meri ona može da se podrži, da li ima realne osnove i koje je to normativno pitanje koje se da postaviti u okviru takve sprege etike i obrazovanja? I shvatio sam da zapravo postoji sintagma – vrednost izbora. Većina nas, prisutnih u ovom trenutku, jesu ljudi koji slede humanističke ili društvene nauke.

Leo Štraus je davno napisao jedan kratak tekst, predavanje *Šta je humanističko obrazovanje?* Lisman kasnije piše: „Pa zar postoji neko drugo?“ Ja ću se zadržati na tome. Pokušaću da analiziram, i možda ću delovati kontra kolegi Fatiću. Dakle, u tom tekstu *Šta je humanističko obrazovanje?* Štraus kaže: to je zapravo kultura ili kultivacija uma. Kao što je tlu potrebna kultivacija da bi nešto iz njega izraslo, tako i um mora da se kultivira. A ko kultivira, dakle, um? – Pa potrebni su nam učitelji da bismo se kultivirali, pod pretpostavkom da smo zainteresovani za obrazovanje, da smo potencijalni učenici; mi potrebujemo nekog drugog, dakle, žudimo za figurom učitelja. I onda on kaže: „Pa dobro, ali učitelji su istovremeno i učenici. Ljudi koji obrazuju istovremeno se i samoobrazuju, ali to ne može biti nekakav beskonačni regres, negde moramo da stanemo.“ Zato, smatra Štraus, postoje veliki učitelji koji više nisu učenici. On ih naziva velikim umovima i kaže, dakle u to vreme, da nemamo tu sreću da živimo među velikim umovima, jer su svi oni mrtvi. Nećete ih sresti u učionici. Ali ostavili su nam nešto u nasledstvo, ostavili su nam *Veliki knjige*. Učitelji koje imamo, učenici su tih velikih knjiga i oni su posrednici u tom procesu obrazovanja, uče nas, dakle, posredstvom velikih knjiga, iako nisu veliki umovi. To je jedna vrlo skromna teza, možda depresivna za velike Narcise, ali jasna je

poenta – mi se obrazujemo kroz pismo i tu počinje zapravo naše obrazovanje. Od toga ne možemo da pobjegnemo.

Sada ću izneti svoje iskustvo koje nije toliko tragično, ali dugoročno gledano – jeste deprimirajuće.

Već deset godina član sam Komisije za prijemni ispit. Mi na Filozofiji imamo malo drugačiji oblik prijemnog, piše se esej pored toga što se radi test opšte kulture ili opšte informisanosti, i taj esej je indikativan kad je reč o stanju obrazovanosti dece koja dolaze iz srednje škole i koja upisuju fakultet. Filozofija je, opet ću to ponoviti, vredna izbora. Kao što je i svaka druga humanistička nauka vredna izbora. Mnogi roditelji, kad im deca saopšte da žele da upišu filozofiju ili istoriju umetnosti ili da studiraju džez muziku, pošto i to odnedavno postoji u Beogradu, reći će: „Nemoj, molim te! Gladovaćeš, bićeš prinuđen, ako se opredeliš da studiraš džez, da sviraš sa Cecom, to je ono što ti sleduje zbog toga što niko drugi neće moći da ti plati“ i tako dalje.

Da se vratim pisanju eseja na prijemnom ispitu. Već deset godina zaredom, trećina predatih radova nema interpunkciju. Da bih mogao da pročitam te radove, da bih ih pravedno ocenio, ja moram da stavljam interpunkciju umesto njih. Dobijamo eseje, moje kolege i ja, nepismene, nalik na proširene, produžene *sms* poruke. Znae kako one izgledaju – obično su bez interpunkcije. Ja sam staromodan čovek i vodim računa, i kad pišem *sms* poruke, makar bile i kratke, da interpunkcija bude na mestu. To je, izgleda, prevaziđeno. Mislim, ako se pitamo o obrazovanju ili o krizi obrazovanja, ona počinje tu. Počinje u našem odnosu prema pismu.

Isto tako, mislim da to treba posmatrati blagonaklono, s obzirom na činjenicu da se društveni stav prema humanističkom obrazovanju promenio. Nekada se ono cenilo. Nekad se cenila filozofija i prijavljivalo se mnogo kandidata, danas stvari ne stoje tako. Nekada je moglo samo da se sanja da se upiše Svetska književnost, a već deset godina, ako se ne varam, prijavljuje se polovina norme koja je dozvoljena, mislim na budžetsku normu. To govori da se promenilo dosta toga. Znači, ono što je kanonski vredno, kao što su Filozofija i Svetska književnost, instrumentalizovano je ili potcenjeno. Dakle, ta vrednost po sebi se nije izgubila, ona je zamagljena, zatamnjena. Dokle će to da traje, niko ne zna, ali je marginalizovana i to je, čini mi se, veliki problem za sve nas.

Nisam pripremao ove teze, bio sam zatečen činjenicom da se od mene očekuje neka teza u vreme kulturnog pesimizma, a ovo jeste takvo vreme, u kojem je jedini zdravorazumski stav kulturni pesimizam, makar se meni tako čini.

Nekada je postojala debata unutar etike o tome da li postoje razlike između vaspitanja i obrazovanja? I napisane su silne bistre studije o tome. Neću pominjati sve te silne bistre studije, ali ću se zadržati na jednom primeru koji je svima poznat i koji može da se tretira kao istorijski. U većini etičkih teorija, i savremenih, koje su još žive, dakle govorim o nekadašnjim normativnim teorijama koje su možda i prevaziđene, postojalo je uverenje da je zlatno pravilo koje glasi: „Ne čini drugome ono što ne želiš da se tebi čini“ zlatna osnova vaspitanja i obrazovanja i našeg moralnog odnošenja prema drugim pojedincima i uopšte prema svetu. I to je bilo vaspitno načelo, nama poznato iz hrišćanskog nasleđa, ali ono postoji još kod Talesa, postoji kod Konfučija, postoji u budizmu, dakle, nije privilegija hrišćanstva da je izmislilo pomenuto zlatno pravilo, ali smo ga mi zapamtili u takvoj formulaciji. I onda vidite da se mnoge teorije oslanjaju na pragmatizam tog načela ili principa, zato što pokazuje uspehe.

Kada vaspitavate malu decu, i kada pokušate da objasnite detetu da ne treba da krade tuđu igračku, kažete mu da zamisli, saoseća, kako bi bilo njemu da se stavi na mesto tog deteta. Ne volim da kažem, kao naš predsednik, „u tuđe cipele“, to je pogrešan prevod, ali „na tuđe mesto“ – to je adekvatan prevod: dete to možete da shvati, da prihvati i da onda polako stiže uvid u nekakve moralne relacije, šta ne treba činiti. Stiže nekakvu sliku o prvobitnim zabranama u okviru vlastitog delanja, koje je mahom sebično zbog toga što je dečije. Dakle, i dalje nevino, ali svako sebično. U svakom slučaju, to je prvi momenat buđenja. E sada, da li je takva vrsta obrazovanja prikladna i za nekog koga smatramo autonomnom ličnošću?

Pretpostavimo da dospemo do tih zrelih godina, za koje je Kant pričao kao o vremenu kad treba da izađemo iz „samoskrivljene nezrelosti“. U tome ne može da nam pomogne pomenuto zlatno pravilo. On je imao svoje razloge zašto je to govorio, i onda je ponudio čuveni *kategorički imperativ*. On ima više formulacija, ali, izvinite što ću vas gnjaviti time, samo ću vas podsetiti: „Postupaj samo tako da uvek možeš hteti da tvoja maksima postane univerzalni zakon“. Zvuči dosadno i zahteva refleksiju, zahteva i samorefleksiju, zahteva da se shvati da je to nekakav formalni princip, koji zapravo služi istovremeno kao kritika svih sadržinskih principa i kao kritika sadržinskog principa zlatnog pravila. Zašto bi Kant smatrao da je to sadržinski princip? – Zbog toga što sadrži pojam želje, dok je autonomna ličnost neko ko svojoj želji može da se odupre i da se poziva samo na svoje htenje – dakle, na svoj um, na kultivaciju svog uma – i taj izvor normativnosti uma dovoljan je, dakle, za naše delanje, a naše obrazovanje mora da prolazi kroz taj filter u daljem napredovanju.

To je tačno, ali kada sagledavamo proces obrazovanja, ja svojim studentima volim to da kažem, ne možemo decu da vaspitavamo na način na koji Kant želi da se vaspita čovek koji je autonoman, koji sam sebi propisuje zakone, pa dakle i vrednosti; ne možemo to da očekujemo, iako smo savladali taj proces. Zašto? Pa zato što ako kažete detetu od, recimo, pet godina: „Postupaj, sine, samo tako da uvek možeš hteti da tvoja maksima postane jedan univerzalan zakon“, dete će s pravom reagovati: „Tata, ti si idiot.“ I onda morate da uvidite da je filozofija nekakva delatnost koja se stalno, ili u poslednje vreme, zaobilazi; ona je dosadna, ona više ne priziva veliki broj ljudi, jer mora da se misli.

Da li znate nekog filozofa koji je influencer, a da nije Slavoj Žižek? Influenseri su uticajniji od svih humanističkih naučnika. Ravnozemljaši su uticajniji od svih humanističkih naučnika. Imaju, dakle, veći uticaj, šta god mi govorili o tome. Mislim da ne grešim previše ako se suočim sa onom pustinjom realnog, o čemu sam metaforički govorio, pozivajući se na film „Matriks“. Ali Niče kaže: „Pustinja raste“. (Metafora pustinje mi je očigledno omiljena.) Mislim da se ništa neće promeniti. Mislim da će biti sve gore i gore.

Kada je reč o obrazovanju, ono će uvek imati neku vrednost, ono će morati uvek iznova da se artikuliše. Ono će morati da beži od diktature mnjenja. Moraće, kao što Niče kaže, da beži od prostitucije duha. Pod tim je on podrazumevao novinarstvo. Mi znamo kakvo nam je novinarstvo. Mislim uopšte na medijsku sliku u Srbiji, koliko je to, osim što je diktirano, i prihvaćeno. Prihvaćena je igra kao takva, i čast izuzecima koji se bave plemenitim kritičkim novinarstvom. Jasno je šta je Niče hteo da kaže. I, dolazimo do onog aspekta kada ta kultivacija uma, koju je prizivao Leo Štraus, i ne samo on, postaje pomalo smešna floskula, jer ona je podrazumevala istovremeno i kultivaciju saosećanja. Ona nikada nije bila odvojena od toga, čak ni kod onih kritičara obrazovanja kakav je bio Teodor Adorno.

Ako i ima neke poente, ona je u sledećem: trebalo bi razlikovati pojam vaspitanja od pojma obrazovanja. Trebalo bi imati na umu da kada pričamo o obrazovanju, zapravo pričamo isključivo o humanističkom obrazovanju koje je marginalizovano. Nemam nekakav predlog u pogledu rešenja kako izaći iz krize, kako demarginalizovati humanističko obrazovanje. Možda je to deo obrazovne politike koja dugo traje, možda je greška u obrazovnim reformama, možda je Bolonja neprimerena za humanističko obrazovanje, možda se treba vratiti nekim starijim oblicima reformi koji su davali bolje rezultate u nauci. Ja to ne mogu da predvidim, ali svakako ne predlažem nikakvu novu tablicu vrednosti – da završim time – jer to bi bilo izmišljanje tople vode. Dakle, sve vrednosti već postoje, ali su marginalizovane ili sasvim potisnute.

Nataša Šmelc: Hvala vam, Aleksandre. Otvaram prostor za poslednji krug pitanja za diskusiju.

Robert Stojilović

Dobro veče. Ja sam nastavnik fizike iz Požarevca. Samo bih dodao jedan komentar, tek da doprinesem ovoj raspravi. Citiraću misao koja mi se veoma dopada, ne znam ko je njen autor, a glasi otprilike ovako: „Pet minuta posle vašeg rođenja daju vam ime i prezime, nacionalnost, veroispovest, a onda vi celog života branite nešto što niste ni izabrali.“ Mislim da je to simpatična ilustracija ovoga o čemu smo do sada govorili, zato što je ključno pitanje, kada su vrednosti u pitanju, što se mene tiče, pitanje identiteta. Još kao mali prihvatili smo određene vrednosti, a da toga nismo svesni, i onda se čvrsto držimo tih vrednosti kada dodemo u dodir sa drugačijim grupacijama koje se takođe drže svojih vrednosti, bilo da su to male grupe ili nacije i tako dalje. Tako da smo često u prilici da budemo u sukobu jedni sa drugima, bilo unutar jedne nacije ili šire. Šta obrazovanje može učiniti u smislu prevazilaženja tih sukoba?

Sa jedne strane, u prvim stadijumima života treba insistirati na vrednostima koje su zadate, ali isto tako, treba imati u vidu mehanizme da učenici, deca, studenti, kasnije ispituju te vrednosti, da one jednostavno nisu konačne. I to što vrednosti nisu konačne može dati lepotu ljudskom razvoju, lepotu preispitivanja. Kad dete sebi postavi pitanje: „Ko sam ja u stvari? Mimo svega što sam učio“, a pretrpani smo silnim informacijama, gradivima, čudesima, tradicijama i tako dalje, kad se iskreno zapita, iz dubine duše: „Ko sam ja?“, otvara se jedno polje mogućnosti da ono što je usvojeno spolja kao vrednost bude ujedno ispitano iznutra. Šta je zapravo ljubav? Odakle mi dolazi saosećanje? Da li ja zaista saosećam iz svoje prirode? Možda je ključno pitanje šta jeste ljudska priroda. Obrazovanje u tom smislu treba da ima zadatak da pojedinca usmeri upravo ka tom ispitivanju – šta njegova priroda jeste.

I onda, opet, iz ove perspektive, vidimo koliko su nam tek potrebne humanističke nauke, ali koje ne treba da zatrpavaju učenika novim i novim gradivom, nego da mu pruže mogućnost da to što se prouči zaista bude ispitivano. Ne samo da se uči, pa da se reprodukuje gradivo, na šta se najčešće učenje svodi.

Aleksandar Dobrijević

Ja sam shvatio da je ovo zapravo komentar, više nego pitanje. Da, ali postoji dužnost da se misli. Dakle, eto, pomenuti Kant je govorio da je to osnovna dužnost, na to treba podsećati uvek sve istraživače, naučnike. Ali ono je postalo, to mišljenje ili dužnost da se misli, nešto prezahtevno za većinu i mnogo se toga prihvata zdravo za gotovo, otuda

i presude, otuda i ta priča o identitetima koji su veoma kruti i tako dalje. Ali vidite, to je još Epikur kritikovao. Dakle, ono što sam na početku pomenuo, to je stari problem, stari problem koji ne treba zaboraviti, treba stalno podsećati na njega.

Filip Marić

Dobro veče svima. Zovem se Filip Marić, ja sam profesor sa Matematičkog fakulteta, komšija takoreći. Moj pogled na ovu temu, kao matematičara, možda je malo drugačiji. Okružen sam matematičarima, ali govoriću iz perspektive roditelja dve kćerke. Čini mi se da su ključna pitanja o kojima je večeras bilo reči zatrpana tonom drugih stvari. Posmatram svoje kćerke kad dođu iz škole. Za mlađu, koja je peti razred, aktuelno je da je Sunce udaljeno 150 ili 160 miliona kilometara od Zemlje, još pet-šest takvih brojeva za kontrolni iz geografije. Starija pohađa gimnaziju i... da ne pričam čega sve nema u raznim predmetima, godinama: matematika, fizika i ostalo.

Čini mi se, slušajući večerašnji razgovor, da smo veoma daleko od konsenzusa šta su zapravo vrednosti unutar obrazovnog sistema. To je ono što je problem. Deluje mi da smo u nekom stanju sukoba, to jest rata svih sa svima. Nastavnici imaju svoj sistem vrednosti, gledaju iz perspektive svojih predmeta, žele možda više autoritarnosti u odnosu na demokratiju. Trpeli su i oni neke svoje nastavnike, pa očekuju da i njih učenici bezuslovno slušaju. Roditelji i učenici, sa druge strane, imaju svoj pogled na svet. Sećam se, kad sam bio učenik, učio sam da je *Physalis alkekengi* – ljoskovac. Nisam znao da li je žbun, drvo, nije ni bilo bitno. Ali, eto, to ima da se nauči. Sada deca ukucaju u mobilni telefon i vide da li je taj ljoskovac drvo, žbun, i ne možemo da ih varamo da su činjenice, ono što je na najnižem nivou Blumove taksonomije, ono što je relevantno. A sa druge strane, čini mi se da smo u široj zajednici naviknuti na takav obrazovni sistem u kojem ljudi nemaju perspektivu da alternative uopšte mogu postojati.

Kada se pomene ta preopterećenost informacijama, odmah je reakcija: zar hoćete da daci budu potpune neznalice, da nemaju ništa, da su potpuno neobrazovani? Većina mojih kolega, matematičara, na pedagoge, psihologe, filozofe, uopšte humaniste, ima pogled da je svet bio divan dok se oni nisu pojavili. Iskreno, vrednost matematičara u obrazovanju je da učenik zna da reši što više zadataka. I onda, kad im ukinete te prve dve nedelje, kada treba da se priča o nekim nematematičkim temama, učenik će da reši manje zadataka i, iz perspektive matematičara, mi se udaljavamo od onoga što su prave vrednosti. Zato mislim da moramo imati vrlo složene razgovore i konsenzus o tome šta je za koga bitno, da se nađemo negde na sredini u pogledu novouvedenih vrednosti koje ćemo prihvatiti kao univerzalne, pri čemu moramo i da edukujemo populaciju. Čini mi se da je neznanje i nastavnika i unutar obrazovnih krugova veliko. Ako se izmakne taj tradicionalni model, ostaje jedan vakuum i ostaje pitanje struke, kako da se taj vakuum popuni.

U toku studija, čini mi se da sam iz predmeta pedagogija veoma malo toga naučio što bi moglo biti opšte, univerzalno. Sećam se ispitnog pitanja koje sam izvukao: domaći zadatak i ekskurzija. Kao „babe i žabe“ u jednom pitanju. Tako da sam, priznajem, prilično neobrazovan iz ovih oblasti i sa studentima radim pedagoški intuitivno. Zato mi se čini, kao što sam rekao, da moramo da se dogovorimo oko pedagoškog modela, da zapravo u okviru svojih struka reformišemo obrazovanje, da ne budemo više u tom nekom ratu između učenika, roditelja, nastavnika... Da pokušamo, zapravo, da prilagodimo, koliko je moguće, znanje savremenom svetu.

Filip Marić [foto: A. Đ.]

Vera Radović

Dobro veče, Vera Radović, Učiteljski fakultet. Moram da se nadovežem na ovo što ste rekli i bojim se da ću ponoviti ono što sam govorila i u prošlom Mislilištu, ali struktura slušalaca se promenila, pa se nadam da neću biti previše dosadna. O čemu se radi?

Dakle, kada neko završi Matematički fakultet, a na Matematičkom fakultetu ima vrlo malo pedagogije, razvojne psihologije i tako dalje, i onda dođe u školu da radi kao nastavnik, ono što on treba da se pita jeste koliko zadataka dete prvog razreda treba da reši na jednom času, koliko može da reši. Imate razvojne gotovosti – koji je to zadatak kojim ja mogu da ga „vučem“ u narednu zonu razvoja i tako dalje. Moj odnos prema tom detetu i način na koji ja njemu objašnjavam kako će rešiti taj zadatak i izbor tog zadatka – to je pedagogija.

Filip Marić

Da li smo mi gori od drugih?

Vera Radović

Ne, naravno da ne. Biolog koji se obrazuje na Biološkom fakultetu i nema nameru da bude nastavnik biologije, uđe na primer u školu. On odvaja vaspitanje od obrazovanja, i ne razume da svaki sadržaj ima vaspitni potencijal i da je njegov odnos prema toj deci koja su u pubertetu i čije su razvojne promene veoma intenzivne, i razumevanje toga, nekad mnogo važniji od samog sadržaja. Važan je, naravno, i sadržaj. Predavala sam didaktiku predmetnim nastavnicima raznih struka koji su uglavnom kao problem isticali opterećenost programa. Tada bih ih upućivala na ciljeve u nastavnom programu (o tome smo možda večeras ispustili šansu da govorimo, ali pričali smo prošli put o ciljevima i ishodima kao promociji vrednosti i smernicama u etičkom smislu). Imate teme, nastavne jedinice, i kada uđete u nastavu opterećeni ste programom samo onoliko koliko se držite udžbenika.

Da primer ne bude samo matematika, navešću udžbenik fizike iz „srednjeg veka“: decu zanima šta je crna rupa i kako da to razumeju, još uvek koristeći formule iz srednjeg veka. Dakle, kao što je kolega Aleksandar pomenuo, to razdvajanje vaspitanja i obrazovanja ne dešava se u nastavi. Ne možemo malo da obrazujemo decu sadržajno, a onda malo

da ih vaspitavamo tako što ćemo govoriti o empatiji. To naprosto ne funkcioniše tako. Dakle, nastavnici treba da žive vrednosti koje promovišu i da svojim odnosom prema deci i prema svom pozivu budu najbolji promoteri tih vrednosti. Koliko je to moguće u ovakvom društvu i ovako ustrojenoj školi, to je sad zaista otvoreno pitanje. Hvala.

Glas iz publike

Želela bih da prokomentarišem ili možda pre da apelujem - bez namere da ikoga uvredim ili dovedem u pitanje stručnost današnjih govornika: verujem da su svi stručni u oblastima kojima se bave. Meni je veoma žao što se danas među govornicima nije našao nijedan pedagog. Nije ovo prvi put da se zanemaruje glas pedagoga. Zato apelujem, ne samo na ljude koji su ovde prisutni, nego i na celo društvo, da cene to što imaju obrazovane pedagoge, što u mnogim zemljama nije slučaj. Vređa činjenica da su pedagozi danas morali da se zadovolje time da imaju mesto jedino u publici.

Aleksandar Đorđević

Dobro veče, Aleksandar Đorđević, student Ekonomskog fakulteta. Smatram, na osnovu sopstvenog iskustva, da bi trebalo da se razmisli o samoj funkciji psihologa i pedagoga u osnovnim i srednjim školama. Ja sam, naime, kod psihologa išao pred opomenu, pred ukor i tako dalje. A oni koji su zaista imali problema i želeli da odu kod psihologa i pedagoga da pričaju o tome, nisu smeli, jer bi ih vršnjaci gledali kao čudake i verovatno izbacili iz društva. Moja ideja je da odlasci kod školskog psihologa postanu obavezni na svake dve-tri nedelje, da se obavi neformalni razgovor 15 minuta, pola sata, pa da se priča o životima naših đaka.

Stefan Dragičević

Dobro veče, ja sam Stefan Dragičević. Imam komentar u vezi sa ovim „zlatnim pravilom“. Tačno je da kod Konfučija i još nekih postoji zapovest „Ne činite drugom ono što ne želite da drugi čine vama“. Nešto slično postoji u hrišćanstvu, u jevanđelju, ali nije isto, jer u jevanđelju stoji: „Činite drugima ono što želite da drugi čine vama“. A to je vrlo bitna razlika, zato što ne činiti zlo ne znači nužno činiti dobro. Jevanđelje, odnosno hrišćanska poruka, jeste delatno ponašanje – činiti dobro. Mislim da je to veliki iskorak u odnosu na zlatno pravilo Konfučija i u budizmu. Hvala.

Nataša Šmelc: Hvala svima. Moraćemo da zatvorimo ovu diskusiju, budući da smo probili termin. Pozivam vas da nam se priključite od sedam sati, to je za dvadesetak minuta. Hvala svima na pažnji i na ovoj diskusiji.

Mislilište 13. oktobar 2023. [foto: A. Đ.]

samostalno
obrazovanje
kritikuje
društveno stanje.
samostalno
obrazovanje
propitkuje
društveno stanje.
gde se sreću te
dve staze
gde se staze
razilaze?
gde se sreću te
dve staze
gde se staze -
razilaze?

društveni i/ili obrazovni sistem

sesija 4 [19:00 – 20:30]

DRUŠTVENI I/ILI OBRAZOVNI SISTEM

Savremeno obrazovanje je bez izuzetka viđeno kao podsistem društva – šta se time dobija, a šta gubi? Da li obrazovanje (treba da) služi društvu ili obrnuto: društvo je dužno da ga servisira? Da li samostalnost i društvenu kritičnost programa obrazovnih institucija mogu da propišu i štaviše garantuju oni koji predstavljaju širu zajednicu od obrazovne i organizuju njihovu mrežu? Da li se, najzad, ciljevi obrazovanja i društva podudaraju ili razilaze? Da li, univerzitet makar, može ili mora da ne bude „društveno koristan“? Ukratko, za šta se školujemo? A obrazujemo?

r e č i t a t i v

rasprava

moderator: Miloš Janković

[politikolog, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

uvodničari:

Živka Krnjaja

[pedagoškinja, Filozofski fakultet]

Predrag Krstić

[filozof, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

Jelena Vasiljević

[antropološkinja,
Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

d i s k u s i j a

215 godina

UNIVERZITET U BEOGRADU

društveni i/ili obrazovni sistem

sesija 4

DRUŠTVENI I/ILI OBRAZOVNI SISTEM

Moderator: Miloš Janković

Hvala vam što ste ostali i na ovoj sesiji. Moje ime je Miloš. Imamo malu izmenu večeras. Sa nama večeras nije, kao što je najavljeno, docentkinja na Fakultetu političkih nauka Ivana Jakšić. Umesto nje, govoriće domaćin Predrag Krstić sa Instituta za filozofiju i društvenu teoriju. Pored Krstića, tu su i dve najavljene gošće: redovna profesorka na Odeljenju za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Živka Krnjaja i Jelena Vasiljević, viša naučna saradnica na Institutu za filozofiju i društvenu teoriju, moja uvažena mentorka.

Ideja ove sesije je da razgovaramo o odnosu obrazovanja i društva. Prvo pitanje postavljam profesorki Krnjaja. Jedan svoj tekst počinjete sledećom rečenicom: „Obrazovni programi, kao ni obrazovanje, nikada nisu vrednosno neutralni“. Je li tako? Ovo je uobičajen stav, naročito u kritičkoj pedagogiji, sociologiji obrazovanja, ali povlači niz nekakvih posledica. Recimo, ukoliko je ono što tvrdite tačno, onda je na neki način možda pomalo besmisleno da se pitamo da li i kako školu da sačuvamo od politike i nekakvih ideoloških upliva.

Ta tvrdnja, da obrazovanje ne može biti vrednosno neutralno, zapravo znači da svi akteri koji utiču na izgled obrazovnog sistema na neki način deluju politički i ideološki i tako utiču na izgled društva u celini, znali oni to i hteli oni to ili ne. Imajući to u vidu, ja bih pročitao prvu rečenicu naše najave večeras koja glasi: „Savremeno obrazovanje je bez izuzetka viđeno kao podsistem društva. Šta se time dobija, a šta gubi?“ Voleo bih da prokomentarišete da li obrazovanje uopšte može biti viđeno izvan društva i viđeno ne kao njegov podsistem. Možemo li misliti o obrazovanju u načelu, nezavisno od društvenog konteksta u kojem se taj obrazovni proces odvija?

Živka Krnjaja

Dobro veče svima, velika mi je čast da učestvujem u Mislilištu i odmah bih rekla da društvo oblikuje obrazovanje, da obrazovanje ne možemo posmatrati niti ostvarivati niti obrazovanje može funkcionisati nezavisno od društvenog konteksta. Društvo oblikuje obrazovanje kroz društvenu ideologiju. Ideologiju najšire shvaćenu, kao jedan usklađen korpus znanja, uverenja, vrednosti, koji služi kao orijentir, ne samo za razumevanje društvene stvarnosti, ali prevashodno za to, a onda i za to šta hoćemo da postignemo obrazovanjem.

Ako obrazovati znači formirati, onda je nemoguće da se obrazovanje kao javna, društvena delatnost, ako govorimo o obrazovnom sistemu – a ja ne pravim razliku između vaspitanja

Živka Krnjaja [foto: M. M.]

i obrazovanja, mislim da je to bogatstvo našeg jezika, a ne suštinska razlika – nemoguće je, dakle obrazovati/formirati bez jasne predstave šta hoćemo obrazovanjem.

Ideologija, društvena ideologija, neminovno se reflektuje i na obrazovni sistem, naročito na obrazovne programe. Ona se mora ostvarivati kroz društveni konsenzus – slušala sam prethodne govornike koji su pozivali na to i govorili o tome – a posle se učitava kroz strateška dokumenta, zakonska dokumenta i kroz postupanje javnih aktera. Zašto je to tako? – Ako uzmemo primer globalne društvene ideologije koja je dominantna kao neoliberalizam, onda je poruka da neoliberalizam pasivizira čoveka. U kom smislu? – Do te mere, da se društvena realnost prihvata gotovo kao prirodna. To najčešće čujemo u komentarima poput: realnost je takva, šta mi tu možemo? Ja kao pojedinac ne mogu ništa da uradim.

Takva ideologija se neminovno reflektuje na obrazovne programe i šalje poruku obrazovanju koja takođe podstiče takav pasivizam. Ona glasi: prilagodite učenika, odnosno dete, postojećoj realnosti. Ako to radimo u obrazovanju, a onda je ključ u tome kako razumemo obrazovanje, kako razumemo znanje i kako razumemo dete, odnosno položaj onog koji uči, odnosno učenika. Ako obrazovanje razumemo kao uslugu, onda je princip po kojem osoba funkcioniše – otvorenost tržišta. Naspram toga je razumevanje obrazovanja kao prevashodnog društvenog interesa.

Miloš Janković [foto: M. M.]

Ako se radi o usluzi, onda nije čudo što imamo konkurentnost na tržištu i što imamo upliv privredne komore ili privrednih subjekata koji nam govore kakvo nam je obrazovanje potrebno. Ako znanje razumemo u sklopu ideologije neoliberalizma kao robu koja je takođe konkurentna na tržištu, a ne kao vrednost, onda ćemo obrazovati u skladu s tim – da opremamo učenika, opremamo dete znanjem kojim će biti konkurentan i prolazan na nekom svetskom tržištu. Ako dete, ljudsko biće, čoveka u obrazovanju, razumemo kao ljudski resurs, onda je pitanje – šta je vrednost? Da li je vrednost u obrazovanju čovek po sebi ili je čovek u službi tržišta? A upravo je to navedeno u našem strateškom dokumentu na početku, da su naša deca ljudski resursi na tržištu u svrhu ekonomskog prosperiteta.

I nije onda čudo što se autori koji se bave dinamikom modernizacije društva okreću dihotomijama poput, recimo: što više konkurencije – to manje solidarnosti; što manje solidarnosti – to više pojedinačnosti; što više pojedinačnosti – to manje socijalnih veza i... sigurno je da ćemo u takvom društvu živeti sa narušenim socijalnim vezama. Dakle, hoću da kažem, ne možemo imati jednu predstavu o tome šta hoćemo da postignemo obrazovanjem, a raditi drugo, ili ta predstava ne može biti zamagljena. Sada se otvara pitanje: ako je tako, ako je to dominantna ideologija, šta možemo da učinimo u obrazovanju, pa da se situacija promeni?

Sigurno je da pojedinačnim merama ne možemo popravljati obrazovanje. Potrebno je drugačije misliti obrazovanje. Da li pedagogija ima odgovor na to šta znači drugačije misliti obrazovanje? Da, i to svakako ne znači ostati na verbalizaciji, ostati na konkurenciji kao vrednosti, ostati na uvežbavanju, na reprodukciji, što nameće dominantna ideologija. Nije čudo što nam se to pojavljuje u obrazovanju i što nam je čitav društveni sistem tako postavljen. Pedagogija nudi odgovore na to pitanje, tako da u stvari vraća priču na

obrazovni sistem i na obrazovne institucije. Ne možemo odjednom promeniti društvenu ideologiju, ali za početak u obrazovnim ustanovama možemo razvijati institucionalnu kulturu, njihovu institucionalnu kulturu koja će na neki način predstavljati protivtežu, odnosno te mikrooaze u kojima se može živeti.

U tom smislu našoj deci nije potrebno da pričamo o zajedništvu, o poštenju, o iskrenosti. Nisu potrebni razgovori, potrebno je da to u obrazovnim ustanovama radimo i da im obrazovanje stvara mogućnosti da oni to rade. Ako ostanemo samo na tome – i sad je popularno da govorimo o tome šta znači kritički misliti – samo na tom nivou promišljanja i mišljenja, a zaboravljamo da kritički misliti znači raditi u skladu sa tim, nećemo mnogo toga pomeriti s mrtve tačke. Dakle, razvijenije institucionalne kulture podrazumevaju mnogo stvari i to jeste priča za Mislište: šta znači obrazovna reforma u tom smislu? Međutim, nijedna loša pojava koja se desila u obrazovanju nije došla sama po sebi, niti se može, sama po sebi, isključiti ili prevazići. Potreban nam je drugačiji pristup i potrebno je da u obrazovnim ustanovama – i tu jeste odgovornost onih koji nose obrazovanje – postupamo u skladu sa vrednostima koje promovišemo. A to podrazumeva, ako ostanemo samo na tom nivou da pričamo deci ili razgovaramo o vrednostima, sasvim legitimno pitanje: zašto bi naša deca radila ono što odrasli nisu u stanju da rade? I to deca odlično razumeju.

Kulturu obrazovne ustanove treba potpuno promeniti, usmeriti ka ideji da je to mesto življenja, a ne prostor u koji dete dolazi da bude ispitivano, proveravano, verbalno podučavano nečemu, da je to mesto u kojem dete zaista može da oseti, kako bi rekli teoretičari, kako funkcioniše polis. Onda možemo napraviti reformu. U toj reformi, takođe, sledi i to, da obrazovna ustanova nije jedino mesto učenja. Ona podrazumeva da odrasli moraju biti uzori. Recimo, kao nastavnik, trebalo bi da budem uzor svojim studentima, ne samo u kritičkom promišljanju, nego i u postupanju u skladu s njim. Ako hoćemo da razumemo vrednosti kao što su hrabrost, poštenje, poverenje, kreativnost, onda to razumevanje mora da prevazilazi vrednosti koje proklamuje društvo koje funkcioniše u skladu sa potrebama tržišta. Za sada toliko, hvala vam.

Miloš Janković: Hvala. Da li ima pitanja iz publike ili komentara na ovo prvo izlaganje? Dobro, ako nema, idemo dalje.

Jelena Vasiljević

Razmišljam o onome što sam u svojoj kući doživela sa devetogodišnjakom, odnosno učenicom trećeg razreda. Ono što sam primetila na početku ove školske godine bilo je da su im njihovi učitelji, učiteljice, pričali o onome što su dobili zadatak da pričaju prema famoznim smernicama. Dakle, oni su prve nedelje govorili o empatiji i o tome kako treba da pričaju o svojim problemima, da ne treba da se osećaju opterećeno, da treba da shvate školu na jedan razigran način i tako dalje. I nakon što im je sve to ispričano, sledeće nedelje dobili su milion nekih zadataka i on je došao kući, sa, recimo, pedeset zadataka iz matematike. Jasno je da zbog toga ne možete da krivite konkretnog učitelja i učiteljicu. Oni su dobili smernice, ali nisu osnaženi da ono o čemu su govorili dalje sprovedu. Oni treba nešto da ispričaju deci, a onda i da postupaju u skladu s tim što je ispričano. Ali postoji i neko gradivo koje dete treba da pređe i nije im objašnjeno kako prilagoditi način predavanja u ovoj godini, shodno tim smernicama.

Znate, oni ne samo da nisu osnaženi nekim konkretnim dokumentom, niti bi nekakav dokument mogao to da im pruži, već ni bilo kakvim smernicama. Mi očekujemo da sama

škola kao zajednica bude ta koja će da ih osnaži, pa zamišljamo da je možda trebalo da se u svakoj školi desi nekakav sastanak kolektiva, na kojem će biti prisutni i direktori i cela uprava. Da neko objasni učiteljima kako dalje, kako to što pričaju da sprovedu u delo. Ali toga nema, upravo zbog ovog što govorite – jer institucije nisu osnažene da to rade. One to i ne mogu da budu, kad znamo da u velikom broju škola imamo nastavnike koji predaju po 30%, po 20 %, ili 50%, te ne mogu da izgrade ni svoju pripadnost školi kao zajednici, ne mogu da kontribuiraju izgradnji škole kao zajednice i ne doživljavaju je kao svoju zajednicu. Dakle, postoji u stvari mnoštvo različitih faktora koji nam onemogućavaju da se to zaista desi. Mi kao roditelji često očekujemo od samih nastavnika da nešto urade i promene, a ne uzimamo u obzir koliko su oni sami opterećeni i nisu obučeni, nisu ni osnaženi da to sprovedu u delo.

Jasno je da je neophodan društveni konsenzus oko toga šta mi očekujemo od obrazovanja. Legitimno je takode pitanje ko smo to mi, pogotovo u jednom podeljenom društvu, pogotovo u društvu rastrzanom brojnim sukobima, ko smo to mi koji treba da se dogovorimo oko toga šta su nam prioriteti u društvu. Nemam nikakav zaključak ove priče, hoću samo da pokažem koliko su stvari kompleksne i kako mi, bilo kao roditelji ili kao sami učesnici u obrazovnom procesu, često vidimo neke krajnje rezultate, vidimo šta je pogrešno, a kad krenemo korak unazad, šta je dovelo do tog pogrešnog, svedočimo milionima različitih problema. I kako onda doći do korena koji na kraju nije jedan, nego ih ima više? Ova komplikovana slika vraća nas na pitanje: u kojoj meri je obrazovanje društveno kontekstualizovano, da li je deo društva? Ili, jedno od pitanja je bilo – da li obrazovanje treba da servisira društvo ili društvo treba da servisira obrazovanje?

Obrazovanje je u društvu. Na kraju krajeva, mislim da to pitanje podrazumeva implicitnu kritiku koja se krije iza – da ne treba, naime, obrazovanje da servisira društvo, nego naprotiv, društvo da podupire obrazovanje – ali mi se čini da takva vizura dolazi iz možda pomalo elitističkog razumevanja obrazovanja kao proizvođača naučnih istraživača i kritičkih mislilaca. Obrazovanje pre svega proizvodi kompetentne i stručne osobe. Obrazovanje proizvodi, između ostalog, lekare, frizere, pravnike i tako dalje. Mi želimo da oni budu dobro obučeni i da, naravno, obrazovanje treba da servisira društvo, ne vidim problem u tome.

Problem leži možda u činjenici koja ideologija natkriljuje konkretno društvo, ali ne mislim da je to degradacija vrednosti obrazovanja. Kažemo da obrazovanje treba da bude u servisu društva. Kad odemo kod lekara, mi očekujemo da je on dobro obučen, da je naučio nešto na medicinskom fakultetu, da se osećamo sigurno ako odemo na operaciju... Vidim da je kolega Krstić spreman da odgovori.

Predrag Krstić

Lepo si rekla, obučen – ne obrazovan.

Jelena Vasiljević

Ja mislim da je to i obrazovanje. Da, obrazovan.

Predrag Krstić

Lekar? Obučar?

Jelena Vasiljević [foto: M. M.]

Jelena Vasiljević

Kako da ne? Mislim da jeste, da je u pitanju obrazovanje. Obrazovati se – znači da si ti formiran kao stručnjak, znači nisi samo usvojio neka znanja, nisi samo pohađao časove anatomije, biohemije, fiziologije i tako dalje. Umeš da ih primeniš, umeš da povežeš stvari. Dobro obrazovanje znači da si ti kao lekar naučen do povežeš različite stvari, odnosno na medicinskom fakultetu si, da se držimo tog primera, naučio da dobro povežeš različite predmete koji su ti predavani i usvojio si lekarsku etiku koja je veoma važna za ishod obrazovanja.

I u tom procesu se onda pitaju i razni drugi akteri, izvan obrazovnog sistema. Ne vidim ništa sporno u tome da se i direktori bolnica ili drugi lekari koji već rade, pitaju o tome što se podučava na fakultetu. U tom smislu, smo svi povezani. Nije obrazovanje prisutno samo da bi proizvodilo kritičkimisleće pojedince koji će biti dobri naučni istraživači, nego ljude koji će s integritetom obavljati svoje najraznovrsnije poslove.

Živka Krnjaja

Da se vratim na taj deo. Obrazovan – ne znači biti samo podučen u određenom sadržaju, i u tom smislu ne razdvajam vaspitanje i obrazovanje. Obrazovanje, u izvornom značenju reči, nužno podrazumeva i etičnost, moralnu dimenziju, podrazumeva i estetsku, ali nema estetike bez etike, to vi sa Instituta znate bolje od nas. Nije nama u obrazovanju cilj da učenici nauče da pišu i čitaju ili da se po svaku cenu obradi gradivo koje će ih naterati da prepisuju sažetke pročitane literature.

Predrag Krstić [foto: A. Đ.]

Drugačije se stvari mogu postaviti i nije pitanje samo da li se u postojećoj konstelaciji cilj može ostvariti. Dakle, imamo prostora da ga ostvarimo. Ne može samo pojedinačnim merama. Kao nastavnik, recimo, nikada ne bih prihvatila da pričam sa učenicima o slobodi, o bilo kojim vrednostima, a onda se posle dve nedelje vratim na staru priču i nastavim da radim po zadatom programu. Slušam sinoć roditelje koji nisu puštali decu trideset dana u školu zbog nasilja u njoj. Osnovni problem kojim su oni opterećeni je kako će njihova deca nadoknaditi gradivo koje su propustila. To nije, verujem duboko lično, uverenje tih roditelja, niti dece. Oni su naučili najvažniju životnu lekciju, a to je da se zajedno mogu odupreti nečemu što nije dobro i raditi ispravno, što bi trebalo da bude zadatak i cilj obrazovanja. Ali oni osećaju da će obrazovna ustanova da im nametne tu obavezu da se nadoknadi gradivo.

Ne može, naravno, obrazovna ustanova, ili makar ne može sama, uraditi ono što se očekuje i neophodna je korenita reforma. Ali, da li obrazovna ustanova kao jedan segment obrazovnog sistema, kao u stvari i jedan društveni akter, ima potencijal da bude pokretač društvene rekonstrukcije? – Sigurno da ima, ali mnogo je problematičnih pratećih činilaca, počev od razrednog časovnog sistema. Da li on uopšte treba da opstaje s obzirom da se u obrazovnoj ustanovi često pitamo zašto deca dolaze u školu? Škola je jedna okoštala institucija koja je takva od 16. veka. Ima li ičeg oko nas iz šesnaestog veka, a ostalo je nepromenjeno?

Veoma je važno da su sve škole i obrazovne ustanove koje su pokušale da se menjaju postavile upravo ta pitanja – kako možemo da se ostvarimo u školi, kako škola postaje mesto življenja? Ne treba, na primer, da nam ekskurziju organizuje neka turistička

agencija, nego da ekskurzija bude mesto na kojem se razvijaju projekti, pa ćemo po povratku organizovati veće na tu temu, i tako dalje. Za našu decu važi pravilo da su u školi dok traju časovi, posle toga moraju da beže iz školskog dvorišta. Da li nas kao nekog ko teži obrazovanju zaista zanima šta se dešava na školskom odmoru, šta se dešava sa decom izvan nastave?

Dakle, mi nismo samo oni koji predaju sadržaj, nego oni koji teže vaspitanju i obrazovanju, a pitanje je kako mi to radimo, i mnogo toga se u školama u svetu promenilo, što pokazuje taj potencijal društvene reprodukcije u najsiromašnijim delovima sveta, u severnoj Kanadi ili u nekim drugim delovima u kojima živi siromašno stanovništvo i u kojima postoji veoma mnogo problema sa alkoholizmom, sa narkomanijom. Dakle, do pozitivnih promena došlo je kad su se ljudi zapitali: čekaj, šta možemo da učinimo mi? Onda je došlo do toga da su menjali neke stvari unutar svojih ustanova, a to bazično menja njihovu institucionalnu kulturu.

Da li škola kao institucija ima taj potencijal da bude jedan od pokretača promene obrazovnog sistema? – Ima sigurno, samo to traži jedan drugačiji pogled na obrazovanje. A da li je nama potrebna jasna predstava o tome šta mi hoćemo obrazovanjem? – U tome je potencijal društva da dovede do tog konsenzusa o kojem smo govorili. Postoji i potencijal nauke, i istraživača i praktičara, da budu hrabri i dovoljno stručni da mogu da brane svoje stavove, da ne ustuknu pred moći politike, pred moći nevladinih organizacija.... Dakle, svako od njih nosi svoju partikularnu ideologiju. To sigurno može dovesti dotle, govorim iz sopstvenog primera, da vas dožive kao suprotstavljene svetu. Contra mundum. Neophodno je da pokažemo hrabrost i stručnost, da možemo da istrajemo u tome i ponudimo drugačiji model.

Miloš Janković

Da li ima pitanja? Nema. Nadovezaću se na ove dve intervencije. Pomenuli ste roditelje koji su zabrinuti kako će se nadoknaditi gradivo. Da li je u pitanju to da je njima nametnuto da razmišljaju o važnosti gradiva kao takvog ili možda nešto drugo? Jer imamo, i to mi se čini važnim kada govorimo o školi kao vezanom delu društva, standardizovane testove nakon škole. Ako ne pređu zadato gradivo, oni su nužno u konkurenciji sa decom iz drugih škola. Oni će verovatno lošije uraditi prijemne ispite i imaće manje šanse da upišu željene srednje škole, kasnije fakultete i lošije će proći u životu, ako govorimo, između ostalog, i o tom socioekonomskom faktoru i o autonomiji poslova kojima će se baviti. Drugim rečima, čini mi se da, ako govorimo o gradivu, o tome da ne bi trebalo da gradivo stavljamo na prvo mesto, kao nešto što se mora postići, onda moramo da se rešimo standardizacije i centralizacije ocenjivanja. Jer, kako danas stvari stoje, nastavnici, tobože imaju autonomiju i mogu da izaberu šta će se raditi, a na kraju ih ne ocenjuju oni. Moje pitanje za Jelenu direktno se odnosi na autonomiju. Danas se dosta kritikuju nastavnici (što bi rekli Dječaci: „Jašemo mrtvog konja do njegove druge smrti“), kako su nemotivisani, a znamo da je motivacija vezana za autonomiju. Imamo paradoks: „Dajemo vam autonomiju, a mi vas komplet kontrolišemo“. Šta da se radi? Kako da se izborimo sa tim?

Jelena Vasiljević

Moje, limitirano doduše, iskustvo sa nastavnicima pokazuje da su oni dosta motivisani, odnosno da imaju ne samo motivaciju za rad sa decom, nego su motivisani da daju predloge kako inovirati obrazovni sistem i mislim da, kao i svi ljudi, vole da se pitaju, o

nečemu što je deo njihove prakse. Ako radim nešto 10, 15, 20 godina, ako me neko pita za neki savet ili hoće da čuje moje mišljenje, mislim da je to sasvim logično i da ljudi to više vole nego da im se bilo šta nameće „odozgo“, uz potpuno ignorisanje njihovog iskustva i njihovih stavova. To je nešto, čini mi se, što se kod nas dešava, što ubija volju za radom i ideju da imate neku moć delanja.

Mnogi ljudi zaista interiorizuju to iskustvo, zaključuju da ne mogu ništa da promene. Jasno je da ne mogu, iako mislim da potencijali za promenu postoje i u samim školama. Mi prvo moramo da promenimo tu visoku centralizovanost našeg obrazovnog sistema u kojem sve dolazi od vrha nadole. Kako se postavljaju direktori, kako se zapošljavaju novi nastavnici, ceo taj proces je kontrolisan i hijerarhijski i centralizovan, i na kraju vrlo netransparentan i na razne načine problematičan. Trebalo bi školama dati veću autonomiju, pre svega da mogu da odlučuju o svom kadru, da mogu da biraju direktore škola, na primer, da mogu da se pitaju o nečemu, da povremeno imaju neki okvir u kojem mogu da izraze sopstvene sugestije ili viđenja. Nisam ekspert, ne znam kako stvari stoje u svetu i na koji način su uspešne reforme obrazovanja sprovedene, ali čini mi se da je uvek imalo smisla da se u te reforme uključi sama prosvetna zajednica, ali i drugi ljudi koji su važni, i praktičari i teoretičari, ljudi koji se bave obrazovanjem. Važno je čuti takva iskustva. Pogotovu kod nas, gde se o reformi obrazovanja govori veoma dugo.

Još se u socijalističkoj Jugoslaviji govorilo o reformi obrazovanja koja se iščekuje, dolazi—ne dolazi, a onda se sprovodi na vrlo čudne načine. Mi nismo imali sveobuhvatnu reformu obrazovanja, ali smo imali intervencije u obrazovni sistem koje su bile prilično suštinske, a da nisu dolazile iz redova obrazovnog sistema. Recimo, prva koja mi pada na pamet je da obično ljudi kritikuju uvođenje veronauke iz sekularističkog argumenta. I sama bih kritikovala iz te perspektive. Ono što je meni, sa druge strane, dodatno problematično je što je to prva, ako se ne varam, ozbiljnija intervencija u obrazovni sistem nakon demokratskih promena vlasti nakon 5. oktobra. Prva promena u obrazovnom sistemu koja se desila, a koju je inicirao akter izvan obrazovnog sistema. Inicirala ga je Crkva. Postignut je dogovor između Vlade i Crkve. Dakle, obrazovni sistem se nije pitao ništa, što je pomalo ponižavajuće za obrazovanje. Zatim, famozno dualno obrazovanje, nameće se nekako „odozgo“, odlukom nekoga ko uopšte ne bi smeo da se pita o tome kako će obrazovni sistem da izgleda. Da ne kažem da su u celu priču uvedeni i privredni akteri. Privredna komora Srbije sad postaje nekakav učesnik u obrazovnom sistemu. I sad možete misliti koje to sve posledice ostavlja na nastavnike koji se onda osećaju zapostavljeno, skrajnuto, da se ne pitaju, da moraju prosto da izvršavaju neke naredbe, da moraju da se snalaze u nekim novim okolnostima, a njihovo bogato znanje i iskustvo se u potpunosti ignoriše.

Ne znam kako bi ta autonomija obrazovnog sistema trebalo tačno da izgleda. Mi imamo problem i sa autonomijom Univerziteta, ne znamo tačno šta su njene dobre strane, a šta loše, odnosno znamo, možemo da ih nabrojimo, ali ne znamo kako da problem rešimo sistemski. Mislim da to zahteva jedno ozbiljno promišljanje. Mislim da se nalazimo u situaciju u kojoj ne treba praviti nikakve radikalne promene. Treba, prosto, skenirati situaciju, za početak treba pitati, između ostalog uključiti ljude iz prosvetne zajednice, iz škola, napraviti opsežnu analizu stanja; mnoge već jesu urađene, sigurna sam. Ali treba napraviti presek, pogotovo u svetlu skorašnjih tragičnih događaja, i videti najpre gde se nalazimo i onda započeti proces uspostavljanja temelja za mogućnost ovog dogovora

koji nam je važan, dogovora o tome kakvo nam obrazovanje treba. To je, mislim, jedan dugoročan proces i najpre treba da obezbedimo uslove da se on desi. Sprovođenje tog procesa mora uzeti u obzir i same aktere, ali takođe i omogućiti, recimo, školama kao primarnim obrazovnim institucijama, da postanu mesta u kojima može slobodno da se razmenjuje mišljenje.

Pomenula sam brojne probleme u školama koji bi bili otežavajući u tom smislu: mnogi nastavni kadrovi nisu stalno zaposleni u školama, nego imaju fondove časova u raznim školama; direktori se smenjuju, razrešavaju, mnogi su u statusu vršilaca dužnosti... Znamo svi kako se imenuju direktori u školama – netransparentnim konkursima. U takvoj situaciji ne možete da formirate kolektiv u kojem se sa puno poverenja razmenjuju informacije, iskustva i ideje o tome šta treba promeniti i kako. Ako normalizujete navedena stanja, ako nekim zakonskim promenama, recimo, omogućite školama da zaista funkcionišu kao zajednice, što znači da prvo omoguće prosvetnim radnicima da budu zaposleni na neodređeno, da im date da rade puno radno vreme u jednoj školi, da dozvolite kolektivu da bira svoje direktore i slično, omogućujete atmosferu u kojoj je razmena mišljenja, ideja, iskustava moguća i polako dobijate osnov za jačanje te zajednice, njenog integriteta i onda ona postaje sposobna za neko autonomno delovanje. Tek sa te pozicije možemo da govorimo o jačanju autonomije čitavog obrazovnog sistema. Govorim kao laik, ali uočavam probleme koji onemogućavaju da prosvetni radnici sebe vide kao autonomne delatnike koji se za nešto pitaju, koji mogu da doprinesu reformi obrazovnog sistema.

Miloš Janković

To je delom na tragu onoga što profesor Baucal često ima običaj da kaže: „Prva tačka reforme je dve godine ništa ne reformisati“. Došli smo i do trećeg govornika, Predraga Krstića, kome ću postaviti sledeće pitanje: ti često voliš da govoriš o tome kako obrazovanje može biti i trebalo bi da bude potpuno odvojeno od društva, u smislu da društvo servisira obrazovanje. Da li se to isto može reći i za škole?

Predrag Krstić

Kako koje. Ove savremene da, odnosno ove na koje smo navikli, i to je delom odgovor na ovo pitanje. Prethodno moram da uputim dva izvinjenja. Prvo, ovde sam u poslednji čas upao kao džoker, nepripremljen sasvim za ono što me iščekuje; a drugo, „pofilozofičiču“ stvari i pokušati da budem jeretik, što smatram da je elementarna funkcija obrazovanja na jedan naizgled radikalna način. To će delom biti duži odgovor na ovo tvoje pitanje. Vezaću se i za ovo što je koleginica Krnjaja rekla, a to je da ono što jeste, ne mora biti sve. Stvari koje izgledaju da moraju biti takve – ne moraju biti takve. Stručnim terminima: denaturalizacija je jedna od elementarnih stvari kad je reč o obrazovanju. Ali nije samo do denaturalizacije stvarnosti, neprihvatanja da ono što jeste – jeste univerzalna norma koju treba da sledimo, nego bi samo obrazovanje moralo da se podvrgne tom istom sudu. U tom kontekstu se onda „lepim“ na ono što je Staša divno rekla, a to je – hajde malo istorijski da pogledamo i vidimo da ovakvo obrazovanje kakvo ne samo znamo, nego podrazumevamo, i u ovoj diskusiji, uopšte nije tako davnašnje. I to je odgovor na pitanje, delimično jasno formulisano: šta smo njime dobili, a šta izgubili?

Da li je obrazovanje uvek društveni fenomen? – Jeste, ali u jednom posebnom smislu, o kojem bih nešto rekao. Dosta je vremena prošlo otkada sam napisao tekst pod naslovom Obrazovanje kao disfunkcija društva i poslao ga, tražili su prilog za jednu konferenciju. Prva reakcija već na sam naslov je bila (pa sam i o toj reakciji napisao tekst): „Čekaj, misliš funkcija društva?“ – „Ne, mislim disfunkcija društva“. Pa sam onda, da umirim stvar,

napisao filozofsko obrazovanje, shvatite ga ovde kao humanističko, shvatite ga kao visoko, kako god hoćete. Zaista bih branio i ovom prilikom, i ne samo kao provokaciju, tu uzvišenu misao o obrazovanju. Ona je uvek bila antidruštvena. Društvo, roditelji, i zaboravio sam šta je treće, zapravo su (vidim osmeh) zakleti neprijatelji obrazovanja.

Pogledajte Pitagorejsku školu, govorio je Saša Dobrijević prethodno o paideji. Kritika paideje ne seže tek od Epikura, to postoji odvajkada paralelno. Paideja je nešto što se ispostavilo – vi, studenti ovdašnji, verovatno znate – inspirativnim preko Jegera i još jedne značajne knjige koja je izašla sredinom prošlog veka, kada se tražio neki alternativni model otprilike onome što je bilo iskustvo nacističkog obrazovanja. Paideja uopšte nije neki uzor, pa čak ni onaj Bildung na koji bih se oslonio kasnije, nego je već tada postojalo nešto što se promovisalo kao filozofsko obrazovanje. I skicirao sam kratku istoriju obrazovanja kao subverzije ili diverzije društva. I u njoj onda otkrijete da je toga uvek bilo, ne samo kod pitagorejaca nego i kod Heraklita, koji kaže: „Idite dodavola, vi koji birate Hekateja nekog, a ne mene, idem da se igram piljaka, mislim, bolje mi je nego sa vama da se družim, glupaci“. Sokrat je osuđen zato što je bio antidruštven. Društvo je savršeno funkcionisalo bez njega. Paideja koja se oslanjala na homerovske epove savršeno je funkcionisala, samo da ne dođu neki koji pitaju: a šta vam je to pravda, hrabrost, dobro i tako dalje? Da ne govorim o kasnijem epikurejskom vrtu, izbeglicama iz društva. Zašto „izbeglicama“? – Zato što hoće da budu obrazovani.

Mi stalno zaboravljamo srednji vek. Ja volim da budem radikalan i biću i ovom prilikom. Kad pošaljete dete u manastirska učilišta, vi se onda zauvek pozdravljate s njim. U rat kad ga pošaljete, ono još ima šanse da se vrati, iz manastira – ne. Sveti Sava je ultraprimer. Ne znam koliko smem da budem jeretičan, ali rekao bih da je on zapravo izdajica našeg naučnog pogona. Zašto? – Zato što se vratio. Kad je bio posvećen obrazovanju, on je otišao zna se gde, uz plač roditelja, uz kukanje, uz vrati se, uz društveno doznačene uloge koje je valjalo da ispunjava... Ovako, on ili ma ko drugi ko ode da se obrazuje, taj...

Onda je došao Humbolt koga je pominjala Nataša ranije. On je pokušao da uradi nešto što je vredno pažnje. Da društveno reguliše taj uzvišeni ideal obrazovanja, tada se zvao Bildung i danas se bez prevoda tako naziva radije nego da se prevodi već od upotrebe otrcanom, odveć svetovnom rečju „obrazovanje“. On je govorio o tome da obrazovanje shvaćeno kao taj Bildung treba da bude apsolutno, da obrazovan čovek mora da sudi društvu – i boljitka društva radi – a ne obrnuto. A onda se angažovao na poziciji nečega što je bilo preteča ministarstva obrazovanja. Tek Humboltu imamo da zahvalimo i za ono što se zove opšte obrazovanje i za ono što se zove savremeni univerzitet, uz sva izopačenja koja su se u međuvremenu desila. Ali on je uvek bio na nekoj čudnoj klackalici. Postoje državne, društvene, garancije za autonomiju obrazovanja. Kasnije se to izvitoperilo na različite načine, ali i bez obzira ne pervertovanje takvog ideala, postala je uočljiva tenzija koja se nalazila u njegovoj konstrukciji i koju je možda najbolje opisao Niče, imajući prevashodno u vidu nešto za šta takođe imamo da zahvalimo Humboltu – humanističku gimnaziju. On kaže – u Budućnosti obrazovnih institucija, dakle, to je pretposlednji kvartal 19. veka – da postoje dve vrste institucija. Jedne vas uče da živite, druge su obrazovne. Obrazovne su rezervisane samo za naučnike. Obrazovne su rezervisane za one koji žele da budu obrazovani i to je, od 17. veka, zapravo podela: obuka i biti obrazovan sa svim elitističkim notama koje to nosi u sebi. Ali, da li mi imamo viška elitizma ili, imam utisak, manjka? Kakvu ideju obrazovanja imamo trenutno?

Završavajući ovo izlaganje i ne hoteći više da vas provociram ovom slikom, osloniću se na nešto što je kolega Baucal rekao gostujući na Institutu (za filozofiju i društvenu teoriju), što je i moj utisak, o čemu sam takođe negde pisao – mi imamo simulaciju obrazovanja u bilo kom faktički shvaćenom smislu obrazovanja. Dakle, obrazovanje, škole, pa čak i visoke škole, zapravo su socijalno-psihološke ustanove, a ne ustanove koje obrazuju naučnike, lekare i tako dalje. Mi više nemamo ni tradiciju takozvanih majstorskih pisama, pa da znamo da je zanat dobro ispečen, a nekmoli obrazovanje, ako mu date ikakav supstancijalni smisao.

Izvinite, meni nije posebno interesantno da mislim neposredne probleme savremenog školstva. Zanimljivije mi je da detektujem kada je paradigma koja ih omogućuje nastala. I mislim da bi se precizno moglo reći kada je ona stupila na scenu. Prvo pojavljivanje obrazovanja u nekom ustavu zbilo se 1793. godine u Francuskoj, takoreći neposredno posle revolucije i... znate li sa kakvim aktom naporedo? – Obavezno obrazovanje je uvedeno skupa sa univerzalnom obavezom služenja vojnog roka. To je bio podjednako patriotski čin i nemojte imati iluziju da je obrazovanje tada bilo drugačije zamišljeno.

Danas, naravno, ima ga i nema i u toj konstelaciji, ali nemojte reći da to nije direktna društvena infekcija ideje obrazovanja. Dakle, o ideji govorim, ne o neposrednim oblicima obrazovanja. A institucije koje ga štite nisu podređene samo merkantilnim, tržišnim, dakle komercijalnim principima, kada je zaista upitno o kakvom je obrazovanju uopšte reč. Nije samo to posredi. U Britaniji, na primer, kažu da je najgora posledica štrajka profesora i nastavnika što roditelji ne znaju kud će sa decom kada odu na posao. Dakle, ne govorimo više uopšte o obrazovanju, o ideji i kvalitetu obrazovanja. Radije: o društvenoj poziciji obrazovnih ili paraobrazovnih ustanova. Ali neka bude da je tržišni princip dominantan.

Koliko zaista nastavnika može da potpiše, počevši od mene koji sam radio u gimnazijskom i radim u univerzitetskom obrazovanju, da je proizvod njegovog rada obrazovan učenik? Da kaže: ovo nije škart, ovo je proizvod koji zaslužuje ocenu koju sam mu dao? Valjda tek to ima neke veze sa obrazovanjem, makar u znatno većoj meri, rekao bih, u odnosu na onu njegovu terapijsku i socijalnu uslužnost. Znam da zvuči brutalno. Znam da zvuči u izvesnom smislu radikalno konzervativno, kad je reč o obrazovanju, a u drugom smislu radikalno anarhično. U svakom slučaju, moja temeljna ideja je, dakle, da obrazovanje nije obrazovanje ukoliko ne misli samo sebe. Ovo je način na koji ga mislim; uopšte ne kažem da je jedini mogući, a pogotovu ne kažem da je ikako produktivan u savremenoj konstelaciji. Ali možda nekim pojedincima nešto može da znači, čak i u ovakvoj neposrednoj praksi simuliranog obrazovanja.

Miloš Janković: Imamo pitanje.

Staša Babić

Više je nadovezivanje. Pošto je danas mnogo puta pomenut Humbolt, volela bih samo da stavim stvari u perspektivu i da se ne izvestan način nadovežem na anarhističku notu koju je drug Krle uneo u ovaj razgovor (rado ću se odazvati). Nije loše da se setimo, kada o svemu ovome razgovaramo i kada se vrlo često pozivamo na to da je Humbolt napravio univerzitet kakav mi znamo, da je napravio i gimnaziju i dao joj ime, na šta ću se posle vratiti. On je postao, dakle, ministar obrazovanja, nazovimo to tako, u trenutku kada su izvlačili Prusku, on i čitava vlada čiji je on bio član, iz stravičnog ratnog poraza od Napoleona. Dakle, to je bila rasturena zemlja, poražena zemlja u smislu osiromašenja,

Staša Babić [foto: A. Đ.]

a isto tako i u smislu osećanja samodopadanja, identiteta, nacionalnog ponosa i tako dalje. Čitav program obrazovanja koji je Humbolt napravio trebalo je da posluži tome da se vrati ponos toj poraženoj naciji.

Dakle, mi živimo u institucijama koje su evidentno napravljene sa vrlo jasnom namerom u vrlo jasnom istorijskom trenutku. Nije loše da to imamo u vidu. A onda je, kao jedan od ključnih elemenata tog novog sistema obrazovanja, uveden takozvani panhelenski narativ, o čemu neću više govoriti, bilo je dosta Grka za danas. Dakle, hoću da kažem da je škola – i tu bih se vrlo rado takođe odazvala profesorki Krnjaji – deo nekakvog ideološkog sistema, i to ne mora automatski da bude ništa loše. Ideologija ne mora da bude nužno loša. A ono što mi trenutno imamo, institucije koje pokušavamo da popravimo, u kojima živimo, nastale su u jednom određenom trenutku i nije loše da toga budemo svesni kada razmišljamo o tome kako ćemo ih menjati. Hvala.

Miloš Janković: Ima li još pitanja?

Glas iz publike

Ja bih se vratila na pitanje autonomije. Kada pričamo o autonomiji, ne možemo zanemariti pitanje odgovornosti, i za odgovornost treba opet adekvatno obrazovanje. Možda bi bilo dobro otvoriti pitanje inicijalnog obrazovanja nastavnika, njihovog profesionalnog usavršavanja. Da li je ono adekvatno?

Pomenuli ste kako matematičari vide obrazovanje – njima je bitno da učenik zna da reši što više zadataka. Zašto? – Zato što nisu imali dovoljno pedagogije, psihologije, didaktike i tako dalje. Da li je tih 36 ESPB poena koji su propisani, opet „odozgo“, dovoljno (to je oko hiljadu sati, ako se ne varam, obrazovanja)? Da li je to zaista dovoljno da bi neko bio pedagog? Smatram da je svaki nastavnik zapravo pedagog, bar bi trebalo da bude. Kako mi obrazujemo nastavnike? Da li se oni osećaju dovoljno osnaženi da imaju autonomiju?

Jer autonomija ne može da se da, ona se gradi.

Mislim da treba pa da se vratimo tom ključnom pitanju – kako obrazujemo nastavnike? Imamo prazna mesta posle trećeg upisnog roka na nekim fakultetima na kojima postoji smer, na primer, nastavnik hemije. I to govori o statusu nastavnika u društvu. Sve to su pitanja – odakle krenuti? Mislim, dakle, da treba početi od inicijalnog obrazovanja nastavnika, pa i stručnog usavršavanja.

Jelena Vasiljević

Pričamo paralelno o ideji obrazovanja i o, čak ne obrazovnom sistemu, nego o školskom sistemu. Mislim da treba da razdvojimo o čemu pričamo, s tim što se ne bih složila sa tim da bi vrednost obrazovanja bila u tome da je išla kontra društvu, pogotovu s primerom Svetog Save u srednjem veku. Nije on odlazio zato što je bio kontra društvu, on je upravo išao tamo da bude proizveden, odnosno, u srednjem veku se obrazovalo da bi se vladalo. Priča o roditeljima koji kukaju i plaču je priča koju znamo iz mitskog folklor, ne znači da je istinita, a mislim da nisu ljudi odlazili da bi pobjegli od društva, da bi jeretički mislili o društvu, nego je i te kako postojala sprega između tog malog sloja obrazovanih ljudi i reprodukcije društvenog sistema. Dakle, obrazovani ljudi u tom vremenu oblikovali su društvo, nisu bili izvan društva. Dakle, manastiri, crkve ili kompleksi u kojima se mali broj ljudi obrazovao, nisu išli kontra društvu, naprotiv, vrlo su bili vezani za društvo i za društvenu reprodukciju.

Ne bih rekla da je kontradruštveni društveni momenat bio prisutan u obrazovanju. Naprotiv, obrazovanje je bilo ključno vezano za reprodukciju društva. Ako govorimo o nekakvoj ultimativnoj vrednosti obrazovanja, šta je ideja obrazovanja, šta je onda istorija ideje obrazovanja, a što je danas obrazovni sistem? Kad govorimo o obrazovnom sistemu danas, mi pričamo o školama, pretpostavljam, pre svega.

I onda neminovno dolazimo do činjenice da su škole, kao i sve druge društvene institucije, mesta socijalizacije pojedinaca, njihove normalizacije prema vladajućim ideologijama. U tom smislu svaka institucija, to znamo od Fukoa, ima ideju da ukalupljuje pojedinca. Škole takođe imaju funkciju ukalupljivanja pojedinca. Da li prema neoliberalnoj ideologiji ili prema nekoj drugoj ideologiji, ali svakako imaju. I možemo u tom smislu da govorimo o kritici školskog sistema, ali možemo i da pričamo o situaciji na primer, kada koleginica postavlja ovo pitanje, vraća nas ponovo na obrazovanje kao školski sistem i njegovo današnje stanje. Možemo da pričamo načelno o kritici obrazovanja i da govorimo da nam ovakvo obrazovanje ne treba, a možemo da pričamo o vrlo konkretnim problemima – da nemamo školski kadar, da niko ne upisuje nastavničke smerove, da ljudi nisu visoko motivisani, da ne mogu da ostvare tu autonomiju, ne samo zbog strukturnih razloga, nego zato što nisu dovoljno osnaženi da preuzmu odgovornost koja je potrebna za autonomiju – te se opet vraćamo na potrebu da se postigne društveni konsenzus o tome kakvo nam obrazovanje treba i koji podrazumeva i element ovoga o čemu sam govorila – da postavlja institucije koje će ukalupljivati pojedince ili koje će obrazovati.

Mislim da nama treba obrazovni sistem koji će da proizvede kvalitetne slikare, pravnike, naučnike, na kraju krajeva, i tako dalje. Da, to podrazumeva nekakvu standardizaciju; da, to podrazumeva možda i ubijanje tog jeretičkog duha koji je meni drag, ali prosto mislim da moramo da se opredelimo na kom smo koloseku u razgovoru, tako mi se barem čini.

A što se tiče autonomije, apsolutno se slažem da nastavnici nisu dovoljno opremljeni, da pedagogija nije nešto što može da se kroz ESPB bodove, odnosno kroz određene

predmete, usadi, i da bi bilo mnogo bolje da imamo neki drugačiji sistem, da bi onda oni koji se opredeljuju za rad u nastavi dobijali prilagođenije znanje ili nastavu, što, naravno, nije nimalo lako sprovesti. Postoje nastavnički smerovi. Šta se dešava kad neko upiše nastavnički smer, ne želeći da postane nastavnik? Da li ipak završi na kraju u nastavi?

Neophodno je intervenisati i u visokoobrazovnom sistemu. Ono što znam, jeste da u Srbiji postoji najveći otpor fakulteta ka nekoj vrsti takve intervencije, ali zato je neophodan širi društveni razgovor o tome, koji mora biti postepen i koji se mora graditi sa velikim strpljenjem.

Živka Krnjaja

Vaš komentar sam isprva tako i razumela, da nije pitanje pojedinačnog inicijalnog obrazovanja, nego i matematičar i pedagog i vaspitač i nastavnik bivaju stavljeni u jedno šematizovano okruženje koje je upravo regulisano obrazovnim sistemom i onda, ako matematičar ne zna svrhu zašto se uči matematika u školi ili čemu to služi, ako nalazi smisao u pripremi za rešavanje testova, da li je to obrazovanje? Zemlje koje imaju obrazovanje koje se zasniva na kvalitetu finansiranja obrazovnih ustanova u odnosu na postignuće učenika, znate šta rade? – Čitave godine ih pripremaju da rešavaju testove. Da li to možemo nazvati obrazovanjem? – Teško. Postoji pitanje kvaliteta inicijalnog obrazovanja, ali iznad njega stoji pitanje naše predstave o tome šta mi u stvari obrazovanjem hoćemo da postignemo i kakav smisao nalazimo u obrazovanju.

U Finskoj – govorim i o nivou učenja, ne samo obrazovanja – kroz obrazovanje važi princip učenja kroz istraživanje, i tačka. Takav koncept otvara pitanja šta to znači u predškolskom obrazovanju, šta to znači u osnovnoškolskom, šta to znači u srednjoškolskom, šta znači na univerzitetu, šta znači u profesionalnom usavršavanju? Ali znamo princip; znamo smisao. Mi ovde to nemamo, mi imamo akcenat na tome da će se znanje vrednovati kroz testove. Ne može se u obrazovanju sve meriti. Ako se nastavnik zadovoljava time da ispuni gradivo, da učini učenika obrazovanijim time što će njegova merljivost na testu biti veća, on ne radi dobro ni sebi ni detetu ni društvu.

Ako nema smisla i svrhe koje su iznad toga, izuzev tog postignuća, zašto je ono ograničeno? Zato što ne možemo testovima postignuća meriti sve? Možemo meriti nešto, ali to nešto onda pokazuje šta nam je važno i šta nam je prioritet u obrazovanju, a vrlo često je to udaljeno od smisla i svrhe obrazovanosti kakvu mi zamišljamo, i tu nastaju problemi. Dakle, sve dok takve stvari ne promislimo i dok se ne zapitamo da li mi to zaista hoćemo, ne možemo osuđivati jurnjavu za gradivom, nametanje; ne možemo osuđivati prosvetne radnike jer su u takvom sistemu niti njihovo inicijalno obrazovanje niti to može popraviti bilo kakvo profesionalno usavršavanje; dakle, niti pojedinačnom merom. Možemo pričati o empatiji koliko god hoćete, ako nas čeka test na kraju godine. To su nespojive stvari i u tom smislu ih ne treba ni misliti na taj način. Tako da to u kakav se sistem ulazi, kako je obrazovni sistem podešen, šta se vidi kao osnovna vrednost i šta se vidi kao svrha i smisao – suština je i matematike i pedagogije; i vaspitača, učitelja, nastavnika ma koje struke.

Miloš Janković

Otvorio bih u ovom trenutku možda nešto malo neprijatnije pitanje, s obzirom da je većina prisutnih sa Univerziteta. Univerzitet u Beogradu je opsednut Šangajskom listom. Vi ste spomenuli finsko obrazovanje kao primer dobrog obrazovanja. lako odbacuju ideju takmičenja i spremanja za testove, postižu najbolje rezultate na testovima, što

je paradoksalno. Majkl Epl obično kaže da kad se pripremaju za testove „rep maše psom“. Pasi Salberg, čuveni finski edukator i reformator, poziva nas da odustanemo od takmičenja, a mi gledamo kako da se što bolje pozicioniramo na Šangajskoj listi. Ako bismo ga poslušali i odustali od tog takmičenja, čini mi se da bismo ušli u šizofreniju i krizu identiteta – ne bismo znali ni ko smo ni šta bismo hteli da budemo. Moje pitanje za sve troje, a i za publiku glasi: ako zamislimo takvu situaciju – da odbacimo da se uopšte pozicioniramo na bilo koji način na bilo kojoj listi – kako biste zamislili razgovor na Univerzitetu? Čemu Univerzitet zapravo služi danas i čemu bi možda trebalo da služi?

Predrag Krstić

Humbolt, opet. Postoji nekoliko njegovih, uslovno rečeno, spisa, o unutrašnjoj i spoljašnjoj organizaciji Berlinskog univerziteta u kojima se govori o autonomiji. Dakle, u igri su samo dve reči koje će vas možda začuditi, kojima on opisuje unutrašnju organizaciju ili autonomiju univerziteta – sloboda i samoća. Zašto samoća? – Zato što dolaze neki ljudi koji su posvećenici, koji ne manjkaju, kao što znate, ni na fizici ni na ostalim smerovima na koje se upisuje jedan polaznik, i koji su rešili da svoj život ulože u naukovanje. A sloboda? – Zato što biraju predavanja i zato što i profesori biraju predavanja, odnosno sadržaj predavanja. Oni će se obučiti za nešto čemu će posvetiti svoje istraživanje. To je bila ideja modernog univerziteta. Šta se sa njom desilo u međuvremenu, između ostalog blagodareći testovima, a u eklatantnoj, metastaziraloj varijanti, i zahvaljujući rang-listama, ne samo univerzitetskim nego rang-listama koje besmisleno boduju i naučne radove, koje niko ne čita, sa kartelima koji su izdavački karteli i na koje svi pristajemo? – Posredi je industrijalizacija, jer nije univerzitet „pao“ spolja, mada ima dosta i tih elemenata, nego je zapravo inkorporirao, pounutrio, industrijski model. Tržište je zacarilo u njemu, kad nije moglo spolja da ga potkupi. Nije mogao ostati oaza, ne znam zašto i zašto ne bi mogao. Ali u poslednjoj instanci mi se čini samo zato što svi pristajemo na to. I tačka.

Živka Krnjaja

Da, složila bih se da univerzitet ne može biti izolovana oaza ako smo mi pod globalnim pritiskom tržišne ekonomije, ljudskih resursa, konkurentnosti. Dakle, slušali smo razgovore o vrednostima, ali nikako nismo došli do ekspliciranja koje su to vrednosti. Ovo su takođe vrednosti, ali da li ih mi biramo ili ne? Da li se mi za to zato opredeljujemo ili ne?

Ideja Humboltovog univerziteta sigurno je narušena ovim, kao i Bolonjom, kojom gotovo da ništa nismo dobili izuzev banalizacije onog što je nekada bilo utemeljeno i onog što se biralo i zaista studiralo. Zašto univerzitet to dozvoljava i zašto podleže tim pritiscima? Rekla bih da smo univerzitet – svi mi. Nepopularno se doživljava kad hoćete da otvorite neku temu i da na univerzitetu o njoj diskutujete, jer prihvaćena su opštevažeća pravila. Ideja je da se pasivizirate i da prihvatite pravila koja vam se nameću pod izgovorom da su to pravila koja važe na svetskom nivou. Nemačka ne želi da prihvati ta pravila, kriterijume i liste, a mi smo pristali na njih.

Pitanje je za nas kao nastavnike – ponovo se vraćam na pitanje naše stručnosti, naše hrabrosti i ne samo kreativnosti, nego spremnosti – koliko smo spremni da se suprotstavimo opštem društvenom pritisku. Očigledno je da popuštamo, mirimo se s postojećim stanjem. Mislim da u tome i jeste slabost univerzitetskih nastavnika generalno.

Predrag Krstić

Kad ga je Humbolt osnivao, Berlinski univerzitet imao je ekonomsku nezavisnost. Ne znam da li znate, Beogradski univerzitet je bio treći po bogatstvu u gradu, pa je

onda valjda nacionalizovan. Dakle, i to bi garantovalo nešto. Međutim, nema nikakve spoljašnje garancije ako nemate unutra dobre ljude. Da ne idealizujemo. Sklon sam ideji obrazovanja. Kao njen zakon ili zavet uveo bih delove Šilerovog inauguracionog predavanja na univerzitetu u Jeni iz 1789. godine. Šiler tamo kudi „uhlebljenog naučnika”, kojem nije stalo do istine, već jedino do položaja, statusa i časti. Štaviše, takav učenjak svoje traganje za istinom stavlja u službu bogaćenje, novinskih pohvala i naklonosti vladara. Taj žaljenja vredan čovek, zaključuje Šiler, ne može a da i u carstvu potpune slobode posvuda sobom ne nosi ropsku dušu.

Jelena Vasiljević

Zanimljivo je da već dugo unazad akademski radnici, ne samo u našoj sredini, govorim i o kolegama koje poznajem u inostranstvu, kritikuju sistem merenja i monopolski status izdavača časopisa koji ništa ne ulažu, a dobiju sav profit i tako dalje. I svi su saglasni kako je nužno odupreti se tome, a niko se ne odupire, jer su to neka pravila igre po kojima moraju da igraju. Interiorizovali smo to zato što nismo samo univerzitetski radnici, mi smo subjekti vremena, ideologije u kojoj živimo. I uvek mi je zanimljivo da, koliko god kritikovali taj sistem, pohvalimo se kada nam izađe rad u nekom prestižnom časopisu. Kritikuemo razne oblike merenja, ali nam je drago ako nam je citiranost velika – i to su neki paradoksi.

Sujeta nije nešto što je strano univerzitetskim profesorima, naučnim istraživačima i ljudskoj prirodi, pa čak ni takmičarski duh. Ljudi vole da se takmiče, ponekad je to za nauku bilo dobro. Na primer, takmičenje između Pasterovog instituta i još jednog u Americi oko toga da se otkrije uzročnik side. Taj takmičarski duh donosio je neke naučne rezultate i ne možete da ga eliminišete iz ljudske prirode.

Ali, ovo jesu neki ekstremi, jeste neka perverzija koju mi živimo. Zašto je univerzitet poklekao? – Mislim da se zaista desila potpuna marketizacija univerziteta. Karl Polanji bi to objasnio onim širenjem krugova marketizacije: nakon svake krize kapitalizma, kapitalizam mora da odgovori na krizu tako što uključi u tržište ono što prethodno nije bilo uključeno ili što nije bilo do kraja uključeno. Mislim da se nakon poslednje ekonomske krize desilo da su, na primer, javni prostori i univerzitet i recimo zdravstvo, koji nisu bili do kraja ili uopšte uključeni u tržište, sada uključeni zaista brutalnim mehanizmima, iako nije problem u novcu. Recimo, Amerika i Britanija imaju veoma bogate univerzitete, ali većina para ne odlazi na istraživanja ili na plate i nezavisnost istraživača. Slični fenomeni čini mi se da polako pristižu i kod nas. Američki univerziteti, pa i britanski, imaju problem da je menadžment isuviše jak. Njih ne kontroliše država, ali njihov menadžment ne dolazi iz naučnog kadra i često broji više zaposlenih ljudi nego naučnika. On se pita o svemu i svačemu, o raspodeli dobara, tako da vrlo, vrlo bogati univerziteti ne ulažu novac u istraživanje ili u plate, ne omogućavaju nezavisnost istraživanja. Na američkim univerzitetima, recimo, preko 50% nema stalni radni odnos; ti ljudi zavise od toga da pronađu kurs koji će predavati i nisu u poziciji ili misle da nisu u poziciji da se bore za poboljšanje svog statusa, a takođe im nedostaje solidarnost i pomoć onih koji već jesu u sistemu i koji imaju omogućene pozicije. Zašto se to dešava? – Ne znam. Veliki sam pesimista, ne znam kako ćemo iz toga da izađemo.

Glas iz publike

Na univerzitetu postoji najveća autonomija univerzitetskih profesora. Koliko su univerzitetski profesori pedagozi, koliko su oni zapravo školovani da budu nastavnici?

Živka Krnjaja [foto: A. Đ.]

Zapravo, kako se biraju univerzitetski profesori, koji su kriterijumi za njihov izbor? Znam da ovo nije najbolja tema koju treba dovesti u pitanje; možda ne bi trebalo da postavljam ovakva pitanja kao student osnovnih studija, ali mislim da je neophodno otvoriti je. Na mom Filozofskom fakultetu nalazi se plakat „Nije filozofski čutati“, a doživela sam tokom studija da mi profesor ne da reč kad se javim na času.

Vera Radović

Biću slobodna da pokušam da delimično odgovorim na ovo pitanje. Jelena Vranješević i ja smo održale jedan seminar za univerzitetske nastavnike. Bilo je to na dobrovoljnoj bazi, u dogovoru sa dekanima i Rektoratom. Prisustvovali su predstavnici više fakulteta, pa smo nakon toga pozvani da ga održimo na Farmaceutskom, FON-u, Mašinskom, Šumarskom i još nekoliko fakulteta. Ja sam se bavila konkretno visokoškolskom didaktikom, nastavom, na koji način naučnici drže nastavu, i oni su bili slobodni da postavljaju razna pitanja i, verujte, bila sam veoma iznenađena. Pitanja su se kretala od toga „šta da radim kad mi student zaplače na ispitu“ do toga „kakva pitanja da postavljam“, grešaka u ocenjivanju i sličnih koja se tiču samog procesa nastave. Zaključila sam da postoji veliki nedostatak, ne samo u pedagoškom obrazovanju na nižim nivoima, nego i kod univerzitetskih nastavnika. Izostanak systemske podrške čini da se naš entuzijizam brzo iscrpi, ali pohvalila bih, recimo, angažovanje Lidije Radulović u Centru za predmetne nastavnike, za koje sam posebno zabrinuta u našem sistemu obrazovanja.

Nije to problem samo kod nas. Videla sam da slični problemi postoje i u Finskoj i u Francuskoj, ali mi smo dopustili, država je dopustila, da diplomci mogu da drže nastavu da bi popunili nedostatak kadra, što mislim da će biti pogubno. Dakle, nemamo pravu selekciju predmetnih nastavnika, što se posle odražava na probleme u srednjoj školi. Za kraj, biću pomalo jeretik, i uputiću kritiku na račun školskog programa u srednjim školama

i gimnazijama. Naime, ne mogu da verujem da se u nekim renomiranim gimnazijama još uvek uči koliko je careva iz dinastije Karolinga i Merovinga krunisano i koje godine. Ja sam na društvene mreže postavila jednu rečenicu iz udžbenika biologije za gimnaziju i ne karikiram, spremna sam da je pokažem svakom zainteresovanom: jedini poznati pojam u toj rečenici u tri reda je – veznik.

Staša Babić

Osećam obavezu da odgovorim kolegici malo detaljnije na pitanje koji su kriterijumi za izbor nastavnika na univerzitetu, a i da se nadovežem na ono što je već bilo rečeno u razgovoru. Kriterijumi su isti oni povodom kojih se kolega s pravom bunio protiv Šangajske liste. Dakle, kriterijumi su koliko smo članaka objavili u časopisima, na ovim ili onim listama, sa impakt faktorima, ovim ili onim, i to se kvantifikuje. Dakle, tu dobijamo bodove, odnosno tu se računa matematički precizno da li smo ili nismo ispunili uslove, a onda postoji deskriptivna kategorija koje se zove – učešće u nastavi.

Dakle, učešće u nastavi se kvantifikuje, doduše kroz studentske evaluacije, kroz ocene koje nam studenti daju i moramo da dobijemo najmanje dvojku da bismo bili izabrani, moramo da dobijemo prelaznu ocenu, ali se sve ostalo opisuje nekakvim vrlo fluidnim kriterijumima. Meni je zanimljivo zašto se jedno kvantifikuje, a drugo ne. Veliki sam protivnik kvantifikacije, u svakom smislu, ali, evo, odgovor je taj: dakle, pre svega se vrednujemo kao naučnici, i to načinom za koji ja nisam sigurna, dapače, sigurna sam da nije najbolji, a tek onda kao pedagozi.

Živka Krnjaja

Htela sam da zahvalim kolegici Staši što je eksplicirala ovaj problem. Možemo mi da opišemo koliko, šta smo radili u nastavi, koliko smo bili aktivni, šta smo radili van fakulteta, da povežemo studente sa okruženjem, da ih odvedemo na druga mesta na kojima uče da bi shvatili svrhu i svoje pozicije i budućeg profila. Sve to prolazi kroz neku vrstu deskripcije i može i ne mora biti primećeno. Ali ono što je glavno, jesu bodovi koje ostvarujemo kroz nametnutu kvantifikaciju naučnih radova koja se odnosi na objavljivanje naučnih radova na privatnim svetskim listama. I to je zabrinjavajuće. Šta nam donosi Bolonja i šta smo ugrozili na našem Univerzitetu uvodeći Bolonju i kako tome da se odupremo – to je važno pitanje.

Miloš Janković

Imamo još pet minuta, dakle ima vremena za završne komentare, ako još neko želi da prokomentariše. U međuvremenu, postavio bih pitanje: Ako odbacimo činjenicu da je univerzitet nešto što služi Šangajskoj listi, onda smo se dogovorili da bi univerzitet trebalo bi da bude prostor slobode, a da bi bio prostor slobode, on mora imati ekonomsku autonomiju. Dakle, šta mi tražimo? – Da u državi u kojoj postoji, ma koliko zvučao patetično, 122 hiljade dece koja gladuju, zamišljamo univerzitet kao oazu slobode i zahtevamo novac ne polažući račune nikome. Jesam li dobro razumeo?

Jelena Vasiljević

Odlično je pitanje, ali, evo, u budžetu postoji toliko i toliko para. Mislim da je to kako se raspoređuju pare u budžetu par excellence političko pitanje i mislim da novčano osnaživanje univerziteta ne mora da ide nauštrb nekih drugih socijalnih mera, tako da nema potrebe da prioritetizujemo stvari. Zapravo je veći problem odgovoriti na ovo

pitanje – da li nekome polažemo odgovornost zbog dobijenog novca. To je veoma problematično. Podrazumeva se da si dobar naučnik ako imaš integritet i autonomiju delovanja, dakle, ne bi trebalo da nekome polažeš autonomiju. U ovaj problem uvrežilo se i nekoliko problematičnih pojmova, osim pomenute kvalifikacije izvrsnosti. Izvrstan si ako imaš te i te radove; zatim postoji neka vrsta opravdavanja – dajemo vam pare zato što vi imate nekakav impakt na društvo. Naravno, ne mogu sve discipline imati impakt na društvo niti treba, niti će neko ko proučava srednjovekovnu književnost moći na isti način da utiče na društvo kao neko ko se bavi veterinom ili medicinom, i to je besmisleno meriti. Ali živimo u takvom vremenu u kojem sve mora da bude opravdano. Mislim da, i to treba da bude stvar konsenzusa, moramo da kažemo, nama je potrebno, potrebno je društvu, da imamo discipline i da postoji prostor u kojem mogu da se istražuje nešto što nije neposredno društveno korisno, ali je nama korisno da imamo ljude koji se time bave, korisno je za društvo, korisno je za napredak. To je pomenuto pitanje polaganja odgovornosti, polaganja računa. Jedno je načelno pitanje, a drugo su konkretni problemi u našem društvu. Na načelno pitanje bih možda ovako odgovorila: problem sa konkretnim je što mi imamo i autonomiju fakulteta i svaki fakultet je pravno lice za sebe i što se ponekad ljudi unutar fakulteta pitaju kako se troše pare. Problem u koji ulazimo u tom trenutku, kako urediti institucije, više nije pitanje obrazovnog sistema. Meni, recimo, smeta što se kod nas autonomija fakulteta brani, prvenstveno, kao fiskalna autonomija. Mislim da to nije dobro, a na kraju se upravo na to sve svodi. To su problemi o kojima treba da pričamo i kao naučna zajednica, ali i sa nekim drugim akterima u društvu.

Milena Grbić

Da bi neko postao asistent, on, između ostalog, mora da ima visok prosek. Mislim, imao je visoke ocene tokom studiranja. I sad, od kad nama počinje da smeta da nas neko premerava citatnim indeksima? Zašto nam nije smetao prosek i nismo dovodili na bilo koji način u pitanje to što smo bili ocenjivani na fakultetu?

Vi ste se dotakli u jednom trenutku finskog sistema obrazovanja za osnovne škole. Nisam iz obrazovanja, nisam pedagog, ali radim na fakultetu, i nije mi sasvim poznat finski sistem, ali mi je veoma poznat švedski sistem obrazovanja. Oni ne ukidaju kompeticiju u smislu da zabrane deci da se takmiče, nego u prvih šest razreda nema ocena, nema takve vrste vrednovanja nečijeg znanja ili mišljenja, potencira se kritičko mišljenje. Podstiču se deca da kritički razmišljaju na određene teme koje su na neki način povezane sa predmetima. Meni se to čini fundamentalno značajnim.

Kad govorimo o visokom obrazovanju, mi na neki način govorimo iz prilično elitističke pozicije. Ako hoćemo da i onaj deo populacije koji neće studirati razvije kritičko razmišljanje, onda ga treba uvesti u onaj stepen škole za koji smo sigurni da će ga završiti. Deca danas idu u školu da bi bila ocenjena, a ne da se obrazuju, tako mi izgleda. Moje dete je sedmi razred i mogu da ispratim donekle šta se dešava. Deca ne doživljavaju školu kao mesto učenja, ona doživljavaju da idu tamo da bi bila ocenjena i ako nisu spremni za kontrolni, oni masovno sa tog kontrolnog pobegnu. Nismo se dotakli te teme. Možda sam promašila suštinu, ali ako mi stalno nekog ocenjujemo, šta je onda problem da neko ocenjuje nas? I to ne samo naš pedagoški rad, nego i istraživački. Lično sam protiv ocena, ali nešto ipak mora da se izmeri. Imam problem da dam nekom ocenu, jer nikad nisam sigurna šta sam na taj način postigla.

Čini mi se da je reč o značajnom problemu. Bili smo dobri đaci u osnovnoj školi, pa smo onda na nekoj listi za upis u gimnaziju, pa smo onda opet bili sa tim ocenama iz

Mislilište 13. oktobar 2023. [foto: A. Đ.]

gimnazije ili srednje škole, na nekoj listi, da bismo se upisali na fakultet, pa se i tu za nula koma nula ne znam koliko odlučivalo da li ćemo uopšte biti upisani i onda sad, sa 45 godina, meni je problem. Pa ceo život nas ocenjuju, mislim da je to suština. Da li uopšte postoji neka inicijativa kod nas da se približimo tome da u nekoliko prvih godina osnovnoškolskog obrazovanja nema ocena? Pitam vas kao studente pedagogije, da li uopšte neko nešto radi na tom planu?

Živka Krnjaja

Otvorili ste nekoliko pitanja. Odgovoriću vam kao neko ko se bavi prevashodno predškolskom pedagogijom. Pošto smo se upustili u reformu predškolskog vaspitanja i obrazovanja, pokušavamo uporno da ukažemo na to da je neophodna reforma barem prva dva razreda osnovne škole. Stalno se sukobljavamo sa nosiocima obrazovne politike i sa predstavnicima raznih nevladinih organizacija, uveravajući ih da ne možete napraviti reformu osnovne škole tako što ćete pomeriti granicu, da deca krenu u školu sa 6 godina ili, kako bi rekla naša koleginica iz Rijeke: ne možete promeniti način odevanja ili svoju haljinu ako na staru haljinu došijete jedan dodatni karter – on neće ništa promeniti. Dakle, potrebno je promeniti pristup problemu, barem kada je reč o početnom obrazovanju u osnovnoj školi.

Ono nužno podrazumeva, dakle, ne samo promenu u odnosu na ocenjivanje, nego i u odnosu na disciplinarni razredno-časovni sistem. Ne možete zagovarati celovitost, ne možete zagovarati integrisanost učenja, a imati i dalje razredno-časovni sistem, zato što je to neizvodljivo. Tako da ta promene jeste neophodna. Kažete da deca vole da se takmiče – to je pitanje bilo, čini mi se, pokrenuto na prethodnoj sesiji o vrednosti. Da li zaista deca vole da se takmiče? Ili deca vole da se osećaju uspešno, ostvareno i da na neki način testiraju svoju granicu moći u odnosu na onog drugog. To ne mora da bude kroz podsticaje takmičenja, i mi ne moramo to da radimo, ali zbog toga što smo pod pritiskom konkurencije i tržišnog načina razmišljanja, mi to podsticanje negujemo.

Što se tiče ocenjivanja, vi ste imali drugačiju paradigmu – ocenjivao vas je učitelj i nastavnik, kao i nastavnik na fakultetu koji ima naučni i stručni integritet. Drugi je pristup ako vas ocenjuje neko sa strane, testovima koje je napravio neko, nezavisno od konteksta obrazovanja, nezavisno od deteta sa kojim je radio tokom čitave godine. Neko je proglasio nešto univerzalnim znanjem u obrazovanju. Značajno je pitanje

šta je to i da li mi onda možemo očekivati da imamo generacije koje su stvaralački orijentisane, koje su kreativne, ako to ne možemo da merimo u obrazovanju. Jer, ako kažete da nešto može da se meri, onda poručujete da je to važno, a ovo drugo što ne možemo da merimo, onda je to manje važno. A kažemo da su nam potrebni oni koji su spremni da kreiraju, da stvaraju, da prave inovacije. Na osnovu čega? Ko ih to uči? Ko ih za to obrazuje i šta onda možemo od tih generacija da očekujemo? To su sve pitanja koja su, naravno, otvorena.

Da li nam je potrebna reforma? – Da, svakako, ali jedna temeljna reforma i promišljanje šta hoćemo obrazovanjem, a onda kako postupamo u vezi s tim. Ima mnogo zemalja koji su rešile taj problem i možemo se ugledati na njih, ali još uvek takav društveni konsenzus ide teško.

Predrag Krstić

Muka sa ocenjivanjem za mene je tolika da neću ni da govorim o njoj. Što se tiče statusa univerziteta, osvrćuću se na Jaspersovu ideju univerziteta. On otprilike kaže: „mi smo stariji od države; trajamo najmanje od XI veka, a onda su nas preuzele pojedine države. Njihov zadatak je da nam daju pare i da ništa ne pitaju.“ Šta Jaspers ima u vidu kada o tome piše? – Ima u vidu, između ostalog ili prevashodno, nacističku organizaciju obrazovanja.

Vi možete na svaku nauku ili obrazovanje koju stavljate u funkciju društva da zalepíte ovaj ili onaj, pa i nacistički simbol – i uvek ćete imati odgovaraju društvenu odgovornost naučnika i nastavnika koji državi polažu račun. Autonomija se, između ostalog, i zato ili u odnosu na to gradila. A opet, uvek je bila prisutna, ali je danas gotovo postala norma, volja naučnih radnika da se očas podaju ideologiji – ponekad se istovremeno ili kao prokazujući recidiv onoga što su se još sećali da bi trebalo da rade, dičeći time da mogu da sveobuhvatno sagledaju sve društvene procese nepristrasno i mimo njih – a odnedavno i manji ocenjivanja i procenjivanja, u strahu da ne ispuste nešto u kakvoj evaluaciji i ne ispadnu iz kakvog god rangiranja. Uprkos načelnim deklaracijama, i utoliko više ukoliko je više, autonomija više nema ili gotovo da nema; ima samo autonomne predaje heteronomnim porecima.

Živka Krnjaja

Zato je nema ni kod naših nastavnika. Ako imate sistem u kojem će nastavnik takode biti ocenjivan i ako nastavnik strepi i u osnovnoj školi, i u srednjoj školi, i u predškolskom obrazovanju, ako strepi vaspitač od toga da li će mu doći eksterna evaluacija da ga proceni sa jednom sasvim pogrešno usmerenom funkcijom koja ne bi smela da bude procenjivačka u tom smislu, onda nema autonomije. Trebalo bi vršiti ispitivanje sa razvojnom funkcijom – da se čuje sa kojim problemima se suočavaju nastavnici, vaspitači i da se onda ti problemi podignu na nacionalni nivo, na njima prave projekti i rešavaju pitanja, a ne da se procenjuju. Ne možete očekivati od nastavnika koji je procenjivan da bude autonoman, a onda da razvija autonomiju svojih učenika. Strašno je što će takav nastavnik da bude usmeren na polaganje računa.

A što se tiče univerziteta, nije pitanje uzimanja nekome, nije ni pitanje toliko raspodele budžeta. Kad je o Beogradskom univerzitetu reč, praktično je rešenje da mu se vrati imovina, kao što se vratila Crkvi, recimo.

Miloš Janković: Hvala svima i vidimo se sledećeg petka.

šta će se
promeniti,
ko će koga
smeniti?

nastavnici
nastavnice
nisu samo
zastavice.

nastavnici
nastavnice
nisu samo
zastavice.

šta će se
promeniti,
ko će koga
smeniti?

*budućnost obrazovnih
institucija*

sesija 5 [17:00 – 18:30]

BUDUĆNOST OBRAZOVNIH INSTITUCIJA

Šta se već promenilo, a šta će se tek promeniti u školama i na univerzitetima, s obzirom na razvoj novih tehnologija, novih medija i novih pristupa obrazovanju? Da li bezmalo univerzalna dostupnost informacija menja nešto na karakteru nastave? Da li neograničen pristup učenika i studenata višestrukim izvorima saznanja derogira ulogu nastavnika ili je samo čini zahtevnijom? Da li se veći deo sticanja obrazovanja – i kakvog obrazovanja – preseljava u vaninstitucionalne regione ili u alternativne institucije obrazovanja? Da li pandemijske, ekološke i druge globalne krize osuđuju ustanove obrazovanja na temeljni preobražaj? Ne najavljuje li veštačka inteligencija ne samo suton klasične podele uloga u obrazovnom procesu, već i njegovu još do kraja nepredvidljivu mutaciju?

r e č i t a t i v

rasprava

moderatorica: Ana Lipij

[filozofkinja, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

uvodničari:

Aleksandar Baucal

[psiholog, Filozofski fakultet]

Jelena Guga

[teoretičarka novomedijske umetnosti i kulture,
Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

Dobrinka Kuzmanović

[psihološkinja, Filološki fakultet]

d i s k u s i j a

215 godina

UNIVERZITET U BEOGRADU

Budućnost obrazovnih institucija

sesija 5

BUDUĆNOST OBRAZOVNIH INSTITUCIJA

Moderatorka: Ana Lipij

Dobar dan. Dobro došli na petu po redu sesiju razgovora Mislilišta. Tema sesije je Budućnost obrazovnih institucija, a naši današnji uvodničari su profesor Aleksandar Baucal, psiholog sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, naučna saradnica Jelena Guga, teoretičarka novomedijske umetnosti i kulture sa Instituta za filozofiju i društvenu teoriju, i profesorka Dobrinka Kuzmanović, psihološkinja na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu.

Današnja tema može se nadovezati na neke od prethodnih tema, odnosno prethodnih sesija Mislilišta, s obzirom da razmatramo aktuelno stanje u obrazovnom sistemu, kao i da se pozivamo na neke aspekte prošlosti obrazovnih institucija. Ipak, ono što nas danas najviše zanima je da pokušamo da napravimo neku projekciju ili neke predikcije budućnosti obrazovnih institucija. Pitanje na koje danas pokušavamo da damo odgovor jeste kako mislimo da će izgledati budućnost obrazovnih institucija i same obrazovne institucije u budućnosti? Da li će obrazovne institucije uopšte opstati, s obzirom na otvaranje prostora za alternativno i vaninstitucionalno obrazovanje? Da li je neminovnost da buduće obrazovne institucije u velikoj meri imaju drugačiji karakter od današnjeg? Da li će se promeniti uloga učenika, odnosno studenata, kao i nastavnika u obrazovnom procesu, uzevši u obzir tehnološki napredak, razvoj novih tehnologija, nove obrazovne situacije i nove prostore obrazovanja?

Ana Lipij [foto: A. Đ.]

Znamo da tehnologija već u ovom trenutku veoma utiče na karakter nastave. Imamo „onlajn“ predavanja, pogotovo nakon pandemije koronavirusa; svi smo se već privikli na takav model nastave. Postoji mnogo novih aplikacija, recimo jedna od aplikacija koju ćemo danas spomenuti je Chat GPT aplikacija koja ne samo da može da bude pomoć u učenju i spremanju, recimo, pismenih sastava, već je u stanju da potpuno samostalno generiše tekst. Šta to zapravo znači za obrazovni sistem?

Dakle, da li provere znanja, recimo u školama i u visokoškolskim ustanovama, mogu da ostanu iste, uzevši u obzir da su nam informacije sada svima dostupne? S tim u vezi, postavlja se i pitanje kritičkog mišljenja. Znamo i vidimo iz medija da je, uprkos gotovo potpunoj dostupnosti informacija, problem kritičkog mišljenja, odnosno diskurs postistine aktuelniji nego ikada, jer postoji mnogo lažnih vesti, mnogo neproverenih informacija koje se brzo šire. Da li su autodidaktički procesi, samoobrazovanje, danas pristupačni i prihvatljivi, odnosno, da li institucije obrazovanja kao takve treba da uopšte opstanu ili pre možemo govoriti o nekoj digitalnoj organizaciji obrazovanja?

I za kraj ovog prvog segmenta, čini mi se da je jedno od najvažnijih pitanja za razmišljanje koje nam je stiglo od posetilaca tribine koji su se elektronski registrovali (to su te tehnološke prednosti našeg doba): šta je potrebno da znamo i radimo da bismo učestvovali u izgradnji obrazovnih institucija u budućnosti? Profesore Baucal, izvolite.

Aleksandar Baucal

Hvala, mi smo dobili zahvalnu temu, jer svaki razgovor o budućnosti je kao projekivni test, kao Roršahova mrlja: sve što kažemo, niko ne može da ospori, tako da je ovo zanimljiva tema. Zamislimo dete koje će biti upisano 1. septembra 2023. godine u prvi razred osnovne škole. To dete će završiti 2031. osnovnu školu, 2035. srednje obrazovanje. Ako se bude školovalo na univerzitetu, 2040. će doći na tržište rada, sad već kao odrasla osoba; znači neki radni vek će provesti od 2040. do 2080 (ako uopšte bude postojala penzija u to vreme). Neka to bude prostor u kojem ćemo projektovati obrazovanje u budućnosti. Dete je, dakle, 1. septembra upisano u ovu školu koja trenutno postoji i ako je ta škola prilagođena potrebama budućnosti deteta, onda je sve u redu, ali ako nije, onda smo u velikom problemu.

Nezgodno je što ne možemo da razmišljamo o budućnosti iz perspektive nekih naših diskusija, na primer, da li će u lektiri da bude više Desanke, da li će u matematici biti tri časa ove teme ili četiri časa one teme, jer takve diskusije, osim neke lične relevantnosti za one koji se sada oko toga raspravljaju, nemaju nikakve bitne veze sa životom koji će deca živeti u tom periodu koji smo sada skicirali.

Dakle, moja prva teza jeste da naše današnje obrazovanje – i u pogledu strukture, organizacije, načina funkcionisanja, kako se donose programi, kako se školuju nastavnici, kako funkcioniše škola kao institucija, šta se dešava u učionici – nije prilagođeno ni sadašnjosti, a još manje nekoj budućnosti o kojoj govorimo. Kako to možemo da testiramo? – Naravno, možemo da kažemo: prilagođeno je sadašnjosti iz perspektive mog prethodnog iskustva. Mnogi roditelji koji se ne bave obrazovanjem imaju običaj da kažu: „To je isto kao kada sam ja išao u školu, meni ništa ne fali, neće faliti ništa ni mom detetu.“ Ta perspektiva, naravno, ima svoja ograničenja, ali je snažan iskustveni argument za veliki broj ljudi – da kada razmišljaju o obrazovanju ne vide nikakav problem i da kažu da je sve OK. Dete se budi ujutru, gundča pošto se rano probudilo, odlazi u školu, gundča kad se vrati iz škole, radi domaći, roditelj vidi da nešto radi, gundča – znači, verovatno je to sve OK.

Međutim, kako možemo da testiramo u kojoj meri je sadašnji obrazovni sistem prilagođen sadašnjosti, da ne govorim o budućnosti? – Mi smo, svi prisutni, odrasli, dakle, vodimo neke manje-više odrasle živote, tu uključujem i studente. Kad analiziramo životne situacije u kojima se mi nalazimo, najčešće imamo neke problemske situacije. Na primer, kad smo prvi put razgovarali o ovom skupu, Milica i ja smo govorili o tome kako treba definisati neku temu, treba definisati ljude, organizaciju – znači, sve su to situacije u kojima pokušavamo da povežemo iskustvo, znanje nekih drugih ljudi koji su organizovali slične događaje i donosimo mnogo odluka, pri čemu za mnoge odluke ne znamo da li će biti najbolje. E, sad, ako je to neki model situacije u kojoj odrasli danas žive i stalno su, u stvari, u takvim situacijama, da pogledamo da li takva situacija postoji u sadašnjoj školi. Da li je učenik ikada u toku svog obrazovanja imao uzorak takve situacije? Jer, ako nije imao takav uzorak, kako da se on pripremi za takve situacije? Mi kao da verujemo, kako se nekada tradicionalno govorilo: neka se venčaju dvoje, pa će ljubav doći s vremenom – dete treba da nauči sva ova znanja, a nekako će primena doći sama od sebe. To je slika današnjeg obrazovanja. Dali smo mu sve što treba, a sutra, kad se to dete nađe u nekoj životnoj problemskoj situaciji, pa valjda će nekako da iskombinuje sve to što je naučilo i na osnovu toga će donositi dobre odluke i upravljati svojim životom. Jedino ovakva radna hipoteza opravdava kako mi uopšte održavamo aktuelno obrazovanje, imajući u vidu da postoji ogromna diskrepanca između onoga što je život i onoga što je obrazovanje.

Znači, ako bi naša sadašnja škola bila prilagođena životu, onda bi u životu trebalo da imamo sledeću situaciju, koja je tipična u mnogim školama: neki šef ili rukovodilac departmana da ti određeni tekst ili seriju tekstova, ti to pročitaš i onda dođeš kod njega, ispričaš mu šta si pročitao. Čak i kad bismo se mi, odrasli, našli u takvoj situaciji, verovatno bismo pomislili da je u pitanju skrivena kamera. Dakle, u ovom primeru vidimo pomenutu ogromnu diskrepancu između onoga što je tipična situacija u školi i onoga što je sadašnji život.

Na naše razgovore o tome kako bi trebalo promeniti obrazovanje da bi bilo u funkciji budućnosti neko će reagovati pitanjem: ko zna kakva će biti budućnost?! Mi ne znamo ni šta će biti za pet godina, a kamoli 2040. Da, mnogo toga ne možemo da znamo i dovoljno je da uporedimo svoj život 2023. sa recimo životom 2010. ili 2005. godine. Ko je tada mogao da zamisli ovakav svet? To jeste teško, ali, sa druge strane, mi sigurno znamo da će taj život biti promenljiv. Pojavljivaće se nove tehnologije, mi ćemo se stalno suočavati sa nekim novim izazovima. Dakle, kada tako gledamo, onda možemo da zaključimo da je najbolja priprema za takav svet, koji je nepredvidljiv i promenljiv, da deci ponudimo kroz obrazovanje što šire, opštijekompetencije, jer onda ih opremamo za tu nepredvidljivu budućnost. Ako specifične veštine dizajniramo spram sadašnjeg razumevanja budućih izazova, to sigurno neće biti dobro. Moramo, dakle, ići ka nekim opštim veštinama. Mnoge studije su već urađene sa tim ciljem i mi otprilike danas manje-više znamo koje su to krupne, široke kompetencije za koje postoji široka saglasnost da su relevantne. To su ključne kompetencije i svako može da uzme, recimo, dokumenta Evropske unije u kojima postoji njihova definicija i mnogi obrazovni sistemi orijentišu se upravo ka tim kompetencijama. Dakle, nešto ipak znamo. Znamo sigurno da će u budućnosti deca biti izložena stalnom rešavanju komplikovanih interdisciplinarnih problema, pri čemu će saradivati sa drugima koji pripadaju i drugačijim tradicijama, drugačijim kulturama, drugačijim vrednostima, drugačijim znanjima, drugačijim profesijama. Dakle, naša deca bi

Aleksandar Baucal [foto: A. Đ.]

trebalo u školi da budu izložena takvim situacijama. U suprotnom, ne mogu da „bildeju” pomenute kompetencije.

Zaključak koji možemo izvesti iz svega pomenutog poprilično je depresivan. A ono što je još depresivnije je što nismo ni svesni veličine problema. Mi smo već sada propustili da razmišljamo o problemima, što znači da nećemo ništa uraditi za ovu generaciju, ni za sledeću, verovatno ni za onu drugu. Dakle, sad je trka s vremenom – kad ćemo mi početi, u stvari, da postavljamo prava pitanja. I kao jedan mali test za kraj, ja sam zamislio onog poslovičnog Marsovca, koga stalno prizivamo u pomoć kad treba da dodemo do neke poente. Ako bi postojao neki Marsovac koji živi u toj budućnosti između 2040. i 2080, Marsovac koji zna kakav je to život i dođe sada vremenoplovom u naše vreme i gleda naše škole, on bi primetio nešto i rekao: „Vidi, ovo je zanimljivo, to priprema decu za budućnost”. Ono što bi on video, to je prepisivanje. Jer, prepisivanje je aktivnost učenika u školi koja ih, izgleda, najbolje priprema za budućnost. Pod jedan, oni imaju planiranje;

prvo, moraju da pokažu inicijativu – u učenju toga nema, kad uče za ocenu. Oni moraju da pokažu inicijativu, da rade grupno, dakle, da saraduju, da rešavaju probleme, koriste savremene tehnologije. Dakle, kad to tako sagledamo, ispadne da prepisivanje ima najveći potencijal da pripremi decu za budućnost.

Međutim, naš je problem u tome – čak i ako bismo se saglasili da imamo bar nešto – što onda mi učimo decu da budu veoma kompetentna u ilegalnom kontekstu, a obično ispadnu vrlo nekompetentna u legalnom kontekstu, što sigurno ne može biti dobra kombinacija. Znači, čak i ta pozitivna poruka ima svoju negativnu stranu. Eto, to bi bilo nekoliko ideja za našu dalju raspravu o ovoj temi. Hvala vam.

Ana Lipij: Hvala vama, profesore Baucal. Pitala bih Jelenu da li može da nam kaže nešto o novim kompetencijama neophodnim za današnje đake, o medijskoj pismenosti, o veštačkoj inteligenciji, o digitalnoj pismenosti i sve to u kontekstu obrazovanja.

Jelena Guga

Naravno. Počela bih od pitanja koje je došlo onlajn u vezi sa aplikacijom *ChatGPT* i mislim da je za početak veoma važno demistifikovati tu tehnologiju. Dakle između „hajpa“ o tome da mašine preuzimaju profesiju i straha od tih tehnologija, treba videti šta su one zaista. Veštačka inteligencija je na prvom mestu kompjuterski softver. Znači, imamo tendenciju da antropomorfizujemo tehnologije. Takođe, naša koncepcija o veštačkoj inteligenciji umnogome je pod uticajem medija i pod uticajem narativa naučne fantastike, odnosno holivudskih blokbestera. Ne čitaju baš svi distopijsku naučnu fantastiku da bi razvili kritičko mišljenje prema tim tehnologijama. Dakle, reč je o jednom vrlo sofisticiranom softveru koji koristi različite tehnologije veštačke inteligencije, kao što su mašinsko učenje, veliki jezički modeli i tako dalje, koji koriste ogromne baze podataka (*Big Data*) ili podatke koje čovek unosi u softver, odnosno podatke koji služe za trening algoritma.

Jelena Guga [foto: A. Đ.]

Ne smemo da zaboravimo da je veštačka inteligencija ljudski proizvod. Čak i ono što sama mašina, odnosno tehnologija, softver, izbací, opet je ljudski proizvod, jer podaci na kojima se algoritam trenira, od književnosti, preko slikarstva, preko svega što je dostupno na internetu, jeste ljudski proizvod. Dalje, čovek je taj koji algoritmu zadaje *prompt*, odnosno zada: „Napiši mi kratku priču u stilu Margaret Atvud“, primera radi. I ono što mašina izbací kao krajnji rezultat je ono što će čovek izabrati ili korigovati ili odbaciti, tako da u tom smislu mislim da je vrlo važno ne pripisivati toliku moć i pogrešno percipirati veštačku inteligenciju kao takvu.

Otkako se pojavio *ChatGPT*, zaista je za sve bio šok, bukvalno nam je kulturni sektor, koji je prvi bio na udaru, nametnuo takvu percepciju. Umetnici se sada bore za autorska prava jer su za text to image proizvodnju uzeti njihovi umetnički radovi (na njima su trenirani algoritmi), a da ih niko nije obavestio niti su dali pravo. Kulturni sektor je bio prvi na udaru, ali svaka druga profesija je takođe, hajde da kažemo, ugrožena – obrazovanje takođe. Postoji, međutim, i veliki potencijal u upotrebi te tehnologije. Ovo nije prva tehnologija koja je ono što se na engleskom zove *disruptive technology*. Jeste mnogo kompleksnija, ali i svaka prethodna tehnologija je u nekom trenutku inkorporirana u obrazovni sistem. Recimo, kad se pojavila *Wikipedia* nastao je veliki problem oko plagiranja, prepisivanja i tako dalje. Čak i pre digitalnih tehnologija, i pre sto godina, ko je hteo da prepisuje – prepisivao je, samo su sada drugi načini i druge metode. Pitanje koje zapravo treba da postavimo je: zašto su uopšte učenici ili studenti dovedeni u poziciju da moraju da prepisuju? To je nešto čime takođe treba da se pozabavimo.

Trenutno ne postoji regulacija, još uvek bukvalno ne znamo šta nas je „strefilo“, kad moram tako da se izrazim, ali mislim da će vrlo brzo doći do nje. Postoji regulacija veštačke inteligencije u Ujedinjenim nacijama, Evropska unija je donela neke smernice, čak su i kod nas u Srbiji usvojene smernice za etičku upotrebu veštačke inteligencije, tako da pretpostavljam da će malo-pomalo doći do smirenja ovog „divljeg zapada“ sa veštačkom inteligencijom i da ćemo uskoro imati regulisanu njenu upotrebu. Mislim da je za obrazovni sistem veoma važno da se tehnologije ne zabranjuju, već da se inkorporiraju u sistem, jer škola ili obrazovni sistem ne mogu da budu u kamenom dobu i izolovani od života i realnosti oko nas. Te tehnologije su prisutne i sad je na nama da vidimo šta sa njima da radimo. Ako u školi ili na fakultetima zabranimo aplikaciju Chat GPT, studenti i đaci imaće je u svom okruženju, kod kuće, bilo gde, i koristiće je. Takođe, u realnom životu će ista ta tehnologija biti korišćena u raznim profesijama i prosto moramo da ih osposobimo da i posle školovanja mogu da budu obučeni za tako nešto, kao što je rekao i profesor Baucal. Smatram da je u tom smislu ključna digitalna, medijska, AI pismenost.

Dakle, medijska pismenost je nešto što je „juče“ trebalo uvesti u obrazovni sistem na svim nivoima. U nekim naprednim zemljama na Zapadu već postoje predmeti koji se upravo bave digitalnom pismošću, na kojima daci tinejdžeri već imaju zadatke da otkriju šta je lažna vest ili da pronađu lažnu informaciju, da se razvija kritičko mišljenje; to je veoma važno. Trenutno nam to zavisi od medijske pismenosti predavača, onih koji obrazuju i od njihovog entuzijazma. Da bi to sistemski ušlo u obrazovanje, potrebna je medijska pismenost, odnosno digitalna pismenost i samih donosilaca odluka. U nekim naprednim zemljama to je malo uspešnije; kod nas, veoma dobro znamo gde živimo, mnogim donosiocima odluka izazov je i funkcionalna pismenost (naravno, ne svima), a kamoli digitalna pismenost. Zato je vrlo teško napraviti promene. Tehnologije se veoma brzo pojavljuju, brzo se menjaju i potrebna je fleksibilnost i da se u okviru predmeta ne

uči samo digitalna pismenost kao savladavanje tehnologije, već i ono što je još važnije od savladavanja same tehnologije, što svi radimo kod kuće: šta nama tehnologija predstavlja, kako kroz nju preispitujemo šta je čovek, šta je učenje, šta je obrazovanje i šta ona znači za znanje. Mislim da je takav razvoj kritičke misli prema tehnologijama ključan.

Nedavno sam naišla na dva primera u visokom obrazovanju od kada se pojavio *ChatGPT*. Profesor sa Univerziteta Djuk zadao je zadatak da se uradi seminarski rad; naravno da su učenici koristili *ChatGPT* i to je prilično depresivno. Kolege iz Britanije, sa fakulteta, razmišljali su čak da li da ukinu seminarske radove. Ali, recimo, Jejl je doneo rešenje da se te tehnologije inkorporiraju u obrazovni sistem. I ovaj profesor sa Univerziteta Djuk dao je studentima zadatak, dao im je *prompt*, određenu temu, prosto da predaju ono što je *ChatGPT* izbacio, i onda su zajedno analizirali te tekstove. Ono što je vrlo, vrlo tipično za *ChatGPT* je da su svi ti tekstovi, šta god da izbaci, opšte mesto. Drugo, ima toliko grešaka, navođenja citata iz nepostojećih knjiga, sa nepostojećih strana, iz nepostojećih naučnih radova i tako dalje; mnogo propusta. Kao što nije akademski prihvatljivo da referenca bude *Wikipedia*, jer nije pouzdano ono što stoji na Vikipediji, isti je slučaj i sa aplikacijom *ChatGPT*. Upravo kroz takvu analizu sa studentima, kroz ukazivanje na to koliko grešaka ima i kroz poigravanje sa tim, zapravo se razvijaju kritičko mišljenje i digitalna pismenost.

Ana Lipij: Hvala, Jelena. Pomenuli ste pojam mašinskog učenja. Dakle, mašinsko učenje podrazumeva da mi učimo mašine, odnosno da ispostavljam informacije mašinama koje one onda generišu. Ali šta je sa druge strane – Dobrinka, pitala bih vas – da li u obrazovnim procesima danas već imamo mašine koje uče nas? Znamo da u nekim državama u svetu već postoje ideje da se nastavnici robotizuju zbog nedostatka nastavnog kadra. Dakle, da imamo robote nastavnike. U kom smeru mislite da će to ići?

Dobrinka Kuzmanović

Hvala. Dobar dan ili dobro veče svima. Najpre želim da zahvalim organizatorima Mislilišta na ovoj ideji i akciji, na konceptu i mestu na kojem se odvija Mislilište. Za mene ovo ima posebnu simboliku, jer mislim da mi, koji promišljamo o obrazovanju, a i te kako treba da promišljamo o obrazovanju, glavni smo krivci zašto su obrazovne institucije ovakve kakve su; ne jedini, ali među glavnim krivcima.

Mislim da je dobro da se, kada promišljamo o obrazovanju, malo izmestimo iz svojih obrazovnih institucija i da je dobro mesto ovaj otvoren prostor koji za mene ima nekakvu simboliku i da, zapravo, stvarna transformacija, počinje, kako kaže Epl, onda kada država prestane da bude generator promena i kada nastavnici i učenici, uključujući i lokalnu zajednicu, počnu da kreiraju svoj program – naravno, metaforički rečeno. Zato mislim da je važno što smo se malo izmestili iz svojih obrazovnih institucija. Mislim da je izuzetno važno što smo počeli da razmišljamo o tome kakve su nam obrazovne institucije.

Ja sam došla ovde sa nastave, imala sam pre ove naše tribine četiri sata nastave i pitala sam svoje studente na Filološkom fakultetu šta oni misle: kakva je budućnost obrazovnih institucija? Naravno, pozvala sam ih da dođu. Žao mi je što i studenti nisu sa nama, ali ovo je prvi ciklus Mislilišta i nadam se da će Mislilište nastaviti da živi i da postoji. Zna li šta su mi rekli studenti? – Da obrazovanje po njihovom mišljenju nema svetlu budućnost i da je neophodno da propadne kapitalizam kako bismo shvatili vrednost obrazovanja. To su samo neki od njihovih odgovora.

Odgovoriću i na pitanje koje ste mi postavili, nisam ga zaboravila, ali htela bih da se vratim na naslov ovog našeg današnjeg panela i da ga malo problematizujem – Budućnost obrazovnih institucija ili Obrazovne institucije u budućnosti. Mislim da treba da odredimo na šta mislimo. Zapravo, objasniću na šta konkretno mislim. Kad kažemo „budućnost obrazovnih institucija“, čini mi se da mi zapravo razmišljamo o tome da li će obrazovne institucije uopšte postojati? Kakva im je sudbina i u kom smeru one treba da se transformišu ili reformatiraju, da upotrebim ovaj tehnički termin, da bi postojale u budućnosti? A ovaj drugi scenario, „obrazovne institucije u budućnosti“, podrazumeva da će obrazovne institucije postojati. E sad, da li će se i na koji način promeniti, o tome možemo da spekuliramo. Meni ovo „budućnost obrazovnih institucija“ zapravo ima prizvuk neke nove moralne panike o kojoj mi svedočimo već više puta u novijoj istoriji civilizacije; zapravo, otkako postoji obrazovanje kakvo danas poznajemo.

Pošto predajem Psihologiju obrazovanja na fakultetu, navešću autore i naslove, za koje verujem da je većina prisutnih čula.: Ivan Ilić je još pre nego što sam se ja rodila dovodio u pitanje postojanje škole kao institucije – čuvena je njegova knjiga *Dole škole*; pa Nil Postman, pa Džordž Pikerin i njegovo delo *Izazov obrazovanju* (Biblioteka XX vek). Ta pitanja su i te kako aktuelna i gotovo da su identična kao pitanje koje mi danas postavljamo. Evo citiraću jednu rečenicu: „Vozimo se u apokaliptičnim kolima tehničko-tehnološkog razvoja u budućnost koju ne poznajemo.“ To apsolutno odgovara današnjem kontekstu i ovoj situaciji u kojoj smo. Da, ima li razloga za paniku? Kako da pričamo o budućnosti, ako se ne osvrnemo na prošlost? Čini mi se da to nije moguće, apropos ove moralne panike. Ne kažem da nema razloga za zabrinutost i za ozbiljno promišljanje, ali htela sam samo da skrenem pažnju da je, recimo, još Platon bio zabrinut da će pisana reč urušiti naše pamćenje; pa su se u 18. veku roditelji srednje klase pribojavali da će im deca postati zavisna od čitanja; pa kad se pojavio radio, evo, pročitacu: „Evo uređaja čiji je glas svuda. Možemo dovesti u pitanje kvalitet njegove ponude za našu decu, možemo odobravati ili osuđivati njegove zabave i čari, ali smo nemoćni da ga isključimo. On dolazi u naše domove i zarobljava našu decu pred našim očima. Radio je lošiji od bilo kog medija koji je postojao ranije, jer nikakve brave neće sprečiti ovog uljeza, niti roditelji mogu da odvrate svoju decu od njega.“ Da ne znamo da je u pitanju radio, pomislili bismo na internet, sasvim sigurno. A kad se pojavila televizija, nastupila je tzv. *televizijska panika*, pa opet pojava digitalne tehnologije, Treća industrijska revolucija, pa sad imamo Četvrtu industrijsku revoluciju, kada se gube granice između fizičke, biološke, digitalne realnosti... Da li sam optimista ili pesimista? – Nisam se izjasnila. Citiraću autora koji kaže da „za svako složeno pitanje postoji odgovor koji je jednostavan, jasan i – pogrešan“. Zašto možda ipak možemo da dovodimo u pitanje budućnost obrazovnih institucija u ovom trenutku koji živimo, Saša i Jelena su izneli neke argumente, a ja bih otvorila nekoliko pitanja.

Da li obrazovne institucije ispunjavaju svoje funkcije? – Zapravo, mi i danas u našim obrazovnim institucijama imamo takozvanu metaforu provodnika. Ona bihejvioristička koncepcija obrazovanja – da se znanje „prenosi“, toliko je ušla u svakodnevni jezik, da je stalno možete čuti. Ja studentima kažem da ću ih tokom trajanja dva kursa, tokom dva semestra, 150 puta podsetiti na to da znanje ne može da se „prenosi“ i da se znanje konstruiše. Današnje obrazovne institucije i dalje „prenose znanje“, iako svako od nas ima biblioteku u sopstvenom džepu, slobodno možemo reći. Toliko informacija možemo da pohranimo u svojim digitalnim uređajima, da daleko prevazilaze obim i količinu informacija koje su pohranjene u nekim bibliotekama.

U kojoj su meri obrazovne institucije po meri deteta, učenika, studenta? Šta mi zapravo danas znamo o našim korisnicima, ako se prebacimo na ovaj tržišni jezik? Ko su ti mladi danas? – Imamo čuvenu sintagmu s početka 21. veka koju je lansirao Mark Prenski, američki autor, kreator video-igara, obrazovni tehnolog: „digitalni urođenici“. On je smatrao da današnje generacije, današnji mladi, misle i procesuiraju informacije potpuno drugačije u odnosu na generacije koje su rođene pre pojave digitalne tehnologije i interneta. Neko vreme je zastupao taj stav, ali nakon toga je i sam rekao da je taj koncept prevaziđen, pa je uveo sintagmu „digitalna mudrost“. I sam je nekoliko godina kasnije rekao da nije mogao ni da pomisli kakvu će popularnost doživeti ta njegova sintagma, ne samo u široj, već i u naučnoj javnosti. Brojna istraživanja i naučni radovi napisani su s ciljem da se dokaže ili opovrgne da li su današnji mladi „digitalni urođenici“ ili nisu; između ostalog, i ja sam se u okviru svoje teze bavila tim pitanjem.

Za ove dve decenije nizali su se novi termini – „Google-generacija“, „mobilna generacija“, „Z-generacija“, „milenijalci“, „postmilenijalci“, „digitalna generacija“ (da li će mi sad sve pasti na pamet?) – da bi se polako klatno pomeralo na drugu stranu, i od tog tehnioptimizma, mi smo polako prelazili na ovu mračniju perspektivu, pa onda imamo: „digitalni

Dobrinka Kuzmanović [foto: A. Đ.]

naivci“, „digitalni varvari“ koji prete da ugroze civilizacijske tekovine ljudskog društva, pa „posmatrači kulture“, „digitalni kreteni“ (Mišel Demurže, francuski neurolog objavio je knjigu pod tim nazivom, *Fabrika digitalnih kretena*)... Imamo promenu paradigme i ja se pitam da li ove današnje obrazovne institucije uopšte znaju ko su ti mladi s kojima rade? Kakvi su njihovi kognitivni kapaciteti? Kako ova vizuelna kultura doprinosi, pomaže ili odmaže kognitivnom razvoju? Sa kim mi to uopšte radimo? Dakle, to je sledeće pitanje. Da li obrazovne institucije pripremaju mlade za život, za današnji život, a ne samo za budući život?

Pročitala sam da će, prema Svetskom ekonomskom forumu, 65% današnje dece obavljati zanimanja koja danas uopšte ne postoje. Studenti već imaju mogućnost da izaberu neko od zanimanja budućnosti. Koja su to zanimanja budućnosti? Ako, kao što je rekao Aleksandar, ne znamo šta nas čeka u budućnosti, kako onda da organizujemo naše obrazovne institucije? Problem je što današnji, kako god ih nazvali, digitalni urođenici ili kreteni, ne poseduju ni bazične veštine – čitalačku, matematičku pismenost. Recimo, UNESCO je objavio da šestoro od desetoro dece ne poseduje ni bazični nivo pismenosti, čitalačke i matematičke. Imamo PISA istraživanje koje nam upravo pokazuje da mladi ne poseduju ni veštine bazične pismenosti, a digitalna pismenost se i te kako oslanja na tradicionalnu pismenost. Ne možemo govoriti o digitalnoj pismenosti, ako ne razgovaramo o tome koji su kognitivni procesi u osnovi toga. Koje su to veštine koje iziskuje učenje/nastava u digitalnom okruženju? Kakve su kompetencije onih koji podučavaju u današnjim obrazovnim institucijama? Da li oni poseduju odgovarajuće digitalne kompetencije, i ne samo digitalne? Koliko su uopšte spremni da svoju profesionalnu karijeru posvete podučavanju? Kaže Bernard Šo: „Ko zna, ume, on radi; ko ne zna, on podučava“. Tako da: ko zapravo podučava današnju decu i mlade?

Imamo istraživanja koja nam pokazuju da nastavnici svoje digitalne kompetencije potcenjuju u odnosu na kompetencije svojih učenika završnog razreda osnovne škole. Aleksandar i ja imamo nalaze tih istraživanja, da nastavnici nižom ocenom ocenjuju vlastite digitalne kompetencije. Imamo i veliki broj istraživanja koja pokazuju da su današnji mladi daleko od digitalnih urođenika i da oni, zapravo, nisu digitalno pismeni; možda su tehnički digitalno spretni, ali nisu digitalno pismeni.

Ko želi da radi u nastavi danas? – Imamo situaciju na Zapadu, u IT sektoru: ljudi na žele da rade na univerzitetima zato što je mnogo isplativije raditi u IT industriji. Oni koji rade na univerzitetima u Americi obično rade i u nekoj od tih kompanija. To nije slučaj samo na Zapadu, nego i kod nas. Deficitarni smo sa nastavnicima informatike, koji jednostavno ne žele da rade u prosveti; mnogo je isplativije raditi u ovom drugom sektoru.

Sad da odgovorim na vaše pitanje. Nastavnike-robote imamo već, nekoliko godina unazad, u Koreji i Kini, i ti roboti su, baš sam nedavno čitala, relativno dostupni (na primer, humanoidni roboti *Pepper*, *Nao* koji se koriste u radu sa decom sa teškoćama u razvoju, na primer sa problemima iz spektra autizma). Ali u redovnoj nastavi, u različitim kontekstima i situacijama, pošto je veliko osipanje kada je reč o nastavničkoj profesiji, čini se da ti nastavnici-roboti, biću malo ironična, rešavaju različite probleme: nema umora, nema nezadovoljstva platom, nema fluktuacije, nema još mnogo toga. A sa druge strane, hajde da razmislimo, možda imaju i neke prednosti. Oni mogu da registruju fine facijalne pokrete, da daju povratnu informaciju koja je individualizovana, odnosno prilagođena potrebama konkretnog učenika. Ima tu i za i protiv.

Mogla bih da za sada stanem. Hvala.

Ana Lipij: Hvala vama, Dobrinka. Pokrenuli smo mnogo tema i postavili smo sami mnogo pitanja, pa bih pitala publiku, da li možda neko ima neki komentar ili pitanje?

Glas iz publike

Više puta smo čuli da u školi želimo da pripremimo mlade ljude, decu, za nešto što je u budućnosti. Da li možda možemo da krenemo da razmišljamo da škola nije priprema za život, nego sam deo života, nešto što je sastavni deo života, u kojem deca i mladi ljudi, pa i nastavnici, provode dobar deo svakog svog dana, radnog. I zašto ne bismo počeli da posmatramo školu kao mesto susreta, gde svi mi dolazimo da učimo jedni od drugih, da otkrivamo stvarnost, a ne da se delimo na one koji uče i one koji podučavaju druge?

Ana Lipij: Hoće li neko da odgovori?

Aleksandar Baucal

Mogu ja kratko. Potpuno se slažem sa vama. Dakle, mi sada kao da zaista razmišljamo da detetu treba da prenesemo znanje – samo jedan mali disclaimer: sigurno je da će uvek ovladavanje nekim bazičnim znanjima biti potrebno u obrazovanju, ali sigurno ne u ovoj hipertrofiranoj meri kao što je danas. Međutim, u našim školama propuštamo mnogo prilika koje su iz pedagoške perspektive veoma važne, a to je, na primer, participacija učenika u školi. Škola bi trebalo da bude neka zajednica i jedna stvar je, na primer, onaj pravilnik o ponašanju.

Bio sam jednom član Saveta roditelja u školi i dobili smo na razmatranje predlog pravilnika – to je bilo natačkanano na dve strane šta sve učenici ne smeju da rade! I tačno se videlo da je to sve napravio nastavnički kolektiv. Oni su seli, verovatno, u zbornici i svako je vikao: „E, mene nervira kad dođu u pocepanim farmerkama – stavi, stavi to!“ Onda neko viče: „Ja ne volim one pramenove, molim te, stavi pramenove – da to nikako ne sme!“ Ja sam tada pitao: „Pa dobro, da li ste vi, na primer seli da porazgovarate sa učenicima, šta je njima značajno – na primer, šta im znače pocepane farmerke?“ A to je generacija nastavnika koji su verovatno isto tako nosili neku odeću koju njihovi roditelji i nastavnici nisu razumeli; ali sad, kad su u poziciji nastavnika, ne koriste mogućnost da uključe učenike.

U školi ima veoma mnogo prilika za učenje i razvoj svih važnih kompetencija pošto dete živi u toj školi. U njoj počinje da uči i škola je za dete prva društvena institucija sa kojom se sreće. I sad, ako ti kao dete osetiš da ta institucija nikada ne kreira neki prostor za tebe, niti te nešto pita, niti ti učestvuješ, uopšte nemaš osećaj da učestvuješ u životu te institucije, onda stvaraš sliku da je i društvo, isto tako, jedno mesto koje nije tvoje, nego ti u njemu obitavaš, pa kako se snadeš. Ono što nam deluje kao neozbiljni deo obrazovanja, a to su druženje, razgovori, dogovori na nivou škole, u suštini ima mnogo veći potencijal za obrazovne funkcije nego možda ono što uzdižemo na visok nivo, na primer, obilje složenih predmetnih znanja. Čini mi se da ne koristimo taj potencijal, kao što ste rekli.

Ana Lipij: Imamo još jedno pitanje.

Nevena Mitranić Marinković

Hvala, ja bih se nadovezala komentarom na ovo što je kolegica pitala kao i na pređašnja izlaganja.

Moram reći da me malo brine utisak da smo možda ostali kroz razgovor na nekoj ideji da škola, sa jedne strane priprema za život, sa druge strane priprema za budućnost koju ne preispitujemo. Recimo, kad kažemo da polazimo od pretpostavke da će budućnost zahtevati ljude koji su kreativni, snalažljivi, koji umeju da rade u timu, to je možda budućnost koju mi zamišljamo, ali ako škola ili obrazovanje treba da pripreme dete za svet kakav jeste, onda možda realno ova uloga poslušnika jeste nešto što ga zapravo priprema za svet. Tako da me pomalo brine ideja o tome da se zaustavimo na pripremi, na tome da li škola odgovara sadašnjosti, zahtevima tržišta rada, a da ne preispitamo te vrednosti i uopšte potencijal škole i obrazovanja da nešto u svemu tome menja.

Jelena Guga

Sve vreme razmišljam o tome kako sam u svom izlaganju propustila da kažem nešto veoma važno, pa je ovo pitanje upravo i dobra prilika. Kada govorimo o pripremi učenika, studenata za budućnost i kada govorimo o neophodnosti te digitalne, medijske, AI pismenosti, medijska pismenost sama po sebi ukazuje na neophodnost škole kao obrazovne institucije da opismeni, da oplemeni. Znači, ne moramo svi da budemo tehnološki čarobnjaci, *tech wizards*. Kolege psiholozi će mnogo bolje objasniti da mi tek sada, posle 10, 15, 20 godina od pojave digitalnih tehnologija, masovno od interneta, tek danas, imamo rezultate dugoročnih studija sa decom uzrasta od godinu do dve, od dve do tri, od pet do sedam i tako dalje: koji je uticaj na tu decu što se tiče tehnologija i provođenja vremena ispred ekrana, koliko je ugrožen njihov kognitivni razvoj i tako dalje. Mi to tek sada vidimo, i nemamo pojma šta će biti rezultat ovog današnjeg trenutka u tehnološkom razvoju, i upravo zbog toga, bar ja tako vidim, još je veći značaj obrazovnih institucija, opismenjavanja, učenja kritičke misli i svega onoga što možemo da podvedemo pod neko tradicionalno obrazovanje. I, posebno u kontekstu novih tehnologija, vidim vrlo, vrlo važnu ulogu društveno-humanističkih nauka koje to ipak promišljaju iz neke šire perspektive, a ne samo inženjerski, dajući viziju i širu sliku o tome šta znači obrazovanje danas.

Mislilište, 20. oktobar 2023. [foto: A. Đ.]

Mislilište, 20. oktobar 2023. [foto: A. Đ.]

Dobrinka Kuzmanović

Nadovezaću se na ovo, imajući u vidu prethodna Mislilišta, koja su bila veoma podsticajna. Čini mi se da, kada pričamo o budućnosti obrazovnih institucija, mi zapravo govorimo o budućnosti obrazovanja, i ne možemo da uspostavimo konsenzus šta obrazovanje jeste i šta mi podrazumevamo pod obrazovanjem. Mislim da je više puta na prethodnim panelima pravljena razlika između obrazovanja i obučavanja. I kada kažemo da škole pripremaju mlade za život, mislim da mi upravo podrazumevamo to obučavanje, a danas imamo vaninstitucionalne mehanizme, odnosno načine podučavanja izvan formalnog obrazovanja, izvan obrazovnih institucija. Gugl i drugi tehnološki giganti nude kurseve. Npr. ako hoćete da postanete *Data scientist*, vi možete da pohađate šestomesečnu obuku (koja je sertifikovana) za 30 dolara mesečno, proverila sam, uspostavljen je ekvivalent koliko je to kredita u okviru formalnog akademskog obrazovanja. I mi, u stvari, nikako da razlučimo šta hoćemo, šta je obrazovanje, čemu obrazovanje služi?

Šteta što ovde danas sa nama nije neki, na primer, inženjer robotike sa ETF-a ili iz razvojnog tima neke IT kompanije, ili bio-statističari, inženjeri za gorivne ćelije (pročitala sam da je to zanimanje budućnosti), procenitelji solarnih sistema; pojma nemam, dizajneri video-igara koji se već školuju u okviru sistema formalnog obrazovanja, barem koliko

je meni poznato. Neke obrazovne institucije, kako bi povećale svoju tržišnu vrednost, na primer, neki privatni univerziteti, brže se prilagođavaju promenama, uvode nova zanimanja i omogućavaju da se na brži način dođe do sertifikata, koji će nam omogućiti da brže dođemo do dobro plaćenog zanimanja. Tako da, rezimiram ovo što sam htela da kažem – da mi se čini da stalno iznova otvaramo pitanje šta je obrazovanje i šta je smisao obrazovanja. Izneću svoje iskustvo.

Na primer, danas mi je jedna studentkinja došla na konsultacije i ja sam se pitala – pošto je tek počeo semestar, pa nisam očekivala, mada su uvek dobrodošli – zbog čega dolazi. Onda je ona rekla da je došla da me konsultuje, da, sad već implicitno provejava stav, u vezi sa prekvalifikacijom. Ona je studentkinja Srpskog jezika i književnosti i razmišljala je da upiše Psihologiju kako bi mogla da se bavi psihoterapijom. Neke škole, naime, omogućavaju da se upišu određeni psihoterapijski modaliteti, iako nemate prethodno odgovarajuće inicijalno obrazovanje. Ona mi je prepričala razgovor sa osobom iz te škole i kaže da će postojati nekakva regulativa, neće svi moći da se bave psihoterapijom, postojaće neki uslovi, licence... Ali pitanje je kada će se to desiti, ovo je ipak Srbija; a ponekad su oni koji nemaju to bazično, psihološko znanje, bolji psihoterapeuti nego oni koji ga poseduju. Tako da, eto, opet se vraćamo na početak – da li nam je neophodno institucionalno obrazovanje ili nije, u ovom našem kontekstu?

Aleksandar Baucal

Da dodam nešto u vezi sa ovim pitanjem. Evo još jednog primera kako škola svojim životom u stvari može da igra tu ulogu o kojoj smo govorili. Upravo ono što je posmatrano kao najmanje bitan deo škole, u stvari je najbitniji. Svi pričamo o budućnosti, sigurno da će budućnost biti oblikovana nekim silama koje mi kao pojedinci, pa čak i ako bismo se udružili sa drugima, imamo malu mogućnost da promenimo. Znači, neke stvari će se sigurno dešavati van naše mogućnosti da utičemo na to, ali na mnogo stvari možemo da utičemo kao pojedinci koji se udružuju sa drugima i pokušavaju da oblikuju svoju sredinu.

Ako kažemo „Građanske kompetencije će sigurno biti još važnije u budućnosti“, to podrazumeva da sam sposoban da prepoznam da su neki problemi u zajednici u kojoj živim važne, da pronađem druge kojima je to važno, da se ujedini oko nekih vrednosti, da uđemo u debatu, da probamo da utičemo na to kako će biti oblikovano društvo ili zajednica u kojoj živimo. Ako se oko toga složimo, da ne bismo bili samo žrtve ili pasivni čekaoci neke buduće, hajde sada da vidimo kakva onda treba da bude škola. Onda učenike treba da budu pitani kako će izgledati časovi, kako će biti organizovan život u školi? Da li te iko ikada nešto pita kao učenika? – Ne pita te ništa. Znači, ako mi kao odrasli u ovom društvu kažemo: „Hteli bismo da naše dete bude sposobno u budućnosti da postavlja ta pitanja i da se udružuje i da tako utiče na svoju zajednicu u onoj meri u kojoj može da iskoristi mogućnost da utiče i na to kakav će život živeti“, onda to moramo da imamo u školi. Inače, ako toga u školi nema, onda mi decu dvanaest godina treniramo da budu u pasivnoj poziciji iščekivanja i nadamo se da će valjda nekako u budućnosti biti aktivni građani. Ali oni nisu građani u školi teško će u budućnosti biti aktivni građani – i to je ono što je rekla i koleginica ranije.

Drugo pitanje je povezano sa budućnošću škola. Vrlo je primamljivo da kažemo „Koja je poenta da učim čoveka nekim specifičnim veštinama na fakultetu pet godina, ako je životni vek tih veština manji od pet godina?“ Pogotovo u tehnologijama. Rađene su studije u Nemačkoj, u tehnološkom sektoru. Kad bismo u nastavni program prve godine

studija stavili sve što u ovom trenutku znamo iz te oblasti, dok student završi petu godinu – to je već prošla tehnologija. Dakle, mi ne možemo pobediti sa tim specifičnim veštinama. Neko može da kaže da nam onda ne trebaju škole. Mogao bi da kaže: „Neka sve specifične veštine ljudi uče na poslu. Kad se zaposle u nekoj firmi, za tri meseca neka nauče šta treba firmi, pa kad promene firmu neka ponovo uče – pa šta će nam škola?“ Međutim, mislim da nam škole ipak trebaju, pa čak da će biti još potrebnije u budućnosti. Zašto? – Zato što treba da računamo na to da će bez škola socijalne razlike biti mnogo veće. Mi moramo da obezbedimo svakom članu naše zajednice, detetu, bez obzira u kakvoj je porodici rođeno, da ima neku šansu u budućnosti. Potrebne su nam škole da bi i to dete imalo priliku da stekne one veštine sa kojima će onda moći sutra da obezbedi sebi dobar život, ali i da doprinese zajednici. Ako bismo ukinuli škole, deca bi mogla da uče razne specifične veštine, ali veliki deo populacije, pogotovo u društvima u kojima postoje velike socijalne nejednakosti, deca koja prosto žive u nepovoljnijim uslovima bez ovih javnih škola ne bi imalo nikakve šanse da izađe iz siromaštva. Ako je to društvo koje mi hoćemo kao današnji odrasli, onda ukidamo škole; kažemo: „neka svako brine o sebi, društvo je džungla, takmičenje, kompeticija, ko pobedi – pobedi, ko ne pobedi – šta da mu radimo“.

Ali to je sada pitanje za nas; mi smo sada odrasli građani ove zemlje, i mi treba da donosimo odluke o tome kakvo društvo želimo da gradimo i ostavimo budućim generacijama. Možemo i da ih ne donesemo, i onda će upravo neke sile koje se dešavaju iz nekih drugih razloga oblikovati našu budućnost. Ali ako nam je to važno, onda treba da vidimo šta ćemo da odlučimo povodom toga i kakve ćemo škole da napravimo da bismo povećali verovatnoću da u budućnosti živimo i da naša deca žive u društvu za koje mislimo da je bolje i za nas i za njih.

Ana Lipij: Hvala vam svima, i na pitanjima i na odgovorima. Imamo još pitanja.

Glas iz publike

Htela sam da se vratim na kritičko razmišljanje koje je većina govornika spomenula: koliko je važno i koliko treba da ga razvijamo u školama? Razmišljam koliko zapravo ima odraslih koji rade u obrazovnim institucijama i koliko njih je spremno da prihvati, na primer, da neki petnaestogodišnjak dovede u pitanje ono što oni govore. Koliko njih je spremno da njihov rad, ono što oni govore, dovede u pitanje neko ko je mlađi, koji je manje obrazovan u tom trenutku? Trebalo bi da se svi zapitamo koliko smo spremni da naš rad neko kritički preispituje i da ne sputamo to kritičko razmišljanje zbog nekih ličnih, možda, sujeta, recimo – htela sam da izbegnem tu reč – koliko smo mi, odrasli, zapravo spremni za tako nešto?

Ana Lipij: Ima li možda još pitanja?

Glas iz publike

Hvala na ovoj tribini. Hteo sam da postavim pitanje, malo više konkretno, vama. Šta vi kao profesori, bilo studenata ili nekih mlađih generacija, radite konkretno po pitanju toga da sami probudite u studentima i da ih navedete da budu onakvi kakvi vi mislite da oni treba da budu? U kojoj meri se oslanjate samo na zadovoljavanje toga što zahteva obrazovni sistem, a u kojoj meri se trudite sami da se borite za to? Hvala.

Mislilište 20. oktobar 2023. [foto: A. Đ.]

Ana Lipij: Imamo li još neko pitanje, možda?

Glas iz publike

Na početku svog izlaganja profesorka sa Filološkog fakulteta spomenula je da će se u budućnosti razvijati neka nova zanimanja, i već vidimo da postoje neka zanimanja koja nisu postojala pre, na primer, deceniju. Zanima me vaše mišljenje – da li to podrazumeva da će se neka sadašnja ili čak neka zanimanja koja su postojala, izgubiti u potpunosti ili to znači samo da ćemo imati neki veći spektar zanimanja za buduće generacije? I ukoliko nestanu, da li smatrate da nam ta neka zanimanja koja danas postoje neće u budućnosti biti potrebna? Hvala.

Ana Lipij: Za sada imamo tri pitanja, evo još jednog, pa ćemo napraviti drugi krug.

Aleksandar Stevanović

Nije čak ni pitanje, nego konstatacija na tragu ovoga što je kolega rekao, a iz ugla nastavnika. Hvala na tom komentaru. Mislim da nije dovoljno da aktivnosti budu samo prisutne, nego moraju i da se vrednuju, jer, jednostavno, danas su pažnja i tuđe vreme veoma skupi i ako se aktivnosti koje želimo da stimulišemo ne vrednuju, a realno se ne vrednuju, onda nećemo imati uspeha. Ja sam sa Katedre za socijalnu medicinu na Medicinskom fakultetu. Često organizujemo posete neformalnim naseljima, nevladinim organizacijama i tako dalje, ali veoma je teško vrednovati ishode učenja. Recimo, sto najboljih diplomaca medicine zapošljava se manje-više isključivo na osnovu proseka, tako da sve što smo pomenuli da želimo da stimulišemo mora nekako i da se vrednuje i mislim da, makar što se visokog obrazovanja tiče, univerzitet i pojedinačni fakultet i te kako mogu da stimulišu. To je nekad stvar obučavanja, jer mislim da će biti bolji lekari ako su posetili neku zajednicu, ako su popričali, kontekstualizovali svoje znanje, ali takođe je stvar i obrazovanja simultano, jer će biti bolji ljudi. Samo da nađemo način kako da to vrednujemo, zabeležimo, jer mislim, iako aktivnosti ima, da je za mene trenutno to najveći izazov.

Aleksandar Stevanović [foto: A. Đ.]

Ana Lipij: Hvala vam. Imamo dva pitanja koja se odnose na, samo da rezimiram, ulogu nastavnika u obrazovnom procesu, odnosno na podsticanje studenata, možda nešto oko toga?

Dobrinka Kuzmanović

Razmišljam na koje pitanje da odgovorim prvo. Možda da krenem od vašeg pitanja, da li će neka zanimanja nestati? – Pa, ja mislim da su neka i nestala – pre nekoliko dana *Meta* je objavila univerzalni model koji je zasnovan na veštačkoj inteligenciji za prevođenje i transkripciju, koji obuhvata blizu sto jezika. Ne znam da li ste ispratili, a čujem da i *Gugl* radi na nekom sličnom modelu, s tim što oni planiraju da on obuhvati čak oko hiljadu najčešće korišćenih jezika. Pa apropo toga, ja sam pitala studente šta oni misle, da li to dovodi u pitanje i njihov profesionalni razvoj, studente jezika, mada oni ne studiraju samo jezik već i književnost, i da li misle da će njihova profesija biti samim tim ugrožena, i oni su mi rekli, evo ja ću interpretirati, da mašina nikada neće moći da prevodi kao što može čovek i da se ne prevode reči, prevodi se smisao, značenje.

Mada od *ChatGPT 1* do *ChatGPT 4* mnogo toga se promenilo; čini mi se da *ChatGPT* postaje sve pametniji, što nam pokazuju i neka istraživanja, ali čini mi se i da moramo da budemo mudri i da je u tome glavna uloga škole, obrazovnih institucija... Odnosno, ne samo mudri, već i etični, da dobro promislimo šta ćemo da prepustimo veštačkoj inteligenciji. Možda zvuči utopistički, ali možda će veštačka inteligencija zaista moći štošta i bolje od nas. Već sada dijagnostiku može da vrši preciznije i pouzdanije nego čovek. Kako napreduje tehnologija, počće da reprodukuje sama sebe, ali mislim da je to zapravo suština – da mi budemo etični i mudri i promišljeni, ako uopšte imamo bilo kakvu kontrolu (ovo zvuči pomalo fatalistički).

Ali, da, neka zanimanja su nestala, sigurno će još neka nestati, barem kada je reč o rutinskim poslovima. To su potvrdile i neke analize pre desetak godina: opada traženost rutinskih poslova, a sve se više traže poslovi koji zahtevaju složenije kognitivne procese, znanja i veštine. Nadam se da sam odgovorila na vaše pitanje, a što se tiče ovog ličnog

– šta ja radim kad uđem u učionicu – onda se trudim, ili čini mi se da ne moram baš mnogo da se trudim, možda će zvučati neskromno, ali onda sam nastavnik, onda živim to što radim. Zaista mislim da ako ja vidim smisao toga što radim, u tom mikroprostoru, ako izuzmem širi kontekst, da ću nekako moći da „inficiram” svoje studente; to je moje naivno uverenje. Ponekad dobijem i potvrdu. Čini mi se da se za to i dobija potvrda sa ove druge strane. Možete i vi (upućeno učesnicima) da kažete da li se slažete sa mnom, ne znam da li Jelena radi u nastavi.

Jelena Guga

Jelena ne može da odgovori na to pitanje, ali bih se osvrnula na ovo prvo pitanje, a to je koliko su nastavnici spremni da prevaziđu svoje sujete. Mislim da sam se toga dotakla u svom izlaganju, ali na neki drugi način, da za sada razvoj kritičkog mišljenja i razmena između predavača i onih koji uče zavisi od entuzijazma predavača, koliko su oni otvoreni za razmenu mišljenja. Mislim da je to lična stvar, da ne postoje statistički podaci koliko su oni spremni, ne postoji statistički odgovor na vaše pitanje, do koje mere su oni spremni da prevaziđu sebe i svoje sujete. Ali ukoliko bi to bilo sistemsko rešenje, da se takvi predmeti uvedu u škole, da se uvede takav način rada, ne samo u škole nego i u visokoobrazovne institucije, onda bi svi morali prosto da rade tako, po takvom modelu, kao što se sad radi po trenutnom planu i programu, onda bismo, kad bi to bio imperativ, imali sasvim drugu situaciju. Dakle, za takve stvari su potrebne sistemske promene. Mislim da je to za sada do entuzijazma i do posvećenosti individue. To nema veze sa profesijom, nego sa tim ko je kakav.

Aleksandar Baucal

Počću od vašeg pitanja o sujeti. Inače, tu se ne radi samo o individualnim karakteristikama neke osobe, to je u velikoj meri posledica načina na koji je definisano obrazovanje i uloga obrazovanja. Ako mi kažemo – obrazovanje je prenošenje znanja, onda definišemo nastavnika kao nosioca znanja koje prenosi, kao da je otišao kod Boga, uzeo, pročitao knjigu istine i došao u učionicu da je prenese učeniku. Ako je to tako, onda zaista nema prostora za kritičko mišljenje. Šta ima tu kritički da se debatuje, kad je on otišao i pogledao: u knjizi istine piše to i to, i doneo je meni. Ako se ti kao nastavnik tako obrazuješ kroz fakultet i dođeš u učionicu sa idejom da je to uloga nastavnika, onda će osoba prosto biti nesklona da uopšte otvara prostor za bilo kakvo promišljanje ili debatu. Zato mislim da o ovom pitanju ne razmišljamo kao o individualnom problemu nekih nastavnika, njegove želje ili napora, već kao o sistemskom problemu.

Dobrinka je u jednom trenutku rekla da 150 puta ponavlja da je obrazovanje u stvari konstrukcija znanja ili rekonstrukcija znanja. Ako se tako definiše, onda smo u suštini – ja kao nastavnik i student ili učenik – na nekoj zajedničkoj aktivnosti spram nečega što je definisano na određeni način. Onda, u suštini, to više nije lična stvar. Ukoliko mi debatujemo šta to znači, da mogu to da razumem na jedan način, na drugi način, šta mi to kaže, a šta mi ne kaže, šta mi to daje, a kako me ograničava, onda to više nije diskusija o meni kao nastavniku. Verovatno, svi smo mi sujetni, svako ima potrebu da o sebi misli dobro i da drugi ljudi misle dobro o njemu, ali u toj situaciji rasterećujemo nastavnika, ne tako što radimo sa njim psihoterapiju, nego u suštini tako što redefinišemo ulogu, i to je ono što je Dobrinka rekla. Ali onda to mora da ima implikacije po inicijalno obrazovanje nastavnika, jer mi sada nastavnike stavljamo u jednu zaista paradoksalnu

situaciju. Znači, on ide na fakultet i kao da kaže ovako: „Pa dobro, neko društvo je meni reklo da ovi ljudi treba da me nauče kakav treba da budem kao nastavnik“; onda dođe u školu i odjedanput roditelji, ministarstvo, stručnjaci za obrazovanje, kažu mu: „Ti treba da radiš nešto potpuno drugačije“. To je stvarno kao double bind poruka. Znači, ti sad kažeš – sačekaj, nisam se školovao da budem nastavnik u nekoj desetoj zemlji, nisam bio na Marsu da se školujem, pa onda došao na drugu planetu. Ja sam bio na fakultetu koji je takođe u ovoj državi kao i ova škola, kako je sad moguće da su me ovi pripremali da igram fudbal, a nađem se u ovoj školi i traže od mene da igram balet? Dakle, u tom kontekstu moramo dobro da promislimo i pitanje obrazovanja nastavnika.

Dakle, velika je odgovornost univerziteta, to moram da kažem. Zato što je nama lakše da učimo nastavnike samo disciplinarnom znanju, jer se kod nas nastavnici školuju na disciplinarnim fakultetima i mi, recimo na Psihologiji, možemo da damo znanje iz psihologije. Psihologija i pedagogija su prosto same po sebi bliske obrazovanju, pa možemo da učimo buduće nastavnike ne samo znanju, nego i nekim nastavničkim veštinama. Međutim, na nekom predmetnom fakultetu, zaista se gleda da se svede na znanje i na „prenošenje“ znanja. U tom smislu trebalo bi da pomognemo nastavnicima da nauče da budu ne samo dobri znalci u svojoj oblasti, već da budu i dobri nastavnici.

Što se tiče ovih poslova i budućnosti, naravno, oni će nestajati. Ja imam malo drugačiji stav, a to je da za mene najviše smisla ima izjava jednog visokopozicioniranog članka u IBM-u: da će ljudi koji pametno koriste nove tehnologije zameniti one profesionalce koji ne koriste te tehnologije. Znači, neće tehnologije zameniti ljude, nego će u stvari oni koji pametno koriste tehnologije imati uspeha. Dobrinka je pomenula dijagnostiku; vi ste rekli da ste sa socijalne medicine. Tačno je, i ranije je lekar, kada pogleda moje parametre, morao u stvari u glavi da poveže svoja prethodna iskustva, jer imao je verovatno mnogo pacijenata sa raznim kombinacijama simptoma i morao je da pravi neku vrstu rezona i da na kraju prelomi koja je dijagnoza posredi. Ali sada može da mu pomogne tehnologija, tako što će on da ubaci set simptoma, a možda će mu neka veštačka inteligencija izbaciti rang-listu i reći – 62 % je da je ova dijagnoza, 55 % je ova dijagnoza, 48 % neka treća dijagnoza – i to je velika pomoć, jer u suštini tehnologija radi mnogo bolje ono što je čovek sam radio u svojoj glavi.

Međutim, na kraju, ne bih rekao da će lekar reći: „evo je prva, uzmi tu, evo ti ta dijagnoza i vidi šta ćeš sa tim“, nego će u suštini i dalje on donositi ključnu odluku, samo što ćemo mi njega sada opremiti jednim novim tehnološkim sredstvom koje će mu pomoći da uradi ono što mašina ne može. Mašina vidi samo skup informacija. To je ovo što si ti rekla na početku, da demistifikujemo. Znači, ona je dobila set simptoma i na osnovu velike baze podataka izbacuje ove procenete, ali lekar mora da uzme u obzir osobu koja je ispred njega, sve druge podatke koji nisu mogli da se pretvore u simptom i da na osnovu toga u stvari iskoristi svoje profesionalno iskustvo, da preuzme odgovornost, što je veoma važno, za tu dijagnozu. U tom smislu, ja sam optimističniji; pre verujem da mi treba da se usmerimo, ne na strah od novih tehnologija, nego da se pitamo kako možemo da ih integrišemo, kao što ste rekli, i u obrazovnu, ali i u mnoge profesije.

A što se tiče ovog ličnog iskustva, ja predajem, recimo, razne predmete: jedan je Razvojna psihologija. Trudim se, na primer, da studentima kažem šta je ono što razvojna psihologija kao naučna disciplina često zanemaruje. Na primer: dečija prava, dečija perspektiva, i uvek ih podsećam, kad sutra budu radili sa decom ili sa roditeljima, da pored znanja treba

da uzmu u obzir i neke druge stvari koje su toliko prisutne u naučnim disciplinama. Drugi primer je sa aplikacijom Chat GPT. Pošto znam da će da je koriste, odlučio sam da je onda bolje da je sam uključim, nego da oni to rade tajno. Recimo, dao sam zadatak, u pitanju su bili neki pojmovi, da pomoću aplikacije Chat GPT nađu odgovore i da ih uporede sa onim što piše u obaveznoj literaturi. Ali ne samo da kažu kako je glup Chat GPT, nego da vide šta je tu dobro, a šta možda nije odraženo u tom odgovoru i da li je to čega nema u tom odgovoru, a ima u obaveznoj literaturi, bitno. Tako na zanimljiviji način uče neke pojmove. Veća je verovatnoća da će ih razumeti nego ako samo ponavljaju definicije, a sa druge strane, razumeju jedno novo tehnološko sredstvo – šta ono može da im pruži, a šta ne; šta su prednosti, a šta ograničenja.

Dobrinka Kuzmanović

Htela sam samo da se nadovežem na ovo što je Aleksandar rekao, odnosno da preporučim jednu publikaciju, vrlo zanimljivu, nedavno objavljenu – *80 načina kako možete da koristite ChatGPT u učionici*, kako pametno da ga koristite. U osnovi je socio-konstruktivistički pristup: tehnologija je oruđe, „kognitivno oruđe” ili „oruđe uma” sa kojim mi nešto radimo, a **ne od kojeg** mi nešto učimo (u biheviorističkom smislu prenošenja informacija).

Mislilište 20. oktobar 2023. [foto: A. Đ.]

Ana Lipij: Hvala uvodničarima, hvala publici. Nemamo, nažalost, više vremena, tako da ćemo zatvoriti ovu sesiju. Pozivam vas da u sedam prisustvujete poslednjoj sesiji Mislišta pod naslovom *Obrazovne situacije*. Hvala vam još jednom i nadam se da smo bar delimično uspeli da zamislimo budućnost obrazovanja i razmislimo o budućnosti obrazovnih institucija.

Mislišta, 20. oktobar 2023. [foto: A. Đ.]

ako se rastave
nastave
kako - da se
sastave
sticanje novih
znanja
umesto
odustajanja.
ako se nastave
rastave
kako - da se
sastave
ako se nastave
rastave
kako da se
sastave
sticanje novih
znanja
umesto
odustajania!

obavezne situacije

sesija 6 [19:00 – 20:30]

OBRAZOVNE SITUACIJE

S obzirom na ubrzani razvoj društva, privrede i tehnike, šta je preostalo od negdanje slike obrazovanja? Nisu li ustuknuli svi predmetni kanoni i nastavni protokoli? Ako je neki pretekao, koji? Ako nije, za volju čega su smišljeni aplikativni i sve aplikativniji obrazovni programi? Nije li sišla sa scene i svaka hijerarhija aktera obrazovanja – nastavnik/mentor-učenik/student – a s njom možda i svako vrednovanje postignuća? Ima li prostora za preobražaj starih ili za neke nove aktere u nastavnom procesu? I šta će se uopšte (sve) nazvati nastavom, kada su već ozakonjeni njeni najrazličitiji oblici? Šta je to jezgro koje će nam dozvoliti da još uvek govorimo o organizovanom obrazovanju polaznika: njihovo kakvo-takvo (ili svakakvo) učenje, sticanje znanje i veština; iskušavanje i usvajanje novih doživljaja; lična transformacija s obzirom na spoljne izazove; razvoj moždanih sinapsi; ili gašenje?

r e č i t a t i v

rasprava

moderatorka: Marija Petrović
[filozofkinja, Filozofski fakultet]

uvodničari:

Nevena Mitranić Marinković
[pedagoškinja, Filozofski fakultet]

Aleksandra Ilić Rajković
[pedagoškinja, Filozofski fakultet]

Milica Milojević
[urbanistkinja, Arhitektonski fakultet]

d i s k u s i j a

215 godina

UNIVERZITET U BEOGRADU

obrazovne situacije

sesija 6

OBRAZOVNE SITUACIJE

Moderatorka: Marija Petrović

Dobro veče svima. Ja sam Marija Petrović, istraživačica-saradnica sa Instituta za filozofiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Hvala vam svima što ste ostali i na ovoj, šestoj sesiji Mislilišta, poslednjoj za ovu godinu. Tema naše današnje sesije nosi naslov Obrazovne situacije. Na prethodnim sesijama zajedno smo promišljali teme nasilja u školama, odnosa škole i društva, razgovarali o vrednostima u obrazovanju, ulozi obrazovanja u društvu i budućnosti obrazovnih institucija. Sada se bavimo temom obrazovnih situacija. Tokom narednih sat i po vremena pokušaćemo da problematizujemo promene paradigmi u obrazovanju imajući u vidu ubrzan razvoj društva, privrede i tehnike. Na koji način su se promenile uloge aktera u nastavnom procesu? Koje oblike nastave možemo da očekujemo ili želimo u budućnosti? Da li je vrednovanje postignuća prevaziđeno i šta je jezgro koje će nam omogućiti da i u budućnosti govorimo o organizovanom obrazovanju?

Sa nama su večeras pedagoškinja Nevena Mitranić Marinković, docentkinja Odeljenja za pedagogiju Filozofskog fakulteta, pedagoškinja Aleksandra Ilić Rajković, vanredna profesorka Odeljenja za pedagogiju Filozofskog fakulteta, i urbanistkinja Milica Milojević, vanredna profesorka na Departmanu za urbanizam Arhitektonskog fakulteta. Sve tri govornice su sa Univerziteta u Beogradu. Reč dajem prvoj uvodničarki, Neveni Mitranić Marinković.

Neveni Mitranić Marinković [foto: A. Đ.]

Nevena Mtranić Marinković

Dobro večer. Velika mi je čast i zadovoljstvo što sam deo Mislilišta. Moje obraćanje biće malo opštije u odnosu na pitanja koja su u najavi postavljena. Prvobitna zamisao organizatora Mislilišta bila je da sedimo na barskim stolicama. Ne znam da li je ovo barska stolica, ali ja sam već tokom tog prvog razgovora znala kako želim da počnem svoje uvodno izlaganje.

Dva pedagoga i urbanista ulaze u bar. Da li je to početak vica ili obrazovne situacije? Ako kažemo da je početak vica, zašto ne može biti obrazovna situacija? Zato što je atipična forma ili zato što je u pitanju bar? Šta uopšte definiše obrazovnu situaciju? Da li su to akteri? Onda možemo reći da pedagozi i urbanista mogu učestvovati u obrazovnoj situaciji. Da li u tom baru ima još nekoga i šta u tom baru rade? Možda obrazovna situacija zavisi od načina na koji učestvujemo u njoj? Da li pričamo ili slušamo? O čemu pričamo? Da li smo se okupili da bismo govorili o ozbiljnoj temi kakva je obrazovanje ili da ćaskamo na neke beznačajne teme, na primer, kako je moja baba naučila da hekla? Možda i to može biti obrazovna situacija, ako zavisi od načina: da li je pitanje referenci, argumentacije, rezultata...? Kako ćemo to proveriti? Hoćemo li na izlasku iz bara sprovesti neko testiranje?

Čini mi se, kad pobrojimo sve aspekte jedne situacije, da ništa po sebi nije dovoljno da bi je opisalo. Kao da nešto u mešavini tih aspekata treba da se dogodi, da bi situacija bila obrazovna. Da se nešto promeni, otvori, da kažemo: „Nešto dolazi!“ Moram da referišem na špicu kojom se otvara svaka sesija. Meni zvuči kao neki protivpožarni alarm, kao: „Bežite, stiže obrazovanje!“ Ne znam da li su umetnici tako zamislili i da li alarm, to nešto strašno što nam se sprema, rizično, upravo definiše obrazovnu situaciju? I u svom uvodu Marija je navela ubrzanu promenu sveta, koja, opet, donosi nešto strašno, nepoznato. Obrazovanje kao da je pozvano da stane na put noćnim morama, da nađe neko rešenje, zaštiti nas od tih zastrašujućih promena koje su na pomolu.

Očigledno je da nam se nešto strašno već događa, a da to nije u vezi s obrazovanjem. Ono što jeste, jesu dve činjenice: postoji neki izazov, nepredvidivost, šok, i postoji nužda da se nešto učini. Šta u ovom kompleksnom svetu ubrzanih promena predstavlja učenje, znanje, obrazovanje? Već smo govorili o tome na prethodnim sesijama, učenje nije sticanje znanja i informacija i ne radi se o tome da saznaješ svet kao datost. Učenje je, citiram, „razumevanje i stvaranje u polju mogućih dejstava na stvarnost“. Ne radi se, dakle, o tome šta svet jeste, nego šta bi još mogao da bude. U takvom kontekstu, znanje nije „mrtvo slovo na papiru“, već, opet citiram, „izvedba sveta“. Obrazovanje je polje u kojem isprobavamo neke drugačije odnose, imamo izazov drugačijih susreta i nuždu da na njih reagujemo na način da funkcionišemo sa svim onim što je drugačije i nezvesno. Takve situacije nisu nužno vezane za obrazovne institucije.

Pitam se da li je sve ovo što mi radimo proteklih nedelja i danas u Mislilištu – obrazovna situacija? Jer, mi jesmo otvorili različite teme, sukobili različita mišljenja, ali nedostaje ono što sam nazvala nužnošću da se sa tim nešto učini. Možda je sada dobar trenutak da postavim pitanje koje nije postavljeno na početku: Ko se zapravo obrazuje? Zašto sam uopšte pošla od pretpostavke da je ovo priča o vama? Ovo bi mogla biti dobra obrazovna situacija, ali ne za vas. Istraživači, naučni radnici, profesori, akademici mogli bi biti izloženi i pozvani da urade nešto u situaciji koja nije tipična za njih. Možda bi mogla biti dobra obrazovna situacija za Univerzitet, jer se otvara prilika da se Univerzitet susretne s drugačijim mogućnostima, drugačijim načinima i da ima nuždu da nešto

učini. U tom slučaju, valjalo bi promisliti kako se ovi susreti mogu smisleno produžiti i uključiti širu publiku.

Možda bismo na pitanje ko obrazuje, mogli odgovoriti da obrazuju susreti. Da li će susret dva pedagoga i urbaniste u baru biti obrazovna situacija, zavisi od toga kako će oni na taj susret odgovoriti.

Marija Petrović: Hvala, Nevena. Imamo li pitanje ili komentar iz publike? Ako nemamo, dajem reč našoj drugoj uvodničarki, Aleksandri Ilić Rajković.

Aleksandra Ilić Rajković

Dobro veče svima. Drago mi je što smo ovde na otvorenom prostoru, a pošto vidim dosta naših studenata, biće im jasno zašto insistiram na otvorenom prostoru. Moram da kažem da sam pribeležila nekoliko pitanja iz prethodne sesije koja mi daju sjajan šlagvort da naslovim svoje izlaganje i svoj deo priče. Počeću od činjenice da obrazovanje povezujemo se problemskim situacijama, donošenjem odluka. Koje su to uzorak-situacije na kojima treba vežbati, saznavati da postoji diskrepancija između škole i života, kako je prevazići? – Jedno od rešenja je izloženost problemskim situacijama, suočavanje s izazovima, to je više puta pomenuto; priprema za nepredvidivu budućnost i tako dalje.

Meni je drago što mogu da kažem da večeras donosim novosti iz prošlosti i odgovore na ta pitanja. Naši studenti koji su ovde prisutni verovatno i naslućuju o čemu ću govoriti, pa za njih možda to i nisu novosti, ali hajde da ih povežemo sa ovim pitanjima. Ja ću vas vratiti u 1882. godinu. Otići ćemo u Trstenik, gradić u unutrašnjosti Srbije i u jednu školu u kojoj radi dvadesetogodišnju učitelj Sreten Načić. On podučava učenike trećeg i četvrtog razreda, mešovito odjeljenje. Beležio je svoje utiske, beležio je obrazovne situacije za koje je smatrao da je značajno da budu zabeležene i podeljene sa stručnom javnošću i mi danas možemo do čitamo o tim situacijama, a verujte, u njegovim narativima o životu u školi ima poprilično odgovora na ova pitanja koja smo postavili.

Prokomentarišaću neke od učiteljevih primera koji će, nadam se, biti inspirativni za dalju diskusiju i promišljanje i da ćete možda u njima prepoznati neke putanje za razmatranje pitanja koja smo dosad postavljali.

Zamislimo sad situaciju u učionici. Dolazi majka jednog učenika koji se zove Vasko, moli učitelja da ga pusti na putovanje do Kragujevca, što znači da će Vasko izostati s nastave nekoliko dana. Učitelj je prethodno već odbio jednu takvu molbu i odlučuje da bude dosledan u svom postupanju i kaže da Vasko ne može da putuje. Međutim, po završetku radnog dana, učenici ostaju u učionici i solidarno i kolektivno pokušavaju da ubede učitelja da treba da pusti Vaska da ode na to putovanje. Učitelj iznosi razne argumente, u smislu – propustiće časove, treba da ih nadoknadi i tako dalje. Na sve to, učenici iznose svoje argumente i na kraju učitelj popusti. Zapravo, učenici su uspeli da ubede učitelja da pusti Vaska da putuje, ali mu on daje zadatak da usput vrlo pažljivo posmatra svet i beleži svoje impresije koje će predstaviti svojim drugarima kada se bude vratio.

Kad se vratio, na času zemljopisa, citiram, „Vasko je prvi dobio reč. Ispričao nam je sve: kuda je prošao i šta je video. Pričanje je trajalo više od pola časa, a deca ga slušahu sa osobitom pažnjom. Najglavnije stvari našosmo na karti Srbije. Tada deci one pruge što predstavljaju na karti glavne puteve, nisu bile proste linije, već istinski put kojim je

proputovao njihov Vasko. Ovo je bio jedan trenutak istinskog učenja", zabeležio je učitelj.

Ovu priču, inače, naslovio je u prvoj verziji, pošto je objavljena više puta, sledećim naslovom: „Deca slobodna i samostalna“. Mislim da vam je iz ovog primjera jasno zašto je dao taj naslov. Ali ovo je tek početak priče o tome kako je realizovana nastava u ovoj školi, jer Vasko jeste dobio priliku da otputuje i izađe izvan učionice, ali vrlo često se nastava u ovoj školi i realizovala izvan zidova učionice, u životnom prostoru u zajednici koja je okruživala učenike. Podsticaji za izlazak iz učionice i za razne diskusije koje su tom prilikom vođene bili su različiti: interesovanja učenika, strahovi učenika, zatim aktuelne prirodne pojave. U tom trenutku bila je aktuelna, recimo, Halejeva kometa ili pomračenje sunca. Vrlo često je praktikovano zadavanje domaćih zadataka kad je neki od takvih, da kažemo, projekata bio aktuelan. Ako je bilo reči o pomračenju meseca, učenici su se okupljali po mraku da posmatraju tu pojavu. Onda učitelj zadaje učenicima da prikupe narodna verovanja i raznorazne praznoverice o tome – o pomračenju, o kometi i tako dalje.

Zanimljivo je da su imali jedan projekt na groblju. Učenici su se bojali utvara, raznih karakondžula i slično, neke bludeće svetlosti o kojoj se mnogo pričalo i onda su se dogovorili da jedno veče provedu na groblju i da razgovaraju o tome šta se tu vidi, kako i tako dalje. Odlazili su i kod vračare. Bile su u varošici neke dve vračare koje su javno gledale u karte zainteresovanim klijentima. Učitelj je sa učenicima otišao kod jedne od njih, pošto su oni bili zainteresovani kako to ona vidi budućnost iz karata? To je bilo prilika, u stvari, da se razotkriju različite manipulativne tehnike koje kartara koristi u komunikaciji sa svojim klijentima, pa je učitelj i sam bio tobože jedan od klijenta, a zatim su u školi, u učionici, komentarisali, diskutovali o tome kakva ona pitanja postavlja da dobije što više potpunijih informacija o klijentu, koje će iskoristiti da mu predvidi budućnost.

Ali ni tu nije kraj. Sada ova priča s gatarom ima jedan nepredvidiv tok. Spomenuli smo više puta izazov i nepredvidivost. Učenici se, naime, sete da te vračare ponekad znaju i da izleči ljude, pa postave pitanje kako im to polazi za rukom. Navode jedan primer koji učitelj koristi. Diskusija se razvila u eksperiment iz fizike o širenju tela na toploti- da sada ne ulazim u konkretnu vradžbinu, samo želim da naglasim tu situaciju nepredvidivosti o kojoj je bilo reči. U stvari, tu učiteljevu spremnost da iskoordinira interesovanja i naučna znanja kojima je želeo da vodi učenike. Nije on želeo da radikalno menja razredno-predmetno-časovni sistem koji je tada bio aktuelan, a aktuelan je i danas, ali pokazuje da časovi mogu da budu fleksibilni, da nema potrebe da traju 45 minuta, da gradivo različitih predmeta može da se poveže i, ono što je najvažnije i na čemu je veoma insistirao u jednom tekstu kada kaže: ako se negde u okruženju dogodi poplava, odvedi decu na lice mesta pa izmerite, prodiskutujte, pitaj ih šta misle o tome, pa promislite kako bi problem mogao da se reši. Ako je, kaže učitelj, vašar – tada su bili aktuelni vašari kao svetkovine – odvedi decu, pa ih uputi da posmatraju rituale, jer to, kaže, nisu prazne šarade, već imaju nekog smisla – pa da vidimo koji je to smisao. Uputio ih je da posmatraju kako se ponašaju ljudi. Kako plešu, kako koriste alkohol, da li ima tu nekih kriminalnih aktivnosti i tako dalje. I zatim prodiskutuje sa njima o svemu tome.

Kroz ove primere zapravo možemo da vidimo izuzetan način podsticanja kritičkog mišljenja učenika, jer ako se vratimo na neke atribute kritičkog mišljenja koji su dati u jednom Priručniku za kritičko mišljenje, koji su naše kolege s Instituta za psihologiju kreirale pre izvesnog vremena, neke od tih karakteristika su metakognitivnost, osetljivost za kontekst i evaluativnost. Iz navedenih primera zaista možemo da prepoznamo da su te karakteristike prisutne i da su postojale, a posebno osetljivost za kontekst. Jer, ako

učenike izvedete iz takozvane učionice, i ako tu pronađete zajedno sa njima znanje – vi ih onda pripremate i za promišljanje, za artikulaciju problema. Pripremate ih za suočavanje sa izazovima.

Učitelj Sreten kaže, citiram: „Vodi decu svuda, da sve vide, i govori im o svemu kad bude čemu vreme. Ne boj se da te deca neće razumeti. Ako sve i ne pojme tačno, ona će pojmiti uglavnom, ali što je najglavnije, ona će naučiti da se interesuju i oduševljavaju uz ovakve stvari. Ona će se tek sada interesovati, samo na svoj, dečji način, ali će se interesovati. A kad deca odrastu i postanu građani, oni će se onda interesovati na građanski način za sve korisno uzorito i dobro i staraće se da bude još bolje. Naši su današnji đaci sutrašnji građani od čije valjanosti i veštine često zavisi budućnost celog jednog naroda.“ Dakle, suočiti ih sa ovim situacijama, ukazati im na nepredvidivost, pustiti ih da promisle i da artikuliraju. Ukratko, ono što je ključni princip, učitelj je već sam izdvojio, naslovivši svoju priču „Deca slobodna i samostalna“.

Dakle – princip slobode, princip samostalnosti, i ono što čini sadržaj jedne obrazovne situacije u istorijskom kontekstu o kojem je reč – pojam samoradnje. To je reč koja verovatno ne postoji u savremenom pedagoškom diskursu. Samoradnja je zapravo definisana kao aktivnost pomoću sopstvenih doživljaja – ono što treba da vodi promeni i ono što jednu obrazovnu situaciju definiše iznutra; to je ta aktivnost koja se odvija slobodno. Citiraću jednog autora iz 1939. godine, koji kaže da ono slobodno potiče od samog vaspitanika, da kao vlastiti doživljaj predstavlja izraz vaspitanikovog ja i da kao doživljaj vrednosti utiče na dalji razvoj, dakle na promenu i da ga menja, ali isto tako da ga priprema za promene. I kad se vratimo u taj 19. vek, kao što je Nevena rekla, bojim se da mi danas pravimo suviše veliku famu od tih promena. Uvek su postojale, svet se menjao i menjaće se, i ljudi su uvek morali da se suočavaju sa promenama.

Marija Petrović: Hvala, Aleksandra. I ja imam dosta pitanja, ali predlažem da saslušamo i treću uvodničarku, pa ćemo onda da pređemo na diskusiju. Milice, izvoli.

Aleksandra Ilić Rajković [foto: A. Đ.]

Milica Milojević

Dobro veče. Unapred se izvinjavam što će ovo zvučati kao odjavna špica, ali moram da istaknem i one koji su deo Mislilišta, a nisu se ovde čuli. Zapravo, čuli su se kroz šest rečitativa koji su najavljivali svaku od tema naglašavajući ozbiljnost i dramaturgiju čitave situacije. Neću ulaziti u značenje toga, ali moram da zahvalim na energiji koje je cirkulisala kroz te glasove i kroz ove zastave koje se srećom danas ovako lepo vijore. To su studenti Arhitektonskog fakulteta, Nina Obradović, Vera Petronijević, Boško Zdravković, Katarina Gavrilović, Damjan, Trifunović, Ana Nedeljković i Vuk Spalević. Takođe moje kolege s Arhitektonskog fakulteta, Ana Zorić, Sava Knežević, Aleksandra Milovanović, Aleksandra Đorđevićević, Aleksandra Bašić, Mladen Pešić.

I ono što je takođe važno je da zahvalim Draganu Protiću Škartu i Branku Paviću za dizajn logotipa i uopšte za podršku Mislilišta u grafičkom i umetničkom smislu.

Prekinuću ovde odjavnu špicu i nastaviti sa umetničkom pozicijom. Ne znam da li smo mi u vicu ili u obrazovnoj situaciji, ali malo-malo, pa se zateknem i u jednom i u drugom. Kao arhitekta, identifikujem se sa arhitektom koji u društvu naučnika uvek štrči, nekako je po strani. Ipak je on umetnik, nije naučnik. S druge strane, kad se priklonite umetničkoj družini, nekako ste prizemni u tom stvaralaštvu, morate da se vežete za sigurno, pouzdano, kao loza za teren koji je u drugim disciplinama. Morate da imate širinu obrazovanja, razumete pre svega te discipline i gde se vaša struka dodiruje sa njima. Evo, i ovde štrčim, jer je 2 naprema 1, ali da se ne prebrojavamo, jer se ne osećam usamljeno zbog mojih kolega i studenata koji su sa nama.

Sada ću govoriti o tri obrazovne situacije koje bih izdvojila iz sopstvenog iskustva rada na univerzitetu, na Arhitektonskom fakultetu, koje su, možda, i izvinjavam se zbog toga, toliko očite da bi se o njima govorilo, ali osećam potrebu da krenem od toga da je jedna odrednica obrazovne situacije – uslovljenost. Volela bih da kroz ta tri slučaja ili tri situacije istaknem uslovljenosti u kojima zapravo radimo i gledamo da delujemo. Prva situacija je jedan vrlo neobičan trenutak u kojem se akredituje studijski program. Na tome se ne radi dovoljno dugo – imala sam uvid u tri akreditacije, odnosno reforme. Zato mislim da je ta neizvesnost svedena na kratak period u kojem se dešava da imamo studijski program, imamo raspored gde se nalaze naši predmeti u toj matrici ili tabeli koja bi trebalo da bude logična. Mi smo raspoređeni i onda, kao da neko dune u pištaljku – odjednom nema nikoga nigde i treba ponovo da se pozicioniramo. Mislim da je taj osećaj da treba da se pozicioniraš u hijerarhijskoj strukturi nasledena uslovljenost nekakvih pozicija i verovatno ambicija da se repositioniraš.

Da situacija bude ilustrativnija i možda zabavnija, ja to doživljavam kao parking-prostor. Imamo jedan zajednički prostor: studijski program koji je kao na nekom parking-u tako pravilno, precizno dimenzionisan; svaki predmet ima svoje mesto, svaki profesor ima svoj predmet; to je automobil koji bi negde, ne bilo gde, trebalo da se pozicionira i u tom preparkiravanju, rekla bih, nastaje grabež za mesto. Mi ne koristimo situaciju u momentu kad imamo priliku da napravimo nešto novo, što je odgovor na budućnost, što bi bio naš konsenzus i prilika da se napravi studijski program na bazi upotrebljivosti i kreativnog promišljanja. Pominjem kreativno mišljenje, o kojem do sada nije bilo reči, jer mislim da nam svima nedostaje – i u društvu, i u obrazovanju – pored kritičkog mišljenja; dakle ne isključujući jedno drugo. Zato mislim da je u Mislilištu neophodno i prisustvo mislilaca koji potiču iz sfere stvaralaštva, iz sfere umetnosti, iako je kreativno mišljenje prisutno i u matematiki i naukama i pruža mogućnost da se iz jednog ograničenja,

jedne uslovljenosti, nađe rešenje koje je van tih okvira. Mislim da je to nešto što nam nedostaje. Zašto nedostaje? – Zato što ga ne negujemo, zato što ga nemamo na svim nivoima obrazovanja. O tome ću nešto kasnije, kroz treći primer.

Napuštam situaciju u kojoj ta hijerarhijska uslovljenost diktira i reprodukuje moć, i možda neku vrstu nasilnog zauzimanja mesta u obrazovnom programu i neotvaranje mesta za one koji su u međuvremenu došli i stasali kao mladi nastavnici. Mislim da je to pitanje odgovornosti i pitanje, pomenuto je ranije, sujete, ali zapravo su posredi situacije u kojima treba prevazilaziti nasleđene matrice, što je uvek najteže.

Druga situacija je nešto kraća za priču, ali mislim da je važna i da smo je nekoliko puta pomenuli govoreći o empatiji i odnosu učenika i nastavnika, studenta i mentora. Govorili smo o tome kako radimo, šta osećamo kada uđemo u salu, učionicu ili amfiteatar, šta činimo u tom razgovoru, odnosno u toj situaciji podučavanja, prenošenja ili konstruisanja nekog novog znanja. To je situacija koju najčešće detektujem, ne kao odnos prema meni, nego kao prvi momenat prepoznavanja nekakvih sumnji ili gotovo nepoverenja u relevantnost znanja onog koji je naspram vas. Da li mentor, profesor, učitelj... prepozna, vidi onog naspram sebe, učenika, studenta koji ima određeno znanje, određene sposobnosti i da li ih prepozna kao relevantne ili ih unapred osuđuje kao nedovoljno pripremljene ili nedovoljno upućene? – Rekla bih da se previđa ono čime studenti i đaci, verujem, već vladaju, već znaju, sa naše strane, a takođe i sa suprotne – postoji već zauzeta pozicija jedne barijere prema autoritetu ili, prema tome, sumnja da li mi išta znamo što njime može biti korisno i upotrebljivo. Ja tu situaciju i tu barijeru vidim kao zid, neko će možda reći rov, ali svakako barijeru koja me poziva da prevaziđem tu situaciju, odnosno uslovljenost, i tu vrstu uzajamnog nepoverenja. Na poverenju treba raditi, graditi ili razgrađivati zid, ili stvarati adekvatne otvore za komunikaciju i za ono što je konstruktivan rad i razgovor.

Prelazim na treću situaciju koja je bliska mom okruženju, a verujem da možemo da se razumemo kroz oblike nastave kao što su predavanja, vežbe, ono što je ustaljeno, a vi ste pomenuli nešto što je manje-više terenski rad ili rad na nekoj konkretnoj situaciji. To su drugi oblici nastave i prilikom akreditacije svi naši kurikulumi određuju na koji način sprovodimo nastavu, kakvog je oblika i zaokružujemo da li su u pitanju predavanja, vežbe ili „Don“ (drugi oblici nastave). Ti drugi oblici nastave za mene su takođe izuzetno važni i mislim da je to mesto koje je uglavnom viđeno kao kao alternativa, kao nešto drugo, a zapravo mislim da bi tu trebalo da nam bude fokus pažnje i rada na osmišljavanju predmeta. Mi na studijama arhitekture imamo čak i dominantan oblik nastave koji se zove „studio projekat“ i to je zaista prilika i prostor u smislu broja kredita koji je dat za taj predmet. To je veliki prostor za kreativno stvaralaštvo, za istraživanje koje je mentorski vođeno; to je najčešće rad u malim grupama (15, 16 studenata) sa mentorskim timom i mogućnost da se kroz mentorski rad prepozna istraživački senzibilitet i da se on neguje u tom studiju, da se – vrtiću se na onu drugu priču – uspostavi, odnosno odneguje i međusobno poverenje i ono što prepoznajem kao problematičnu situaciju u sopstvenom iskustvu: da i taj prostor koji imamo, koji je dosta komforan, činimo suženim. Profesorka Krnjaja je pominjala primer Finaca koji neguju istraživanje od dečjeg uzrasta nadalje. Mislim da to nama nedostaje i da je isuviše kasno da se tek na studijama provocira i pravi prostor i situacija za takav rad.

Milica Milojević [foto: A. Đ.]

Iz ove treće situacije razmišljala bih u pravcu proširenja prostora koji omogućava prepoznavanje i negovanje istraživačkog senzibiliteta i, naravno, mišljenja koje je kreativno i kritičko. Taj neposredni kontakt koji je praktično zaista dobar standard rada je nešto što treba da se čuva, a kod nas se, nažalost, i to ugrožava.

Završila bih konstatacijom da su sve navedene situacije i prilike i prostor za kreativno promišljanje, za razvijanje alternativnih pravaca promišljanja stvarnosti i budućnosti, da se taj prostor mora širiti i da se mora praviti mesto za takav rad na svim nivoima obrazovanja, jer je sve međusobno u sprezi. To je ta uslovljenost koja potiče iz ranijih godina školovanja: da ja sada ne ulazim u to da li je obrazovanje ili obuka u pitanju.

Marija Petrović: Hvala, Milice. Sada zvanično otvaram diskusiju. Da li imamo pitanja iz publike ili da odmah iskoristim svoju privilegovanu poziciju da pitam sve što me zanima? Prvo publika, pa ću ja na kraju.

Jelena Basta

Dobro veče svima. Ja bih da prenesem neku vrstu sopstvenog rezimea ove tri uvodne besede i tri teme o obrazovnim situacijama, na osnovu iskustva sa roditeljskog sastanka održanog u vrtiću pre nepunih mesec dana. Bila je veoma zanimljiva pozicija vaspitača kao nekoga ko je jedan od nosilaca reforme predškolskog obrazovanja – zove se „Godine uzleta“ – u načinu kako pristupiti deci. A zašto je započeta diskusija? – Zato što je dobar deo roditelja otvorio dilemu da li je stari sistem, da ga tako nazovem, bio bolji od ovog reformisanog. Naime, roditelji dece koja su krenula u školu, osnovnu, nereformisanu, čuli su od učitelja da njihova deca, koja su završila reformisano predškolsko obrazovanje, nisu spremna za školu. Naime, nova reforma predškolskog obrazovanja podrazumeva koncept rada sa decom u kojem je sve zasnovano na igri i na favorizovanju dečjih interesovanja, njihovih želja i usmeravanju tih želja i organizovanje aktivnosti oko toga.

Jedan deo roditelja imao je stav da je to dobro i da treba nastaviti s pružanjem podrške vaspitačima uz naše angažovanje kao roditelja kako bi se to sve sprovelo, a drugi deo roditelja smatrao je da postoje neki elementi stare reforme koji su dali veoma dobre

rezultate deci za samu osnovnu školu koja im predstoji. Moje pitanje za vas je: koja bi to bila mera prelaza iz igre i jednog ambijenta u kojem su deca konstantno napolju? Govorim o državnom vrtiću na Banovom brdu koji ima veliko dvorište, mnogo zelenila – iz ugla arhitekta, prostor je veoma specifičan, očito i inspirativan i za istraživanje odličan. Prelaz iz takvog ambijenta u učionicu, nekakav drugačiji prostor, sa časovima od 45 minuta, predstavlja šok za decu. Šta je između toga? To je moje pitanje. Kako da pomognemo, ne samo svojoj deci, nego celoj lokalnoj zajednici, jer smatram da nam je to odgovornost za buduće generacije?

Nevena Mitranić Marinković

Ja sam sa Katedre za predškolsku pedagogiju, tako da vrlo dobro poznajem reformu. Imamo i jednog od autora programa reforme u publici. „Godine uzleta“ nisu samo igra, iako su vrlo često vaspitačice sklone da to kažu, jer tako zvuči lakše. Ali u pitanju je način rada kroz istraživanje, kroz projekte. Dakle, deca istražuju, to nije sporno, kroz igru, i na način koji je interesantan, angažovan. Vidite da su oni entuzijastični, da su „usisani“ u proces i onda vrlo često kažemo da se deca igraju. Vrlo je upitno šta je zapravo u svemu tome igra i da li je to baš samo šarena laža, kao što mi odrasli često mislimo. Tako da „Godine uzleta“ stoje na nečemu što je vrlo jaka naučna potka o tome kako deca zapravo uče. Mi imamo problem što većina ljudi kad se buni u odnosu na reformu predškolstva kaže: pa deca neće biti spremna za školu. Zašto se onda ne bunite za reformu škole? Jer reforma škole, kao što kažete, u najavi je, u pripremi već godinama, a nikako da otpočne. A ono što nauka pokazuje – „Godine uzleta“ su i pilotirane i praćene, dakle, nisu tek tako usvojene. Dakle, pokazalo se da je to nešto što i deci više prija. Recimo, imali smo komentare pedagoga da deca upisana u 1. razred mnogo bolje rešavaju zadatke koji su problemskog tipa, da mnogo bolje promišljaju takve zadatke, jer su navikli, u vrtiću su se na taj način bavili problematikom. Čini se da se uklapamo u odnosu na sve ono o čemu smo pričali protekle tri nedjelje, o tome šta bi trebalo promeniti u obrazovanju, a onda kukamo što deca treba da sede 45 minuta. Pa da li treba da sede 45 minuta? Razumem da je pozicija baš nezahvalna – i roditelji i vaspitači osećaju pritisak da se škola neće promeniti dogodine ili za dve godine, ali problem je da nekad u obrazovanju nemate međurešenja.

Dakle, ako je država rekla: ovo je koncepcija, država treba da kaže: sa tom koncepcijom idemo kroz celo obrazovanje. Ne da se varka, pa sad, malo ćemo da ubacimo ovo, tamo nam se više sviđa ono, i mi na kraju uopšte ne znamo u kakvo obrazovanje verujemo. A to je nažalost stanje obrazovanja u našoj zemlji. Naša odgovornost kao profesionalaca u obrazovanju je da insistiramo na konzistentnosti u tome što se radi, da budemo dosledni u tome što se radi. Da insistiramo na tome da država ima ideju u koju veruje i za koju će da radi, a ne da bilo šta može da prolazi spram toga šta je u tom trenutku popularno. Ali svakako je nezahvalno praviti međurešenja, jer na kraju nećete imati ni jedno, ni drugo. Tako da trenutno borba jeste da se ide ka reformisanju škole. A šta će se zapravo desiti, ne mogu da vam kažem, jer očigledno da imamo mnogo različitih ideja o tome kako bi obrazovanje trebalo da izgleda.

Jelena Basta

Hvala vam na odgovoru. Na kraju krajeva, odgovor je jedan od mnogih, složit ćete se, i svi mi imamo neki lični ili profesionalni stav o tome, ali radi se o tome da smo u ulozi koja nosi osećaj velike odgovornosti. Vi možete kod kuće, u nekoj svojoj mikrozajednici, u zajednici sa ljudima koji dele iste vrijednosti, da gradite jedan ambijent i trudite se da taj ambijent održite i verujete da će vam to doneti rezultate i u radu sa decom i njima dalje kroz život, ali dešava se da je taj uticaj koji postoji s druge strane, isto tako jak. Bilo bi dobro da je u sadejstvu, to hoće da kažem, a ne da se dešava da imamo jedan pristup kod kuće, drugi pristup u školi, treći u vrtiću, četvrti na fakultetu. U redu je da se oni razlikuju, naravno da ne mogu da budu isti, ali bilo bi dobro da škola malo izade iz tih učionica, da sama koncepcija bude drukčija.

Nevena Mitranić Marinković

Čuli smo da je u devetnaestom veku škola izlazila iz učionice; dakle, naravno da može. I kad kažete da treba da se razlikuju – suštinski ne smeju da nam se vrednosno razlikuju nivoi obrazovanja. Kako će se raditi, naravno, ali šta je vrednost, šta zapravo hoćemo, to ne bi smelo da bude drukčije. Ako u predškolstvu imamo decu koja istražuju, promišljaju, rade zajedno, a u školi decu koja sede u klupi, javljaju se sa dva prsta i rade svako za sebe – to vrednosno nije isto, to je šizofreno. Tako da u tom smislu zaista jesmo u nezahvalnoj poziciji. Dovedeni smo do toga do dok sistem neke stvari ne reši i ne odluči šta zapravo hoće, preuzimamo veliku odgovornost. I onda treba da kažete kao roditelj: Ja sada dopuštam da moje dete, recimo, ne bude uspešno u školi, zato što mislim da je za njega bitnije nešto drugo, nego koje će imati ocene. To možda nosi posledice zbog proseka za fakultet, ali na kraju mi stalno vagamo te stvari, jer sistem očigledno nije rešio ono što je trebalo.

Marija Petrović: Hvala, Nevena.

Aleksandar Baucal

Meni je ovo bilo inspirativno pitanje. Ali, kad pogledamo, dakle, postoje različite koncepcije. Iz perspektive roditelja zaista šizofreno deluje taj prelazak deteta iz sveta u svet, ali to govori o nama kao društvu. Mi nikad nismo gledali obrazovanje kao celinu, jer zato i postoji, u suštini, vlada, ministarstvo i mi kao neka zajednica da kažemo kakvo obrazovanje hoćemo, a onda kažemo: tako treba da nam bude predškolsko, pa onda prva četiri razreda, druga četiri razreda, srednja škola, fakultet. Pošto se mi to nikad nismo dogovorili i nikada to nije bio proces neke društvene debate i konsenzusa, dešava se da različite profesionalne zajednice uzmu neke delove obrazovnog sistema i onda ih prosto reformišu spram svojih vizija u koje svi oni veruju i – šta mi dobijamo?

Govorim u terminima arhitekta: dakle, nemamo uopšte nacrt kako će izgledati neka zgrada, različiti timovi grade različite spratove i na kraju se čudimo da ti spratovi nisu usklađeni, da lift ne može da prođe, na primer, od prizemlja do nekog sprata, jer niko nije osmislio kako da se povežu ti elementi. To samo govori o jednom pristupu obrazovanju, da u stvari nikada nismo seli i rekli šta nama treba i, kao što je rekla kolegica, odredili se konceptualno. Dakle, šta je ta nit koju pratimo od vrtića do fakulteta? Naravno, svako ima svoju ideju kako to treba da izgleda, ali pre izgradnje te zgrade morali bismo da se dogovorimo šta gradimo, inače će biti veliki problem.

Hteo sam da kažem nešto drugo, a čini mi se da se to provlači kao nit iz ove istorijske ili iz nekih drugih perspektiva: da smo mi izgubili u stvari obrazovanje kao mesto susretanja ljudi. Zašto je to bilo tako jednostavno krajem 19. veka? – Izgleda da naš kolega iz

prošlosti nije imao prevelike teškoće da nema časove po 45 minuta, da donosi odluke. Izgleda da smo s vremenom, da bismo učinili obrazovni sistem ozbiljnom institucijom, uređenom institucijom, uveli brojne mere da to strukturiramo, što je veoma važno. Jedan tako glomazan sistem mora da bude strukturiran, administriran. Ali, čini se da smo došli do toga da je on previše administriran i do situacije da je svaki nastavnik i svaki čas priča za sebe, da obrazovanje ne podrazumeva saradnju nastavnika koji obrazuju iste učenike, da je škola postala ne institucija zajednice, nego fizičko mesto u koje razni nastavnici dođu da obave svoje časove i dobiju platu, da je škola na neki način kao ambasada Ministarstva prosvete u lokalnoj zajednici, jer u školi više brinu o tome kako će da ih vide u Ministarstvu, nego da li su povezani sa lokalnom zajednicom. Od te silne profesionalizacije koja sama po sebi nije loša, mi smo došli do ekstrema i tako izgubili ono što je suština: to je taj ljudski odnos i zajednica.

U jednom projektu našli smo neke škole koje dobro funkcionišu i, kad smo otišli u te škole da ih posetimo, sve su bile veoma različite po svojim praksama. Direktori su imali različite stilove upravljanja školom, nastavnici su imali različite ideje kako treba da izgleda obrazovanje, ali ono što je bilo zajedničko svim tim školama koje su po raznim kriterijumima identifikovane kao dobre, jeste taj osjećaj zajedništva.

I to je ta vrednost koja može da se projektuje iz prošlosti u sadašnjost i u budućnost: da škola nikad ne treba da prestane da bude zajednica, ali da bi to bila, moramo da joj poverimo autonomiju. Kod nas je problem u autonomiji. Koleginica, ili majka, govorila je o tome da postoji mnogo tih odbrambenih sistema. Čim roditelji krenu da propituju šta je to što mi radimo, mi se branimo; kažemo: to je neko odlučio, to je reforma i previše ima tog menadžmenta u kriznim situacijama, a premalo stvarnog vođenja politike. Svi zajedno, i kao roditelji i kao stručnjaci, imamo odgovornost, jer se u suštini ne bavimo obrazovanjem i ne pokušavamo da odgovorimo kako treba da izgleda ta celina, nego svako gleda samo svoj deo i onda dobijemo „Frankenštajna“ od obrazovanja.

Od svih tehničkih pitanja probao bih da stavim u stranu jedno: kako da obnovimo školu kao zajednicu, da škola bude mesto na koje dolaze različiti ljudi i tu kreiraju svoj prostor, svoj osećaj zajedništva, i donose neke odluke kojima kreiraju razne obrazovne situacije. To je jedini način kako možemo da izbegnemo sve probleme koje osećamo i opisujemo na razne načine.

Marija Petrović: Hvala vam. Idemo na sledeće pitanje.

Elena

Ja sam Elena i student sam pedagogije, četvrta godina. Govorili ste o neusklađenosti sistema. Paradigmatski, nama nisu usklađene čak ni studije. Na jednoj katedri slušamo predavanja iz jedne perspektive, iz jedne paradigme koja je dosta progresivna, ali na drugim katedrama slušamo nešto što je veoma konzervativno i što je vrlo blisko našem iskustvu, zato što naše škole jesu takve. Konkretno, na Katedri za školsku pedagogiju mi ne možemo da kažemo da je škola mesto susreta. Moramo da kažemo da je to mesto gde se uči i poučava; jasna je distinkcija ko je učenik a ko onaj ko poučava i ko je zapravo nosilac znanja. Nemamo prostora da razgovaramo na svim katedrama i onda

nam je teško da se povežemo i napravimo neku promenu, da budemo pokretači neke promene. Mogu ja, recimo, da se slažem i pronalazim u paradigmi koja se zastupa na jednoj katedri kod nas, a zanima me, na primer, da se bavim školom. Ja ne mogu sutra da radim master na toj katedri, a da se bavim školom iz te neke druge paradigme, zato što nema ko da mentoriše taj master, ko će podržati moju paradigmu iz koje krećem. Možda je problem što mi nemamo stručnjake koji bi stali i borili se da se usaglase škole i predškoolstvo, koji bi zajedno sa ljudima koji su gradili program za predškoolstvo pravili program i za reformu škole paralelno. Logično je da programi budu usklađeni.

Marija Petrović: Hvala. Da li imamo još pitanja iz publike?

Živka Krnjaja

Dobro veče. Pošto mi moderatorka sugeriše predstavljanje, ja sam Živka Krnjaja i hoću da istaknem da mi je veoma drago da u našem Mislilištu imamo arhitektu koja priča o tom materijalizovanom glasu obrazovnih poruka i obrazovanja. Želim da postavim pitanje vezano za prostor naših obrazovnih institucija, pre svega mislim na školu. I kolegistica Sanja i Nevena i Milica pričale su, svaka na svoj način, o značaju prostora kao jednoj vrlo važnoj dimenziji koja učestvuje u obrazovanju. Mi smo u „Godinama uzleta“ tome dali važnost trećeg vaspitača. To je nešto što smo do sada zanemarivali u koncepciji, a koliko je prostor važan u školama govori definicija Marije Montesori. Ona je rekla, otprilike, da je škola pokušala da se reformiše na razne načine, ali ono što je ostalo isto je – školska klupa. Dakle, kroz razne reforme školske klupe su bile: za troje, za dvoje, za petoro, okrugle, na čošak, sa fiokom... Ali ono što se nije promenilo, to je položaj onog ko sedi u toj klupi. I dan-danas mi vidimo slike iz škole koje u poručuju da svi sede i gledaju jedni drugima u leđa ili gledaju jedni u druge, a neki nastavnik je naspram njih. Sam prostor u školama je raspored i položaj učenika koji sedi i uči, zatvoren je u učionicu. U stvari, govorimo o tome kako mi shvatamo učenje kao audio-obrazovanje.

Bilo bi nam veoma važno da čujemo da li postoji bilo kakva naznaka da arhitektura i stručnjaci u obrazovanju saraduju na tome kako mogu vrednosti koje su nam važne, kao što je zajedništvo, poverenje, iskrenost, kao što je, u stvari, učenje kroz istraživanje, stvaralaštvo, da se manifestuju u obrazovanju kroz prostor u kojem se obrazovne situacije dešavaju. Hvala.

Milica Milojević

Posebno zahvaljujem na ovom pitanju. Svakako da postoji saradnja i da je u drugim društvima i te kako razvijenija i da je kreativno odgovorila na taj izazov uključivanja i stvaranja zajednice od manjih i većih grupa. Zašto ne i kod nas? – Zato što se mi čvrsto držimo zadatih okvira. Ne moramo da transformišemo objekat škole da bismo napravili tu atmosferu, tu situaciju sedenja koja nije tako disciplinujuća, koja je na neki način okupljajuća oko nekih tema koje su u tom momentu važne i treba da budu u fokusu svih naših aktivnosti. To je stvar prostorne organizacije. Mi na Arhitektonskom fakultetu imamo krajnje slobodno manipulisanje načinom sedenja, ali sam zapazila da u poslednje vreme ulazim u sale sa grupisanim stolovima, kao da je slavski ručak u pitanju. Zašto je to tako, mogu i da opišem, ali mislim da to sada nije važno. Važno je da mi imamo

mogućnost samoorganizacije na tom nivou, da stvorimo bolju atmosferu koja prevazilazi zapravo te hijerarhijski postavljene granice – ko je za katedrom, a ko sluša; ko priča, ko sluša, ko kontroliše situaciju. Naravno da može da bude drugačije.

Želela bih da iz pozicije urbanistkinje kažem nešto. U vreme formiranja, odnosno planiranja i građenja naselja, naročito novih naselja sedamdesetih godina, planirana je i škola. Do škole u središtu jednog naselja postojao je bezbedan put svakog pešaka, obično na 5 minuta distance. O tome se vodilo računa. Mi živimo i dalje u tim naseljima. Nasledili smo i taj komfor. Spomenula je i Jelena, to su primeri dobre prakse. Imamo dobre primere pozicioniranja škole u zajednici, ali i naše zajednice su, kako je Mirko Filipović spomenuo na prvoj sesiji, atomizirane. Kako da škola bude zajednica? Kako da napravimo zajednicu kad nam vrednosti nisu koherentne, kao ni vrednosti na nivou porodice? Kako pomiriti te vrednosti van škole, pa ih onda preneti u školu? Ili škola treba da bude jezgro koje će zajednici vratiti koheziju?

Marija Petrović: Hvala, Milice. Imamo još pitanja iz publike.

Slavica Mandić

Dobro veče svima. Ja sam Slavica Mandić sa Ekonomskog fakulteta. Imam komentar više nego pitanje. Nekolicina mojih studenata i ja zatekli smo se ovde svojevremeno, odlučili smo da prisustvujemo, evo, već četvrtoj sesiji. To zapravo znači da smo se izmestili sa fakulteta i odlučili da se nađemo u jednoj nepredvidivoj obrazovnoj situaciji. I ja želim da iskoristim ovu priliku da se zahvalim svima vama što ste organizovali. Mislim da izrazim žaljenje što je ova sesija, na kojoj su Nevena, Aleksandra i Milica toliko toga rekle, ostala kao poslednja i možda sa manjim brojem učesnika, odnosno publike. Ali u svakom slučaju, beskrajno vam hvala. Nadam se da moji studenti dele ovu zahvalnost za učešće i za sve ovo što ste organizovali. Hvala najlepše.

Marija Petrović: Da li imamo još nekih pitanja, komentara?

Dobrinka Kuzmanović

Biću vrlo kratka. Zapravo, želim da izrazim svoje zadovoljstvo što po prvi put prisustvujem jednom ovakvom događaju na kojem za istim stolom sede arhitekta, pedagog, psiholog. Želim da postavim pitanje Milici i njenim kolegama arhitektama. Ja se bavim psihologijom obrazovanja, oko deceniju i po. Upoznala sam jednu koleginicu koja je arhitekta, doktorirala je na Šefildu i bavi se projektovanjem obrazovnih ustanova, odnosno projektovanjem škola. Ona mi je rekla da je imala iskustvo na Šefildu da su deca, odnosno učenici, projektovali sopstvenu školu. Oni su davali predloge i uvaženi su njihovi predlozi; zaista su doprineli tome kako će izgledati njihova škola. Oni su izneli svoje zahteve, želje i ostalo. Zanima me da li se na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu nešto slično ikada dogodilo? Da li je kod nas neka škola projektovana na taj način da su deca imala udela u tome?

Milica Milojević

Koliko je meni poznato, nije. Na Arhitektonskom fakultetu se projektovanjem obrazovnih objekata bavi profesorka Vesna Cagić. Možda bi ona imala neki dobar primer, ali sumnjam da bi bio iz naše sredine. To bi bila možda dobra inicijativa i dobar pristup, za koji je

Jelena pitala, da i mi s fakulteta možemo da pridemo školama i đacima nekom vrstom radionice koja bi ih na to pozvala. Ne bismo morali ni da promenimo školu, ali bismo mogli da opredmetimo to viđenje i da ih saslušamo i uključimo i međusobno jedni druge upoznamo s onim kako vidimo taj prostor obrazovanja ili prostor edukacije. Mislim da su ti različiti oblici mogući bez velikih investicija, bez dugoročnih projekata i u dogledno vreme. Mislim da je stvar inicijative i stvar odgovora na inicijativu.

Koristim privilegiju što imam mikrofona da bih odgovorila na iskazanu zahvalnost za organizovanje ovakvog skupa. Lepa je ideja, ali ona se ne bi ostvarila bez odgovora svih onih koji su se uključili. I u tom smislu pokrenula nas je osetljivost na trenutak i na mogućnost koja se otvorila, iako je situacija u obrazovanju teška. Mislim da je to dobar primer da se može reagovati, da se može nešto preduzeti ne čekajući, kako je Isidora rekla na drugoj sesiji, da se dogovorimo kakvo društvo hoćemo. Dok mi promenimo i društvo i sistem, već davno smo završili svoju profesuru. Zato ne bih da propustim priliku da nešto menjam dok je vreme.

Jelena Vranješević

Radim na Filozofskom fakultetu, psihološkinja sam. Nadovezaću se na ono što je Milica rekla, pošto je pomenula promenu, kao i na ono što je Nevena govorila – šta jednu situaciju čini obrazovnom situacijom. Predlažem da sledeća Mislilišta krenu da se bave onim čime je Nevena završila svoje izlaganje, a to je: šta da radimo sa tim? Mi smo izazvani, mi smo se našli u nepoznatoj situaciji, mi smo promišljali, hajde da vidimo šta ćemo sa tim. Za mene je to važan korak, a nadovezuje se na ono što ste rekli: da menjamo nešto u obrazovanju.

Nevena Mitranić Marinković

Svi smo mi svesni da bi sistem trebalo da posloži neke stvari, da bi sistemski mnogo toga trebalo da funkcioniše drugačije, da bi pojedinci trebalo da budu drugačiji, da su idealni uslovi neki potpuno drugi uslovi, ali smo isto tako svesni da nismo u tom vremenu i da nismo u toj poziciji, da će mnogo vode proteći dok se u toj poziciji ne nademo. Kao što je Milica rekla, ne možemo čekati da se društvo promeni da bismo reagovali; postoje neke stvari koje možemo sopstvenim inicijativama da uradimo. Raditi nešto kao pojedinac uvek je teško, iz koje god pozicije da dolazimo – bilo da smo studenti, bilo da smo nastavnici, gde god da smo – ali verovatno potencijal zajednica, potencijal susreta, taj potencijal ovog mesta jeste što smo se mi našli oko nečega, okupili. I profesorka sugerise svojim pitanjem – šta ćemo da radimo? – nastavak Mislilišta. Ne bih bacila tu loptu samo organizatorima, svi smo mi učestvovali, tako da je za sve nas važno da ne stanemo na ovome. Najteže je nešto pokrenuti, ali svi znamo kako lako neke stvari zamru. Mi smo sada u poziciji da i dalje moramo da se batrgamo na našem entuzijazmu. Svi ste pozvani, dobro došli!

Marija Petrović: Hvala, Nevena. Imamo još pitanja.

Pavle Đorđević

Dobro večer. Ja sam Pavle Đorđević sa Ekonomskog fakulteta, profesorka nas je razotkrila. Moje pitanje je sa stanovišta ekonomiste koji smatra da, nažalost, ekonomija danas mora da se meša u sve. Želeo bih da pitam, pošto ste vi najpozvaniji da učestvujete u menjanju obrazovnog sistema, menjali ste i predškolski sistem, u kojoj meri se u te promene meša ekonomija i u kojoj meri i na koji način mislite da bi bilo dobro da ekonomija podrži vašu inicijativu?

Mislište 20. oktobar 2023. [foto: A. Đ.]

Nevena Mitranić Marinković

Ekonomija je nešto što ne može da se isključi. Problem nastaje kada novac postane vrednost za sebe. Mislim da smo o tome govorili prošlog petka. Valjda su ljudi ti koji su vrednost, a ne novac. A nama se često dešava da se te stvari obrnu i onda, kad pričamo da obrazovanje treba da pripremi decu za tržište rada, šta je tu vrednost: deca ili novac koji ona treba da steknu, za sebe ili za državu?

Mi smo počeli da ljudsku dobrobit posmatramo kroz to koliko para neko ima. U tom smislu nam je ekonomija postala nezgodna.

Sad ja kao laik koristim termin ekonomija, verovatno grešim. U reformama je novac neophodan, ali problem nastaje, posebno u državi koja novca baš i nema, kada moramo da uđemo u neke fondove, u neke vrste kredita, a to znači da već uvodimo neke aktere koji nisu naša država, nego su neki sa strane. A vi znate kao ekonomista da nema besplatnog ručka, dakle nikom ne daju novac, a da za to nemaju neki svoj interes.

Kada smo pričali o problemu vrednosti, nama je to dodatni problem: što mi nismo baš sigurni šta hoćemo, i još nam se upliću različiti akteri koji i te kako imaju neke svoje interese, ali naravno da to nisu usaglašeni interesi. Tako da nama počinje para na taj način da vrti obrazovanje: ulaze razni ljudi na konto toga što imaju para. Vi ste verovatno vidali i po medijima neke osobe koje nemaju nikakve veze s obrazovanjem, osim što imaju, recimo, fondacije ili neku vrstu finansijske zaleđine, ali vam pričaju o tome kako obrazovanje treba da izgleda, kako treba da se obučavaju nastavnici, kako treba da radite s vašom decom – samo na račun toga što imaju novca. I koje ćemo mi da slušamo zbog toga što će da nam daju novac da, na primer, promenimo plafon u školi koji prokišnjava. Tako da, nažalost, novac veoma oblikuje ono što se dešava. Ali to što smo siromašni ne znači da ne treba da imamo kičmu – imamo prava na stav: šta mi hoćemo. Treba da budemo realni, ali imamo pravo na neke vrednosti i da ne dozvolimo da nam se nametnu. Novac nam treba, ali on mora da bude u službi ljudi, a ne obrnuto.

Marija Petrović

Pošto imamo još malo vremena, a ne vidim da se iz publike neko javlja, ja bih iskoristila priliku da pitam nešto sve tri izlagačice. Nekoliko puta je pomenuto tokom ove sesije da obrazovanje treba da nas pripremi za promene. Te promene su nešto što se konstantno događa i ne treba toliko da ih se plašimo. Moj utisak je da se obrazovanju nameće pritisak da rešava sve društvene probleme. Svaki put kada u društvu imamo neki problem – šta ćemo da radimo? – hajde da se to kroz obrazovni sistem reši. Hajde da vidimo šta će ljudi koji su u obrazovnom sistemu da kažu, kako će oni da reaguju. Hajde da nam obrazovanje reši te probleme. I ne kažem da ono to ne može ili ne treba, ali me zanima vaše mišljenje, da li je to preveliki pritisak na obrazovanje generalno, na ljude koji danas rade u obrazovanju? Da li je realistično očekivati da u nekom kratkom vremenskom roku – pošto uvek postoji i taj pritisak – bude investiranja u obrazovanje, pa da za 10, 20, 50 godina više nemamo te probleme? Kakav je vaš stav o tome – da li je realistično i da li je fer stavljati toliki pritisak na obrazovanje? Da li je realistično toliko očekivati od njega? A sa druge strane, ako ne od obrazovanja, ako ne od ljudi koji se bave obrazovanjem, od koga?

Aleksandra Ilić Rajković

Ovo pitanje je sjajno, hvala. Njime su se bavili drugi istraživači iz oblasti obrazovanja, pa je tako nastao i jedan pojam koji glasi „pedagogizacija društva“. Upravo to, da se od

škole i obrazovanja i od onih koji rade u obrazovanju očekuje previše: očekuje se da reši sve moguće probleme, što, naravno, nije moguće. U društvu postoje različite uloge i postoje različiti domeni u kojima se ove institucije kreću i treba da bude podeljen posao. A obrazovanje je, naravno, nešto za šta su zainteresovane različite strane i ono često bude jedna arena oko koje se različita koplja lome i različiti interesi se tu susreću – i novac i humanističke vrednosti i tako dalje. Tako da definitivno pedagogizacija društva i obrazovanja, nije baš ono što je održivo i što treba da ide na dušu pedagogije i onih disciplina koje se bave naukom da reše te probleme.

Iskoristila bih priliku, kad već o ovome govorimo, da se osvrnem na dve stvari. Pomenuli smo u jednom momentu pojam vaspitanje. Nažalost, izgubili smo vaspitanje. Pedagogija je nauka o vaspitanju, a mi uglavnom i najčešće govorimo o obrazovanju. A gde nam je nestalo vaspitanje i šta je vaspitanje? Treba da ga povratimo i da se njime bavimo.

Drugo pitanje kojim treba da se bavimo je: kako se pripremiti za rad u tim obrazovnim oblastima, pedagoškim, vaspitnim i tako dalje? Šta treba da čini zapravo obrazovanje onih koji obrazuju druge, vaspitavaju druge, na čemu da bude zasnovano? S obzirom na to da smo stalno suočeni s promenama, i to smo pominjali više puta, moje razmišljanje ide u pravcu usvajanja principa na kojima treba delovati. Ne nekih recepata, ne programa, već principa koje ćemo stvaralački primenjivati u rešavanju problema.

Dakle, i vaspitanje, kao što smo videli, i nastava i obrazovanje predstavljaju jedan stvaralački, živ proces, deo života, i treba da budu zasnovani pre svega na nekim principima delovanja unutar obrazovanja. U tom smislu bismo se oslobodili tih nametnutih pravila, programa i stega koje dolaze sa strane – ukoliko naučimo stvaralački da primenjujemo principe i da posmatramo svet oko sebe.

Marija Petrović: Hvala najlepše, Aleksandra.

Nevena Mitranić Marinković

Htela sam da se nadovežem na Aleksandru i da ukažem da razliku između obrazovanja i vaspitanja možemo tumačiti drugačije. U ovom smislu u kojem je Aleksandra rekla, možda nam ono što mi smatramo vaspitanjem kliza, onda kada nam je obrazovanje postalo obučavanje.

Nama trebaju principi, vrednosti, ne trebaju nam nacrtane tehnike kako da radiš sa decom, a kada nešto postane obuka, onda dobiješ priručnik kako da realizuješ, a ne dobijaš vrednosti na kojima zapravo obrazuješ. S druge strane, definitivno se slažem sa Aleksandrom, da ne može obrazovanje da reši sve probleme, ali malo kao da društvo to baš ni ne očekuje. Očigledno je da obrazovanje tretiramo vrlo neozbiljno. Ne bavimo se njime, ne posvećujemo se dovoljno; koliko novca u njega ulažemo znaju ekonomisti. Mislimo da je svako živi pozvan da se obrazovanjem bavi. Dakle, očigledno nam nije ozbiljan tretman, a čim nešto zaškripi, obrazovanjem treba da rešimo. I to nekad deluje kao princip „brigo moja, pređi na drugoga“. Dakle, pošto mi nismo sposobni da rešimo neke probleme, to će ovi mladi što sad dolaze – hajde, obučavajte ih malo!

Mislilište 20. oktobar 2023. [foto: A. Đ.]

Mislim da ono što treba da bude naš princip za početak jeste da, barem iz naših pozicija, ne pričamo o stvarima i ne očekujemo stvari koje mi sami nismo sposobni da iznesemo. Jer, ako mi nismo, mislim da nemamo prava ni da tražimo to od narednih generacija. Napustimo taj pogled u daljinu kad je obrazovanje u pitanju, šta ta deca treba da budu; hajde da gledamo šta mi možemo da stvorimo od konteksta u kojima mi radimo, od zajednica u kojima smo mi, pa šta iz stoga proistekne – nek nas iznenadi.

Marija Petrović: Hvala, Nevena.

Milica Milojević

Na kraju samo mogu da se složim sa izloženim stavovima. Imala sam sličan odgovor kao Nevena, samo što ja moram da priznam da ne osećam taj pritisak, ne osećam tu pažnju prema uslovima obrazovanja, kao ni prema ovom događaju koji smo organizovali. Obrazovanje treba da ima tu pažnju, a mi treba da imamo odgovornost da iz obrazovnih situacija i obrazovnog sistema u neko dogledno vreme prevaziđemo zatečene uslovljenosti. Tu obavezu imamo kao učesnici obrazovnih situacija.

Marija Petrović

Hvala, Milice. Hvala vam svima. Ja sam zaista uživala slušajući vas. Ako je publika uživala makar upola koliko ja, onda smo dobar posao uradili večeras. Sada dajem reč rektoru našeg univerziteta, profesoru Vladanu Đokiću, koji će i zvanično zaključiti Mislilište o obrazovanju.

Mislilište 20. oktobar 2023. [foto: A. Đ.]

